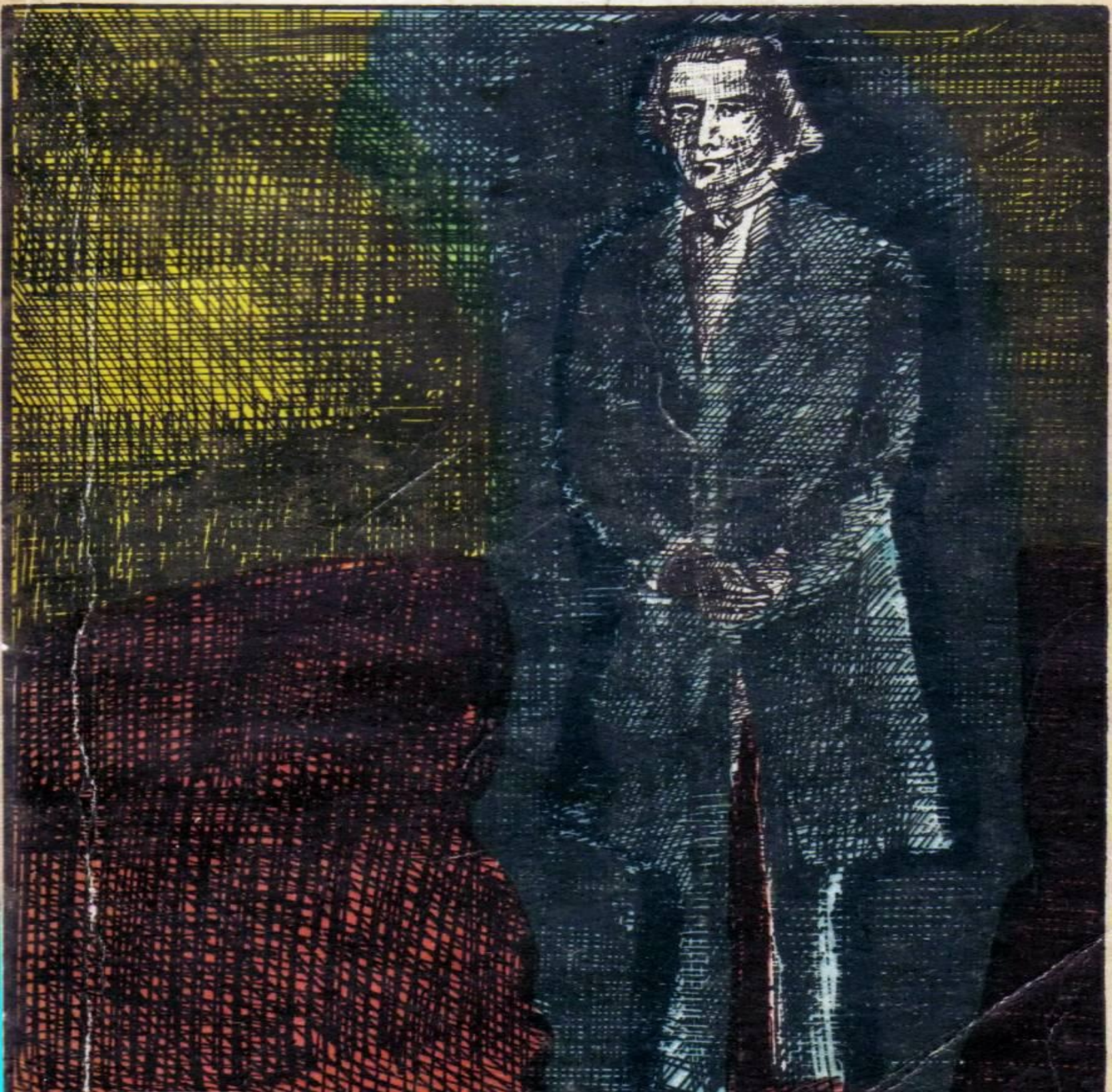

BALZAC

Medicul de țară

Honoré de Balzac
Medicul de țară

Traducere, prefață și note:
G. Marcuson

Editura Dacia
Cluj 1972

Cuprins

Cuvânt înainte

Locurile și omul

Peste câmpii

Napoleon al poporului

Spovedania medicului de țară

Elegii

Cuvânt înainte

În anul 1832, Balzac își propune să scrie «o carte morală» și, în numai trei zile și trei nopți^[1] – care, ce-i drept, au urmat unei îndelungi gestații – dă la iveală, într-o primă formă, Medicul de țară, care se editează în anul următor; astfel se deschide ciclul de romane Scene din viața de la țară, în care aveau să mai apară Crinul din vale (1835), Preotul de țară (1839) și Țăranii (1844).

«Pe legea mea – scria Balzac prietenei sale Zulma Carraud când a apărut Medicul – cred că pot muri liniștit. Am făcut un lucru de seamă pentru țara mea. Cartea asta prețuiește, după opinia mea, mai mult decât cucerirea unor drepturi sau câștigarea unor bătălii.»^[2]

Ce reprezintă Medicul de țară în vasta Comedie umană a lui Balzac?

Acest roman, abundent în lungi dialoguri de idei și comentarii, cât și în magnifice descrieri ale Alpilor francezi, reprezintă contradictoriul program politic al autorului, program menit, după a sa convingere, să asaneze societatea franceză. Purtătorul său de cuvânt este doctorul Benassis, misteriosul personaj care face din medicină apostolat și visează să limiteze lăcomia burgheziei cu ajutorul moralei, care visează o Franță utopică, a belșugului general și a armoniei de clasă – și încearcă să se convingă singur că acest program e realizabil.

Scris cu pasiune, în toiul unei crize morale provocate de o dragoste nefericită și de un insucces politic, Medicul de țară ne înfățișează propria fizionomie morală a autorului, propriile sale convingeri, izbitor de confuze, idealul său utopic.

Și totuși, adevărul realității răzbate în paginile Medicului! Sub condeiul lui Balzac – legitimistul, partizanul societății înalte

condamnate la pieire, apologistul ordinii de stat și al ierarhiilor sociale, al bisericii și al monarhiei – realismul triumfă.

Cu vigoare, cu sarcasm, Balzac înfierează răul fundamental al societății franceze: «a consuma fără a produce nimic înseamnă, pur și simplu, un furt social»; denunță «ideile religioase care au degenerat în superstiție»; observă că «dacă oamenii au luptat atât de mult pentru religie, înseamnă că Dumnezeu a construit o lume foarte șubredă».

«Viitorul – proclamă Balzac – aparține omului social», iar «cu poporul nu ne este îngăduit să greșim»; el deplânge starea plugarului: «un om care toată viața a săpat, a arat, a semănat, a recoltat pentru alții» și, împotriva partizanilor ordinii burgheze, ia apărarea maselor revoltate: «se mai găsesc oameni, dintre cei care n-au măsurat niciodată adâncimea suferințelor, gata să condamne excesele răzburărilor populare», dar îndeamnă la pace între popoare: «dar mai bine să construim orașe decât să le cucerim».

Încă o dată se dovedește că Balzac nu se poticnea de propriile sale teorii politice, că acestea nu-i stinghereau libertatea criticii sociale. Intuiția marelui prozator, capacitatea lui de a ghici adevărul ascuns sub decorul stabilității claselor și a castelor, se dovedeau mai puternice decât romantismul său nostalgic și idolatru.

Roman profund tragic, plin de durere, Medicul de țară este opera nu numai a unui observator, dar și a unui vizionar înlocat și voluntar, a unui gânditor în plină vigoare creatoare, sedus de spectacolul societății, o operă bogată în pasaje de inspirație democratică și chiar revoluționară, ieșită din pana unui romancier dublat de un cetățean, de un director de conștiință, de un spiritus rector al vremii sale. Încât, «ce ne interesează, la urma urmelor, prejudecățile sociale ale lui Balzac, teoriile și erorile sale?» ^[3]

Carte edificatoare pentru gândirea socială și morală a lui Balzac, caracterizată chiar de autorul ei drept «o scriere binefăcătoare, care ar merita un premiu de virtute» ^[4] romanul Medicul de țară a fost

primit cu ostilitate până și de presa partidului legitimist, pe lista căruia Balzac candidase, fără succes, în alegeri. «Știi cum a fost primit Medicul? Cu torente de injurii! – scria Balzac. Cele trei ziare ale partidului meu au scris cu cel mai adânc dispreț, atât despre operă cât și despre autorul ei.»^[5]

Cu ostilitate a fost primită această dovadă de independență a autorului față de propriul său partid și de simpatie față de liberalism, această filipică împotriva Franței conservatoare și conformiste, împotriva minciunii egalitariste, a politicii Restaurației, filipică rostită din unghiul de vedere al bonapartismului – curent îmbrățișat pe atunci de cercurile de stânga. Cum să nu îi provocat iritare – printre conducătorii partidului legitimist și ai presei lor – apoteozarea, în pagini dintre cele mai izbutite din întreaga Comedie umană, a unui Napoleon legendar, înfățișat ca un conducător prodigios și popular, iubit de mase, ai cărui ostași nu pregetă să intre și-n foc și-n apă la un cuvânt al lui?

Medicul de țară apare astăzi pentru prima oară în românește. Cititorul român are astfel posibilitatea să cunoască încă o verigă a Comediei umane – a acestei vaste capodopere datorate perspicacității unui vizionar – și să verifice încă o dată forța vitală a adevărului, care se manifestă chiar împotriva vederilor politice și a intențiilor autorului, să se convingă că, după spusa lui Hugo, «Balzac aparține, fără să-și dea seama și fără voia sa, neamului viguros al scriitorilor revoluționari».^[6]

G. Marcuson

Locurile și omul

În anul 1829, într-o dimineață frumoasă de primăvară, un bărbat de vreo cincizeci de ani străbătea călare drumul de munte care duce spre un târg mare, așezat nu departe de Grande-Chartreuse^[7]. Acest târg este reședința unui canton foarte populat, mărginit de o vale întinsă. Un pârâu cu albia plină de bolovani – de cele mai multe ori secăt, dar pe atunci plin de pe urma dezghețului – udă această vale, strânsă între două șiruri paralele de munți pe care, de pretutindeni, îi domină piscurile din Savoia și din Dauphiné. Deși peisajele cuprinse între munții din regiunea Maurienne au un aer familiar cantonul pe care-l străbătea necunoscutul arată privirii noastre varietăți de teren și efecte de lumină pe care zadarnic le-am căuta prin alte regiuni. Într-un loc, valea, care se deschide dintr-o dată, ne înfățișează covorul neregulat al unei vegetații pe care neîntrerupta umezeală datorată munților o mențin veșnic fragedă și plăcută ochiului în orice anotimp. Altundeva, un ferăstrău mecanic își desfășoară modestele-i clădiri pitoresc așezate, grămezile de bușteni de brad descojit și apa care, luată de pârâu și îndrumată către lungi uluce făcute din trunchiuri adânc săpate, se scurge, prin niște despicăături, în mulțime de șipote. Ici-colea, colibe împrejmuite de livezi în floare îți aduc în minte ideile pe care ni le inspiră mizeria truditoare. Mai departe, case cu acoperișuri roșii de plăci netede și rotunde ca niște solzi de pește, vestesc bunăstarea, rod al muncii necurmate. În sfârșit, deasupra fiecărei uși zărești agățat coșul în care se usucă brânza. Pretutindeni, curți și îngrădituri înveselite de vița care, ca în Italia, se cațără pe puiandri de ulm cu frunza cărora se hrănesc vitele. Printr-un capriciu al naturii, pe-alocuri dealurile se apropie atât de mult unele de altele încât

nu vezi nici ateliere, nici ogoare, nici colibe. Despărțite doar de torentul care curge în cascade, cei doi pereți abrupti de granit se ridică, încărcati de brazi cu cetina întunecată și de fagi înalți de cinci sute de picioare. Falnici, straniu colorați de petice de mușchi, cu frunzișul în fel și chip, acești copaci alcătuiesc magnifice colonade mărginite dedesubtul și deasupra drumeagului de informe garduri de coacăz, de călin, merișor și păducel. Mireasma tare a acestor arbuști amestecă parfumul sălbatic al muntelui cu aroma pătrunzătoare a lăstarilor de zad, de plop și de rășinoase. Zdrențe de nori alunecau printre stânci, când acoperind, când lăsând la vedere creste vinete, uneori la fel de vapoase ca și norii a căror vată moale o destrămau. În toată clipa, altele erau și înfățișarea locurilor, și lumina cerului; neîncetat se schimba culoarea munților, nuanța povârnișurilor, forma văilor; priveliști multiplicat pe care neașteptate contraste – fie o rază de soare printre trunchiuri de copaci, fie un luminiș natural sau vreun grohotiș – le făceau minunate la vedere, în mijlocul tăcerii, în anotimpul când totul e în floare, când soarele încălzește un cer fără pată. Pe scurt, ne aflam într-un loc încântător, ne aflam în Franța!

Călătorul – un bărbat înalt – era îmbrăcat din creștet până-n tălpi în haine de pânză albastră, periate cu aceeași grijă cu care-și țesăla, în fiecă dimineață, calul cu păr lucios pe care se ținea drept și țeapăn ca un bătrân ofițer de cavalerie. Chiar dacă nici cravata sa neagră și mănușile din piele de căprioară, chiar dacă nici pistoalele care-i umflau tașca de la oblânc, nici gențile bine prinse de crupa calului nu ne-ar fi lămurit îndeajuns că avem a face cu un militar, apoi fața sa oacheșă, ciupită de vărsat dar cu trăsături regulate și plină de o aparentă nepăsare, gesturile sale hotărâte, privirea sigură, ținuta capului, toate arătau acele deprinderi marțiale de care ostașul nu se poate niciodată descotorosi, chiar după ce reintră în viața civilă. Oricare altul s-ar fi extaziat în fața frumuseților naturii alpine, atât de

îmbietoare în acele locuri unde ea se unește cu marile bazine ale Franței; ofițerul nostru însă – care, fără îndoiala străbătuse țările în care războaiele napoleoniene târâseră armata franceză – gusta frumusețea locurilor fără a părea mirat de marea lor varietate. Admirația este o senzație pe care Napoleon se pare că a ucis-o în sufletul ostașilor săi: iată de ce un obraz liniștit este semnul sigur după care observatorul îi poate recunoaște pe cei care odinioară s-au înregimentat sub stema efemeră dar nepieritoare a marelui împărat.

În adevăr, omul nostru era unul dintre acei militari, astăzi destul de puțini la număr pe care glonteale îi ocolise, deși au scormonit toate câmpurile de luptă pe unde Napoleon și-a condus oștirile. Viața lui nu avea nimic deosebit. Luptase bine, ca un destoinic soldat de rând, făcându-și datoria zi și noapte, mai departe sau mai aproape de comandant, trăgând sabia numai când trebuia și niciodată zadarnic. La butonieră purta rozeta ofițerilor Legiunii de onoare: după bătălia de la Moscova, glasul unanim al camarazilor săi de regiment îl desemnase drept cel mai vrednic să o primească în acea zi mare. Făcea parte din rândurile celor puțini, reci în aparență, sfioși, veșnic împăcați cu ei înșiși, a căror conștiință se simte umilită numai la gândul că ar trebui să ceară ceva, indiferent ce, încât își dobândise tresele numai în virtutea greoielor legi ale vechimii în grad.

Înaintat în anul 1802 sublocotenent, în 1829, deși îi încărunțise mustața, abia ajunsese la gradul de șef de escadron; dar viața lui era atât de curată încât niciun ostaș, nici chiar generalul, nu i se adresa fără a încerca un sentiment de respect involuntar, superioritate de netăgăduit pe care, poate, maimarii săi nu i-o iertau. În schimb, toți soldații de rând nutreau pentru el un sentiment asemănător aceluia pe care-l au copiii pentru o mamă iubitoare; căci cu ei știa să fie și îngăduitor, și aspru. Fusese și el, cândva, soldat, cunoștea tristele bucurii și

veselele neplăceri, abaterile care se iertau sau se pedepseau, ale soldaților, pe care-i numea copiii săi, și cărora bucuros le îngăduia, în timpul campaniilor, să ia alimente sau furaje de la locuitori.

Cât despre povestea vieții sale – era îngropată în cea mai adâncă tăcere. Ca mai toți ofițerii din vremea aceea, văzuse lumea mai mult prin fumul bătăliilor sau în clipele de pace, atât de rare în toiul campaniilor europene pe care le comandase împăratul. Se gândise oare vreodată să se căsătorească? Iată o întrebare fără răspuns. Nimeni nu se îndoia că maiorul Genestas avusese bune prilejuri în popasurile sale dintr-un oraș în altul, dintr-o țară în alta, luând parte la serbări date de regimentul său sau de alte regimente; cu toate astea, nu se știa nimic sigur. Fără a fi ipocrit, fără a pregeta la o petrecere, fără a nesocoti obiceiurile ostășești, tăcea sau răspundea râzând când cineva încerca să-l descoase. La întrebarea: „Dar dumneavoastră, domnule maior?” pe care i-o adresa un ofițer, la un pahar, răspundea:

— Să bem, domnilor!

Cavaler fără frică și fără prihană – dar și fără măreție! – domnul Pierre-Joseph Genestas nu avea așadar nimic poetic, nimic romanesc, era mai degrabă vulgar, înfățișarea lui era ca de om înstărit. Deși n-avea altă avere decât solda și nici alt viitor decât pensia, totuși, aidoma acelor bătrâni oameni de afaceri pe care experiențele nefericite i-au făcut încăpățânați, șeful de escadron avea întotdeauna economisită o sumă egală cu solda pe doi ani – și de care nu se atingea niciodată. Jocul de cărți nu-i prea plăcea, încât atunci când, în societate, se căuta un jucător de rezervă sau un pot suplimentar la o partidă de *écarté*, se făcea că nu aude. Dar, dacă nu-și îngăduia nimic extraordinar, apoi nici nu nesocotea cele de cuviință. Uniformele sale durau mai mult decât ale celorlalți ofițeri din regiment, datorită grijii pe care o inspiră sărăcia și care, la el,

devenise o deprindere mașinală. Ar fi putut părea avar, de n-ar fi fost admirabilul său dezinteres și frățeasca grabă cu care băga mâna în buzunar ca să ajute pe vreun nesocotit, ruinat de jocul de cărți sau de cine știe de altă nebunie. Părea că, pe vremuri, pierduse sume mari la cărți, atât era de delicat când ajuta pe alții; nu-și acorda dreptul de a-și controla debitorii și nu le amintea niciodată de creanțe.

Copil de trupă, singur pe lume, armata era patria lui, iar regimentul familia. Iată de ce nici nu prea se întrebau oamenii de ce e atât de strângător, atribuindu-se respectabilul său spirit de economie dorinței firești de a-și mări bunăstarea bătrânețelor. În ajunul înaintării sale la gradul de locotenent-colonel de cavalerie, toată lumea era convinsă că nu are altă ambiție decât să se retragă undeva, la țară, dimpreună cu pensia și cu tresele sale tîo colonel. După orele de instrucție, dacă se întâmpla ca ofițerii tineri să vorbească de Genestas, îl categoriseau în rîndul celor ce termină liceul ca premianți și care trec prin viață punctuali, corecți, fără patimi, utili și nesărați ca pâinea albă; oamenii serioși însă îl judecau cu totul altfel. Deseori observai la el o privire, deseori îi scăpa o expresie plină de tâlc, cum e vorba omului singuratic, și care, fără voie, îi trădau furtuna din suflet.

Celui ce o studia, fruntea lui liniștită îi dezvăluia puterea de a-și înfrîna pasiunile și de a le închide în adîncul inimii sale, putere anevoie dobîndită prin învățul cu primejdiile și nenorocirile neprevăzute ale războiului. Într-o zi, fiul unui pair^[8] al Franței, nou venit la regiment, spusese despre Genestas că ar fi fost cel mai integru dintre preoți sau cel mai cinstit dintre băcani.

— S-ar mai putea adăuga: cel mai puțin slugarnic dintre oamenii de la curte! răspunse Genestas tînărului încrezut, care nu-și dăduse seama că superiorul său îi auzise vorbele.

Cei de față izbucniră în rîs: tatăl locotenentului lingușise

toate guvernele, fusese un om maleabil, deprins să se pună bine cu toate revoluțiile, iar fiul era leit tătâne-său. În armata franceză se puteau întâlni și asemenea firi: realmente mari la nevoie, redevenind simpli după primejdie, negândindu-se la glorie, netemători de moarte; aceștia sunt, poate, mult mai numeroși decât s-ar crede, ținând seama de neajunsurile firii noastre. Cu toate astea, ne-am înșela amarnic dacă am gândi că Genestas era om fără cusur. Bănuitor, supus unor violente accese de mânie, ironic în discuții și vrând cu tot dinadinsul să aibă dreptate când nu avea, era plin de prejudecăți naționale. Din viața sa de ostaș se alesese cu patima vinului bun. Dacă se ridica de la o masă dată cu toată eticheta gradului său, părea serios, meditativ și atunci nu voia să-și împărtășească nimănui gândurile. În sfârșit, cunoștea destul de bine moravurile lumii și regulile politetei pe care le respecta ca pe un consemn, cu toată rigiditatea militară; dacă avea bun-simț, și experiență, dacă stăpânea tainele tacticii, ale instrucției, teoria crimei călare și subtilitățile științei veterinare, apoi studiile și le neglijase ca nimeni altul. Știa, dar vag de tot, că Cezar fusese un consul sau un împărat roman; Alexandru era un grec sau un macedonean; fără a sta mult la gânduri, îți atribuia cine știe ce origine sau calitate. De aceea, când, în convorbiri, venea vorba de știință sau de istorie, devenea grav, mărginindu-se să participe dând din cap în semn de aprobare, ca un om învățat care ajunsese la pironism^[9].

Când Napoleon, la 13 mai 1809, scrisese, la Schönbrunn, în comunicatul adresat armatelor sale, care cuceriseră Viena, că *principii Austriei își gâtuiseră copiii cu propriile lor mâini, precum Medeea*, Genestas, care tocmai fusese înaintat căpitan, nu voise să-și compromită demnitatea gradului întrebând cine a fost Medeea. Avea încredere în geniul lui Napoleon, sigur fiind că împăratul nu putea să comunice decât lucruri oficiale urmatelor sale și casei de Austria; gândi așadar că Medeea era o

arhiducesă cu o purtare îndoielnică. Cu toate astea, fiindcă chestiunea putea avea vreo legătură cu arta militară, Medeea din comunicat începu a-l neliniști până când, într-o zi, domnișoara Raucourt reapăru în Medeea. După ce citiafișul, căpitanul avu grijă să se ducă, într-o seară la Théâtre-Français ca s-o vadă pe vestita artistă în acest rol mitologic, despre care se informă prin vecini. Când stai să te gândești, un om care, ca soldat de rând, avusese energia să învețe cititul, scrisul și socotitul, era firesc să înțeleagă că, având gradul de căpitan, trebuia să se cultive. Și așa, din clipa aceea, începu a citi cu râvnă romanele și cărțile noi, de unde s-a ales cu un fel de semicultură de care se folosea cu destulă îndemânare. Recunoscător față de învățătorii săi, mergea până la a lua apărarea lui Pigault-Lebrun^[10], susținând că e instructiv și adeseori profund.

Acest ofițer – care devenise atât de prudent încât nu făcea niciun demers inutil – părăsise orașul Grenoble și se îndreptă spre mănăstirea Grande-Chartreuse, după ce, în ajun, obținuse de la colonelul său o permisie de o săptămână.

Își făcuse socoteala că drumul nu va fi lung; dar, derutat la fiecare leghe de spusele mincinoase ale țăranilor cărora le cerea lămuriri, gândi că e mai cuminte să nu-și continue călătoria fără a îmbruca ceva. Și deși nu putea nădăjdui să întâlnească o femeie la casa ei – când toată lumea era la câmp – se opri în fața unor bordeie grămădite în jurul unui teren comun, un fel de piață destul de diformă, în bătaia tuturor viiturilor.

Pământul acestei curți familiale era bătucit și bine măturat, dar din loc în loc se zăreau gropi pentru gunoaie. Trandafiri, iederă, buruieni creșteau de-a lungul pereților crăpați. La intrarea în bătaie se afla un coacăz neîngrijit, pe ramurile căruia se zvântau niște zdrențe. Primul locuitor pe care-l întâlni Genestas fu un purcel tolănit pe o mână de paie, care, auzind

tropotul calului, grohăi și-și ridică râtul speriiind o pisică neagră. O țărăncă tânără, care ducea pe creștet o legătură de buruieni, apăru dintr-o dată, urmată la oarecare depărtare de patru plozi – în zdrențe dar vioi, gălăgioși, cu priviri neastâmpărate, frumușei, cu fețele oacheșe, niște adevărați diavoli care semănau cu îngerii. Soarele râdea și dădea un fel de puritate aerului, bordeielor, gunoaielor, cetei de copii ciufuliți.

Ostașul întrebă dacă i se putea face rost de o cană de lapte. În loc de răspuns, fata scoase un strigăt sălbatic. Îndată, în pragul unei colibe apăru o bătrână, iar țărăncă cea tânără intră într-un staul după ce făcu semn cu capul către bătrâna spre care Genestas se îndreptă, având grijă să-și țină bine calul în frâu ca să nu dea peste copiii care începuseră să se împiedice printre picioarele lui. Ceru din nou, dar femeia îl refuză tăios. Spunea că nu vrea să strice smântâna din oalele de lapte puse deoparte pentru a face unt. La această obiecțiune, ofițerul răspunse promițând că va plăti paguba cu vârf și îndesat; își priponi calul de stâlpul porții și intră în bordei. Cei patru copii, care erau ai acestei femei, păreau toți a avea aceeași vârstă; lucru ciudat, care atrase atenția maiorului. Bătrâna mai avea un al cincilea, agățat de fusta ei și care, slăbănog, palid bolnăvicios precum era, ar fi avut nevoie, fără îndoială, de cea mai mare îngrijire; de aceea și era cel mai iubit, prâslea.

Genestas se așază la gura unei vetre înalte, fără foc, deasupra căreia se vedea o Fecioară de ghips vopsit ținând în brațe pruncul divin. Minunat simbol! Pe jos, pământ gol, bătătorit în mod primitiv, care, cu vremea se desfundase și care, deși curat, avea, în mare, neregularitățile unei coji de portocală. Deasupra vetrei stăteau agățate o căldărușă plină de sare, o tigaie, un căzanel. Partea din fund a încăperii era ocupată de un pat înalt, ornat cu danteluri neregulate. Afară de aceasta, din loc în loc, scăunele cu trei picioare făcute din bețe înfipite într-o simplă

scândură de fag, o covată pentru păstrarea pâinii, un căuș mare de lemn pentru scosul apei, un șistar și mai multe oale de lapte, pe covată o vârtelniță, câteva lese pentru brânză, pereți negri, o ușă mâncată de cari, cu un geam cu gratii – iată toată găteala și tot mobilierul acestei sărmâne locuințe.

Acum, să vedeți la ce scenă a asistat ofițerul, care se distra lovind solul cu cravașa fără să aibă habar că asistă la o dramă. După ce bătrâna, însoțită de prâslea al ei cel chelbos, a dispărut pe ușa care dădea în odaia unde se făcea brânza, cei patru plozi, după ce s-au holbat îndeajuns la ofițer, au început să ia la goană purcelul. Animalul, cu care de obicei se jucau, apăruse în prag; țâncii au tăbărât pe el cu atâta vrăjmășie și l-au lovit într-un mod atât de caracteristic încât acesta a luat-o repede la sănătoasa. O dată inamicul gonit, copiii au luat cu asalt ușa, a cărei clanță, cedând sub greutatea lor, scăpă din lăcașul în care fusese montată; apoi au dat buzna într-un fel de cămară unde maiorul, pe care scena îl amuza, i-a văzut înfulecând care mai de care la prune uscate. Bătrâna cu fața ca pergamentul și îmbrăcată în zdrențe soioase se întoarse în chiar clipa aceasta cu o oală de lapte pentru oaspetele ei.

– A, ce diavoli! spuse.

Se apropie de copii, îi luă pe rând de braț și-i împinse în odaie, dar fără să le ia prunele, apoi închise cu grijă ușa camării sale cu provizii.

– Astâmpărați-vă, copilași, hai, fiți cuminți. Dacă i-aș lăsa de capul lor, mi-ar mânca toate prunele, nebunii! spuse ea către Genestas.

Apoi se așeză pe un scăunel, îl luă pe chelbos între genunchi și începu a-l dărăci și a-i spăla capul cu o îndemânare de femeie și cu atenții de mamă. Cei patru hoțomani rămăseseră, unii în picioare, ceilalți rezemați de pat sau de covată, toți mucoși și murdari, dar altminteri sănătoși, înghițind pe nerăsuflăte la prune, holbându-se pe tăcute la străin, cu aerul lor viclean și

bănuitor,

— Sunt ai tăi copiii? o întrebă ostașul pe bătrâna.

— Mă iertați, domnule, copiii sunt de la azil; mă plătește trei franci pe lună și o livră de săpun pentru fiecare.

— Dar bine, femeie, cred că te costă de două ori pe-atât.

— Chiar așa spunea și domnul Benassis; da' ăsta-i prețul pe care îl iau și alte femei, așa că n-am încotro. Nu-i e dat oricui să aibă copii! Trebuie să te războiești pentru ei. Laptele l-am da și fără bani, că doar nu ne costă nimic. De altminteri, domnule, trei franci nu-s de lepădat. Iată, cincisprezece franci ca picați din cer, nemaipunând la socoteală cele cinci livre de săpun. Prin părțile noastre, cât ar trebui să mă spetesc pentru cincizeci de centime pe zi!

— Va să zică ai pământ, nu? întrebă maiorul.

— Nu, domnule. Aveam pe vremea când mai trăia omul meu; dar de când s-a prăpădit am avut atâtea neazuri încât am fost nevoită să-l vând.

— Atunci, reluă Genestas, cum te descurci peste an fără să te îndatorezi, cu meseria pe care o faci – de a hrăni, a spăla și a crește copii pentru zece centime pe zi?

— Vai, domnule, răspuse bătrâna în timp ce continua să-l pieptene pe micul chelbos, dar niciodată n-apucăm ultima zi a anului fără datorii. Ce să-i faci, dacă așa vrea Dumnezeu! Am două văcuțe. Când vine vremea secerii, eu și fie-mea adunăm spicele rămase pe lan; iarna, colindăm pădurea după vreascuri; serile, toarcem. A! ferească Dumnezeu de o iarnă ca aceea de anul trecut. Sunt datoare morarului șaptezeci și cinci de franci pentru făină. Noroc că morarul e omul domnului Benassis... Domnul Benassis ține cu noi, cei săraci! Nici nu cere niciun ban nimănui, mai ales de la noi, ăștia. Și-apoi, văcuța noastră are vișel, așa că o s-o scoatem la capăt.

Cei patru orfani, care nu aveau altă ocrotire pe lume decât dragostea acestei țărănci bătrâne, își terminaseră prunele.

Acum, folosindu-se de atenția cu care mama lor îl privea pe ofițerul cu care intrase în vorbă, s-au adunat din nou în coloană strânsă pentru a mai forța o dată ușa care-i despărțea de atrăgătoarea lor grămadă de prune. Și au pornit, nu așa cum soldații francezi înaintează la asalt, ci tăcuți ca niște germani, mânați de o lăcomie naivă și brutală.

— A! diavolilor! Astâmpărați-vă o dată!

Bătrâna se ridică, puse mâna pe cel mai arătos dintre cei patru, îi trase o palmă ușoară la spate și-l dădu afară; copilul nu plânse, iar ceilalți rămaseră năuci.

— Vă dau de furcă, ăștia...

— O, nu, domnule, atâta că le plac prunele, dragii de ei. Dacă i-aș lăsa de capul lor, ar mânca până s-ar îmbolnăvi.

— Îi iubești?

La întrebarea asta, bătrâna își înălță capul, îl privi pe ostaș cu un aer blând și mucalit și răspunse:

— Dacă-i iubesc! Am mai avut trei copii, pe care însă i-am înapoiat părinților lor; eu nu-i țin decât până la șase ani.

— Și al tău unde-i?

— L-am pierdut.

— Dar ce vârstă ai? întrebă Genestas, ca să șteargă impresia întrebării precedente.

— Treizeci și opt de ani, domnule. De Sfântu Ioan se vor împlini doi ani de când mi s-a prăpădit omul.

Spunea acestea în timp ce-l îmbrăca pe micuțul bolnăvicios, care părea a-i mulțumi cu o privire stinsă și iubitoare.

„Ce viață plină de uitare-de-sine și de muncă!” gândi cavaleristul.

Sub acel acoperiș, care te ducea cu gândul la ieslea în care s-a născut Mântuitorul, se împlineau cu voie-bună și cu smerenie grelele îndatoriri ale maternității. Suflete îngropate în cea mai adâncă uitare! Bogăție și sărăcie! Mai bine ca oricine, soldații știu să prețuiască măreția sublimului în saboți, a Evangheliei în

zdrențe. Alții posedă Scriptura, textul ornat cu viniere și miniaturi, brodat, legat în moar, în mătase grea, în satin; dar aici se află, fără îndoială, spiritul Scripturii. Ți-ar fi fost cu neputință să nu deslușești o intenție a Cerului văzând-o pe acea femeie care se făcuse mamă precum Isus Cristos se făcuse om, care aduna spice, suferea, se îndatora pentru niște copii părăsiți și care se înșela în socoteli și nu voia să înțeleagă că se ruinează pentru a fi mamă. După înfățișarea ei, trebuia să recunoști că există o anumită legătură între oamenii buni de pe lumea asta și inteligența divină; iată de ce maiorul Genestas o privea clătinând din cap.

— Este bun medic domnul Benassis? întrebă el într-un târziu.

— Nu știu, domnule dragă, atâta știu că pe săraci îi îngrijește fără plată.

— Se pare, spuse maiorul mai mult către sine, că omul ăsta e un om adevărat.

— O, da, domnule, om de nădejde!... Pe la noi toată lumea se roagă pentru el, serile și diminețile!

— Ține, mătușică, spuse ostașul întinzându-i câțiva bănuți. Iar acesta-i pentru copii, continuă, adăugind un scud.

— Departe-i locuința domnului Benassis? întrebă el după ce încalcă.

— O, nu, dragă domnule, cel mult o leghe.

Maiorul plecă, încredințat că mai avea de străbătut vreo două leghe. Cu toate astea, curând zări, dincolo de un pâlț de copaci, primele case, apoi, mai departe, târgul adunat în jurul unei clopotnițe conice, ale cărei olane erau fixate de marginea acoperișului cu lame de tinichea ce străluceau în soare. Acest tip de acoperiș, cu un aspect atât de original, vestește apropierea Savoiei, unde poate fi întâlnit în mod obișnuit. În acel loc, valea e largă. Mai multe case, plăcut așezate pe câmpul nu prea întins sau de-a lungul pârâului, dau viață acestei regiuni îngrijite, ferecate împrejur de munți și, aparent, fără

nicio ieșire. Nu departe de târgul acesta, așezat la jumătatea dealului, către miazăzi, Genestas își opri calul pe o alee de ulmi, în dreptul unei cete de copii pe care-i întrebă de casa domnului Benassis. Mai întâi, copiii se holbară unii la alții, apoi îl măsurară din ochi pe străin cu acel aer cu care observă tot ceea ce se înfățișează pentru prima dată privirilor lor, curiozități, gânduri. Până la urmă, cel mai îndrăzneț, cel mai isteț din toată ceata, un țânc cu ochii jucăuși, cu picioarele goale și pline de noroi, repetă, așa curo fac toți copiii:

— Casa domnului Benassis, domnule?

Apoi adăugă:

— Vă conduc eu.

Și pași înaintea calului, atât ca să se grozăvească însoțind un străin cât și dintr-o bunăvoință copilărească sau, poate, pentru a răspunde nevoii de mișcare, atât de poruncitoare pentru mintea și trupul celor de vârsta lui. Ofițerul străbătu, cât era de lungă, strada mare a târgului, stradă așternută cu piatră de râu, plină de cotituri, mărginită de case construite după gustul proprietarilor. Într-un loc, pereții unui cuptor înaintau către mijlocul străzii; în altă parte, profilul proeminent al unei case împiedica circulația trecătorilor, – mai departe, un pârliaș care cobora din munte își săpase matcă de-a curmezișul drumului. Genestas zări mai multe acoperișuri de șindrilă neagră, altele, mai numeroase, de paie, câteva olane, șapte sau opt de ardezie; erau, fără îndoială, casele preotului, judecătorului de pace și ale burghezilor de prin partea locului. Satul era neîngrijit, așezat parcă la capătul lumii, un sat care nu ducea nicăieri și nu ținea de nimic; locuitorii lui păreau că alcătuiesc o singură familie în afara mișcării obștești de care nu se legau decât prin preceptor sau prin oarecari imperceptibile ramificații. Genestas mai înainta câțiva pași și zări, pe înaltul muntelui, o șosea largă, care domina satul. Fără îndoială, erau două târguri: unul vechi, celălalt nou. În adevăr, trecând printr-un loc unde vederea se

deschidea, maiorul își lăsă calul la pas și putu lesne să cerceteze niște case solid clădite, ale căror acoperișuri mai înveseleau satul străvechi. Din aceste locuințe arătoase, încununete cu o alee de copaci tineri, auzi cântecele pe care obișnuiesc să le îngâne meseriașii în timpul lucrului, zvonul unor ateliere, hârșăit de pile, zgomot de baroase, zarva confuză a meșteșugarilor. Observă fumul subțire care ieșea din hornurile locuințelor, și acela, mai gros, al cuptoarelor rotarului, lăcătușului, fierarului. În sfârșit, la capătul satului, acolo unde îl conducea însoțitorul său, Genestas zări mai multe ferme împrăștiate, ogoare bine lucrate, plantații întreținute cu pricepere; părea un colțișor din Brie^[11] ascuns într-o vastă cută a terenului, un colțișor pe care, la prima vedere, nici nu l-ar fi bănuțit acolo, între acel târg și munții care închideau regiunea.

Curând, copilul se opri.

— Iată poarta casei *sale*, spuse.

Ofițerul descălecă și luă calul de căpăstru, apoi, zicându-și că orice osteneală merită răsplată, scoase din buzunarul vestei câțiva bănuți pe care-i întinse copilului; acesta îi luă cu un aer mirat, făcu ochi mari, nu mulțumi și rămase în așteptare.

„Prin locurile astea, gândi Genestas, nu prea a pătruns civilizația, religia muncii e în floare, iar cerșetoria a încă necunoscută.”

Mai degrabă curios decât interesat, însoțitorul ostașului se rezemă de un zid scund care împrejmuia curtea casei și care susținea, de cele două părți ale pilaștrilor porții, un gard de șipci înnegrite. Poarta, plină în partea ei de jos și cândva vopsită în cenușiu, se termina cu niște mici bare galbene în formă de lance. Aceste ornamente, ale căror culori se șterseseră, se îmbinau în semicerc în partea de sus a fiecărui canat, unindu-se și alcătuiind un mare con de brad pe care-l închipuia latura superioară a cadrului, când poarta sta închisă. Portalul, ros de cari, pătat de catifeaua mușchiului, abia se mai ținea din pricina

acțiunii alternative a soarelui și a ploilor. În umbra unor aloë și a unor parachernițe crescute ca niște buruieni, pilaștrii ascundeau trunchiurile a doi salcâmi *inermis*^[12] plantați în curte și ale căror ramuri verzi se înălțau ca niște pufuri de pudră. Starea porții trăda nepăsarea stăpânului, lucru ce păru să displacă ofițerului, care se încruntă ca omul constrâns să renunțe la o iluzie. Suntem dispuși a-i cântări pe alții cu propria noastră măsură, încât îi iertăm cu bunăvoință pentru cusururile noastre, dar îi osândim cu asprime dacă nu au calitățile noastre. Dacă maiorul dorea ca domnul Benassis să fie un om ordonat și metodic, apoi, cu siguranță, poarta locuinței sale dovedea o deplină nepăsare în ce privește gospodăria. Un ostaș îndrăgostit de economia casnică, precum era Genestas, trebuia să ajungă rapid la încheierea că există o legătură între poarta casei și viața și firea necunoscutului; lucru pe care, cu toată prudența sa, nu întârzie să-l facă. Poarta era întredeschisă, altă dovadă de nepăsare! Pe temeiul acestei încrederi țărănești, ostașul păși fără a șovăi în curte și își priponi calul de una dintre șipcile gardului; în vreme ce înnodea căpăstrul, un nechezat se auzi dintr-un grajd spre care, fără voie, cal și călăreț își întoarseră privirile; un argat bătrân dădu în lături ușa grajdului arătându-și capul acoperit cu o scufie de lână roșie, așa cum era portul prin părțile acelea, și care seamănă perfect cu boneta frigiană cu care împopoțonăm noi Libertatea. Fiindcă era loc destul pentru mai mulți cai, bătrânul – după ce-l întrebă pe Genestas dacă îl caută pe domnul Benassis – îi ceru voie să-i vâre calul în grajd, privind cu o expresie de dragoste și de admirație animalul, care era foarte frumos. Maiorul își urmă calul, ca să vadă cum se va simți. Grajdul era curat, așternutul de paie era îmbelșugat, iar cei doi cai ai lui Benassis aveau acea înfățișare fericită după care se pot recunoaște, între toți, cail preoților. O slujnică ieșise din casă și părea a aștepta în prag, cu un aer oficial, întrebările străinului pe care, între timp, argatul îl

informase că domnul Benassis lipsea de acasă.

— Stăpânul nostru s-a dus până la moară, spuse. Dacă vreți să-l întâlniți acolo, luați-o pe potecuța care duce la câmp, moara e la capătul drumului.

Decât să aștepte cine știe până când întoarcerea lui Benassis, Genestas preferă să vadă locurile, încât o apucă pe drumul spre moară. După ce trecu de linia ondulată pe care marginea târgului o desenează pe clina muntelui, zări valea, moara și unul dintre cele mai încântătoare peisaje care i-a fost dat să vadă.

Oprindu-se la piciorul muntelui, râul alcătuiește un mic lac deasupra căruia pinii se înalță în trepte, iar numeroasele văi se ghicesc prin tonurile diferite ale luminii sau prin puritatea mai mult sau mai puțin vie a creștelor încărcate, toate, de brazi negri. Moara, construită nu de mult la căderea torentului în lac, are farmecul unei case izolate care se ascunde între ape, printre coamele unor arbori acvatici. Pe malul celălalt al râului, la poalele unui munte al cărui vârf, în clipa aceea, era slab luminat de razele roșii ale soarelui ce scăpăta, Genestas întrezări vreo zece-douăsprezece bordeie părăsite, fără ferestre și fără uși; acoperișurile lor stricate erau pline de găuri destul de mari, pământul dimprejur alcătuia ogoare îngrijit lucrate și semănate; grădinile de odinioară, prefăcute în lanuri, erau udate de irigații rânduite cu tot atâta meșteșug ca în Limousin^[13]. Fără voie, maiorul se opri și se uită îndelung la rămășițele satului.

De ce oare oamenii privesc cu o atât de adâncă emoție toate ruinele, chiar cele mai umile? Fără îndoială, în ruini ei văd imaginea nefericirii, a cărei povară o simt în fel și chip. Cimitirele te duc cu gândul la moarte, un sat părăsit îți amintește truda vieții; moartea e o nenorocire de prevăzut, durerile vieții sunt nemărginite. Oare nu nemărginirea e taina marilor melancolii? Ofițerul, care ajunsese la șoseaua pietruită a morii fără a-și fi putut explica pricina pentru care satul se

risipise, întrebă de domnul Benassis pe un ucenic de la moară, care sta așezat, în poarta unei case, pe niște saci de făină.

– Domnul Benassis a intrat acolo, spuse morarul arătându-i unul dintre bordeiele dărăpănate

– Satul ăsta a ars? – spuse maiorul.

– Nu, domnule.

– Atunci de ce arată astfel? întrebă Genestas.

– A, de ce? răspuse morarul ridicând din umeri și întorcându-se în casă; o să vă spună domnul Benassis.

Ofițerul păși peste un fel de punte făcută din bolovani mari între care curgea pârâul și curând ajunse la casa care i se arătase. Acoperișul de paie al acestei locuințe era încă întreg, acoperit de mușchi, dar fără găuri, iar ferestrele păreau în stare bună. Trecându-i pragul, Genestas observă că în cămin ardea focul, iar alături văzu o femeie, îngenuncheată lângă un bolnav așezat pe un scaun, și un bărbat, în picioare, cu fața întoarsă spre vatră.

Interiorul casei alcătuiă o singură încăpere, luminată de un biet ochi de geam garnisit cu o pânză. Pe jos, pământ bătătorit; Un scaun, o masă și un pat vechi alcătuiă tot mobilierul. Maiorul nu văzuse nicicând sălaș atât de simplu și de gol, nici măcar în Rusia, unde bordeiele mujicilor sunt ca niște vizuini. Aici, nici urmă de cele trebuincioase vieții, nici măcar cele mai simple lucruri pentru a găti mâncarea cea mai obișnuită. Parcă era un coteț de câine, fără strachină însă. De n-ar fi fost patul, o haină veche într-un cui și o pereche de saboți cu paie pe dinăuntru – toată îmbrăcămintea bolnavului – coliba ar fi părut la fel de pustie ca și celelalte. Femeia care sta în genunchi, o țărancă foarte bătrână, se străduia să moaie picioarele bolnavului într-un hârdău plin cu o apă cafenie. Deslușind zgomot de pași – pe care zornăitul pintenilor îl făceau neobișnuit pentru auzul deprins numai cu umbletul monoton al oamenilor de la țară – bărbatul se întoarse spre Genestas,

arătând o mirare pe care se părea că și bătrâna o împărtășește.

— Nu mai e nevoie, spuse ostașul, să vă întreb dacă sunteți domnul Benassis. Sunt un străin, nerăbdător să vă întâlnescă, încât mă veți ierta, domnule, dacă am venit să vă văd pe câmpul dumneavoastră de luptă, în loc să vă aștept la dumneavoastră acasă. Vă rog, nu vă deranjați, vedeți-vă de lucru. După ce veți sfârși, vă voi spune scopul vizitei mele.

Genestas se așeză cum putu pe colțul mesei și tăcu. Focul răspândea în bordei o lumină mai vie decât soarele, ale cărui raze, oprite de piscurile munților, nu ajung niciodată în această parte a văii. La lumina acestui foc care, făcut fiind din câteva cetini de brad rășinos, ardea cu o flacără strălucitoare, ostașul zări chipul bărbatului pe care o dorință ascunsă îl îmboldea să-l caute, să-l cerceteze, să-l cunoască deplin. Domnul Benassis, medicul cantonului, care rămăsese cu brațele la piept, îl asculta cu răceală pe Genestas, îi răspunse la salut și se întoarse spre bolnav fără a bănuși că era obiectul unui examen atât de atent din partea ostașului.

Benassis era un bărbat potrivit ca statură, dar lat în umeri și lat în piept. Redingota-i largă, verde, încheiată cu nasturi până la gât, îl împiedică pe ofițer să vadă detaliile, atât de caracteristice, ale acestui personaj sau ale ținutei sale, — dar umbra și nemișcarea în care-și ținea capul îl ajutară să-i vadă mai bine chipul, în acea clipă puternic luminat de văpaia focului. Omul avea o față ca de satir: fruntea ușor arcuită, dar plină de proeminențe mai mult sau mai puțin semnificative; nasul cârn, despicat cu haz în vârf; pomeții ieșiți. Gura era sinuoasă, buzele groase și roșii. Bărbia brusc ridicată. Ochii cafenii și însuflețiți de o privire vioaie — căreia tonul sidefat al albului îi dădea o mare strălucire — exprimau vechi pasiuni înfrânate. Părul, odinioară negru, acum cărunt, brazdele adânci de pe obraji și sprâncenele groase și albe, nasul borcânat și cu vinișoare, tenul galben cu pete roșii, toate arătau vârsta de

cincizeci de ani și greua trudă a meseriei sale. Ofițerul încercă să-și facă o idee despre capacitatea capului; deși în clipa aceea acoperit cu o șapcă, i se păru a fi ceea ce lumea numește un *cap pătrat*. Deprins, în urma legăturilor pe care le avusese cu tot felul de bărbați energici din jurul lui Napoleon, să distingă trăsăturile celor meniți unor fapte mari, Genestas înțelese că această viață neștiută ascunde un mister, și-și spuse, în timp ce se uita la extraordinarul chip al lui Benassis:

„Prin ce întâmplare o fi rămas medic la țară?”

După ce studie cu atenție această fizionomie care, cu toate analogiile pe care le-ar fi putut avea cu alte chipuri omenești, trăda o existență secretă în dezacord cu aparenta sa vulgaritate, Genestas împărtăși atenția pe care medicul o acorda bolnavului – și la vederea acestui bolnav, gândurile sale se îndreptară în cu totul altă direcție.

În ciuda nenumăratelor scene la care fusese martor în viața sa de ostaș, bătrânul cavalerist tresări de o uimire amestecată cu oroare zărind o față omenească pe care niciodată vreun gând n-o luminase, o față vânătă pe care suferința se întipărise, naivă și tăcută, ca pe chipul unui copil care încă n-a deprins vorbirea și care nu mai poate să plângă; cu un cuvânt, fața animalică a unui bătrân cretin care trăgea să moară. Cretinul era singura varietate a speței umane pe care comandantul, de escadron încă nu o văzuse. Văzându-i fruntea – a cărei piele forma o brazdă adâncă și rotundă – văzând doi ochi ca de pește fiert, creștetul acoperit cu păr scurt, sfrijit și nehrănit, fața abătută și lipsită de organele simțului, cine n-ar fi simțit, ca Genestas, un sentiment de involuntar dezgust pentru o făptură care nu avea nici grația unui animal nici darurile unui om, care niciodată nu avusese nici judecată nici instinct și care niciodată nu auzise nici nu vorbise vreun limbaj oarecare? Văzând această sărmană ființă ajunsă la capătul unui drum care nu se putea numi viață, ar fi fost greu să regreti; cu toate astea, bătrâna îl privea cu o

înduioșătoare neliniște și cu atât de multă dragoste își trecea mâinile peste acea parte a picioarelor lui, pe care apa fierbinte nu o scăldase, încât ai fi zis că era bărbatul ei. Benassis însuși, după ce-i. Studiase chipul mort și ochii fără lumină, se apropie de el cu blândețe, îi luă mâna și-i pipăi pulsul.

— Baia nu-și mai arată efectul, spuse clătinând din cap, să-l culcăm.

Și, luând în brațe mormanul de came, îl culcă în patul de unde fără îndoială că-l ridicase, îl întinse cu luare-aminte, lungindu-i picioarele care începuseră a se răci, îi așeză brațele și capul cu grija pe care numai o mamă ar putea-o avea pentru copilul ei.

— N-avem ce face, va muri, adăugă Benassis, care rămăsese în picioare, lângă pat.

Bătrâna, cu mâinile în șold, se uita, cu lacrimi în ochi, la muribund. Genestas sta tăcut, neputându-și da seama de ce moartea unei ființe atât de neinteresante îl impresiona atât de mult. Din instinct, împărtășea mila fără margini pe care aceste nefericite fapte o inspiră în văile fără soare unde le-a aruncat natura. Acest sentiment – care, la familiile cretinilor, degenerază în superstiție religioasă – nu-și are oare originea în cea mai frumoasă dintre virtuțile creștine, caritatea, și în credința cea mai ferm folositoare ordinii sociale, ideea unei răsplăți viitoare, singura care ne ajută să îndurăm durerile? Speranța în fericirea viitoare dă imbold părinților acestor sărmâne ființe și celor din juru-le să acorde fără preget o grijă maternă și o neîncetată și sublimă ocrotire unor creaturi fără simțire, care mai întâi nu înțeleg dragostea și care apoi o uită. Admirabilă religie! – ea a împletit ajutorul unei binefaceri oarbe cu o oarbă nefericire. Acolo unde se află cretini, populația crede că prezența unei fapte de acest gen aduce noroc familiei. Credința asta face plăcută o viață care, în mijlocul orașelor, ar fi osândită la asprimile unei false filantropii și la disciplina unui

ospiciu. Pe valea superioară a râului Isere, unde sunt în număr mare, cretinii trăiesc în aer liber, cu turmele pe care s-au deprins să le păzească. Astfel, se bucură cel puțin de libertatea și de respectul la care nefericirea are dreptul.

De câteva clipe, clopotul din sat începuse a dăngăni din când în când, la intervale regulate, pentru a vesti credincioșilor moartea unuia din aceștia. Străbătând văzduhul, acest gând evlavios ajungea, slăbit, la bordeie, unde răspândea o blândă melancolie. Pași zoriți răsunară pe drum și vestiră mulțimea, dar oamenii erau tăcuți. Apoi cântările bisericesti izbucniră dintr-o dată, trezind ideile nelămurite care pătrund și în sufletele cele mai necredincioase, nevoite a ceda mișcătoarelor armonii ale glasului omenesc. Biserica sărea în ajutorul acestei fături care nu o cunoștea. Apăru preotul, care pășea cu crucea în mână, precedat de un copil din cor și urmat de paracliserul care ducea agheasmatarul și de vreo cincizeci de femei, bătrâni, copii care veniseră, cu toții ca să-și unească rugile cu cele ale Bisericii. Medicul și ostașul se priviră în tăcere și se traseră deoparte ca să facă loc mulțimii care îngenunchease în bordei și pe afară. În timpul mângâietoarei slujbe a morților, oficiată pentru o ființă care nu păcătuisese niciodată, dar de la care lumea creștină își lua rămas-bun, fețele cele necioplite erau, cele mai multe, sincer înduioșate. Lacrimi curgeau pe obrazii crăpați de razele soarelui și înnegriți de truda în aer liber. Sentimentul acesta de înrudire voluntară era cât se poate de simplu. Nu exista om în tot satul care să nu-l fi plâns pe acest nefericit, care să nu-și fi împărțit cu el dumaticatul de pâine; nu aflase el oare un părinte în fiecare copil, o mamă până și în cea mai veselă fetiță?

— A murit, spuse preotul.

Vorba asta a stârnit mâhnirea cea mai adevărată. S-au aprins lumânări. Mai multe persoane s-au oferit să-și petreacă noaptea priveghind mortul. Benassis și ostașul ieșiră. În poartă, câțiva

țărani îl opriră pe medic ca să-i spună:

– A, domnule primar, dacă nu l-ați salvat, înseamnă că Dumnezeu a ținut să-l aibă lângă El.

– Am făcut tot ce mi-a stat în putință, dragii mei, răspunse doctorul. – N-ați crede, domnule – adăugă el apoi către Genestas, după ce se îndepărtară de satul părăsit al cărui cel din urmă locuitor murise – n-ați crede câtă mângâiere adevărată găsesc în vorbele acestor țărani. Acum zece ani era cât pe ce să fiu ucis cu pietre în satul ăsta, acum pustiu, dar pe-atunci locuit de treizeci de familii.

Pe chipul lui Genestas – ca și în atitudinea sa – se putea lesne citi atât de multă nedumerire și curiozitate încât medicul continuă a-i istorisi, pe drum, întâmplarea pe care începuse a i-o spune.

– Domnule, când m-am stabilit aici, am găsit în aceste părți ale cantonului vreo doisprezece cretini, spuse medicul întorcându-se spre a-i arăta ofițerului casele ruinate. Starea acestui cătun – așezat într-o vale ferită de vânturi, pe malul unui pârâu a cărui apă provine din zăpada topită, lipsit de binefacerea soarelui care nu încălzește decât piscurile munților – înlesnește răspândirea acestei boli cumplite. Legile nu interzic împerecherile între acești nenorociți care, în locurile astea, sunt ocrotiți de o superstiție de a cărei influență nu aveam habar și pe care la început am condamnat-o, dar mai apoi am admirat-o. Așadar, cretinismul s-ar fi răspândit de aici până în vale. Mi se părea că aș aduce un mare serviciu regiunii încercând a opri această contagiune fizică și intelectuală. Deși urgentă, binefacerea putea să-l coste viața pe cel care ar fi întreprins-o. Pe la noi, ca și în celelalte sfere ale societății, ca să faci binele trebuie să te atingi nu numai de unele interese, ci, lucru mult mai primejdios, de ideile religioase care au degenerat în superstiție, forma cea mai indestructibilă a ideilor umane. Nu m-am speriat de nimic. Mai întâi, am cerut postul

de primar al cantonului și l-am obținut; apoi, după ce am obținut și aprobarea verbală a prefectului, am transportat într-o noapte, pe cheltuiala mea, câteva dintre aceste nefericite ființe înspre Aiguebelle, în Savoia, unde se mai aflau mulți cretini și unde, după câte auzisem, erau bine tratați. De îndată ce s-a aflat de acest act caritabil, am devenit odios întregii populații. Preotul m-a afurisit în biserică. Cu toată osteneala pe care mi-am dat-o de a lămuri capetele cele mai luminate din târg asupra importanței îndepărtării cretinilor, cu toate consultațiile gratuite pe care le acordam bolnavilor din partea locului, odată, la marginea unei păduri, m-am pomenit cu un glonte. M-am înfățișat episcopului din Grenoble și i-am cerut să-l mute din târg pe preot. Sfinția-sa a fost atât de bun încât mi-a îngăduit să-mi aleg un preot care să poată sprijini binefacerile mele – și am avut fericirea a întâlni un om în adevăr divin. Mi-am continuat acțiunea. După ce am lămurit oamenii, am deportat, într-o noapte, alți șase cretini. La această nouă încercare, mi-au luat apărarea câțiva dintre cei pe care-i îndatorasem precum și membrii consiliului comunal, niște avari pe care-i convinsesem arătându-le cât este de costisitoare întreținerea acestor sărmăne ființe și cât de mult ar câștiga târgul – care era lipsit de proprietăți – dacă ar lua în stăpânire pământul, pe care aceștia îl posedau fără niciun titlu. Cei bogați mi s-au alăturat; dar sărăcimea, bătrânele, copiii și câțiva încăpățânați mi-au rămas ostili. Din nefericire, ultima răpire nu am dus-o până la capăt. Cretinul pe care l-ați văzut adineaori, pe care nu-l putusem ridica fiindcă lipsise de acasă, s-a pomenit a doua zi singurul din tagma lui în satul unde mai locuiau încă vreo câteva familii, ai căror membri, deși aproape imbecili, nu sufereau totuși de cretinism. Vrând să-mi desăvârșesc lucrarea, m-am dus, ziua-n amiaza mare, îmbrăcat civil^[14], la locuința cretinului, ca să-l iau cu mine. Intenția mea s-a aflat de cum am ieșit din casă, prietenii cretinului mi-au luat-o înainte încât am aflat, în fața

bordeiului său, o adunătură de femei, de copii, de bătrâni care, cu toții, mi-au urat bun-venit cu o ploaie de înjurături însoțită de o grindină de pietre. În zarva aceea – în care era cât pe ce să cad victimă adevăratei beții care cuprinsese mulțimea exaltată de strigătele și de agitația sentimentelor exprimate în comun – m-a salvat cretinul! Sărmana faptură ieși din bordei, scoase un sunet înăbușit și apăru ca o căpetenie supremă a celor fanatici. Când se arătă, strigătele încetară. Mi-a dat în gând să le propun o învoială și, profitând de liniștea care se făcuse le-am explicat ce doresc. Eram sigur că acei care mă înțelegeau nu vor îndrăzni să-mi țină partea, date fiind împrejurările; sprijinul lor avea să fie cu totul pasiv; oamenii, superstițioși, vor veghea cu mare strășnicie să nu li se răpească ultimul lor idol, încât mi se părea cu neputință să mă ating de el. De aceea, le-am făgăduit că-l voi lăsa pe cretin în culcușul său, cu condiția însă ca nimeni să nu se apropie de el, ca familiile din acel sat să treacă peste râu și să se statornicească în târg, în case noi, pe care îmi luam obligația să le construiesc, dându-le și pământ, al cărui preț comuna avea să mi-l restituie. Vai, domnule, mi-au trebuit șase luni ca să înfrâng îndărătniciile pe care le-a întâmpinat realizarea acestei învoieli, atât de avantajoase totuși pentru locuitorii satului. Este de neînțeles cât de mult îmi iubesc oamenii de la țară dărăpănăturile. Oricât de insalubru i-ar fi bordeiul, săteanul ține la el mai mult decât un bancher la palatul său. De ce? Nu știu. Poate că sentimentele sunt cu-atât mai puternice cu cât sunt mai rare. Poate că omul care trăiește prea puțin prin gândire trăiește mult prin lucruri, pe care cu-atât mai mult le iubește cu cât e mai sărac. Poate că țăranul e ca prizonierul... nu-și irosește puterile sufletului, ci și le concentrează asupra unui singur gând, ajungând astfel la o mare energie a sentimentului. Iertați aceste observații ale unui om care numai rareori își rostește gândul. De altminteri, să nu credeți, domnule, că mi-am pierdut vreodată vremea cu idei

găunoase. La noi se cere numai spirit practic și acțiune. Vai, cu cât bieții oameni gândesc mai puțin, cu-atât mai anevoie este să-i ajuți să înțeleagă adevăratele lor interese. Iată de ce m-am resemnat cu toate mărunțișurile acestei inițiative. Oamenii îmi spuneau, cu toții, același lucru, unul dintre acele lucruri pline de bun-simț și la care nu se poate răspunde nimic: „Vai, domnule, dar casele dumneavoastră încă nu s-au construit!” – „Atunci, le răspundeam, făgăduiți-mi că vă veți muta în ele când vor fi gata.” Din fericire, domnule, am hotărât cu toții că târgul nostru este proprietar al muntelui la poalele căruia se află satul, acum risipit. Prețul pădurilor de pe înălțimi ne-a fost de ajuns pentru a achita costul pământurilor și al caselor făgăduite, care s-au construit. După ce prima familie de îndărătnici s-a mutat în locuință nouă, celelalte au urmat-o neîntârziat. Această schimbare a adus oamenilor o bunăstare prea evidentă ca să nu fie prețuită de cei care țineau în modul cel mai superstițios la satul lor fără soare – aș zice fără suflet. Încheierea acestei tranzacții, obținerea bunurilor comunale, a căror posesiune ni s-a confirmat de către Consiliul de stat, m-a făcut să dobândesc o mare influență în canton. Dar, domnule, cu câte griji! spuse medicul, ridicând o mână pe care, apoi, cu o mișcare cât se poate de grăitoare, o lăsă în jos. Numai eu, unul, știu cât am bătut drumul din târg până la prefectură, de unde nimic nu iese, și de la prefectură la Consiliul de stat, unde nimic nu intră... Până la urmă, continuă el, slavă puterilor lumesti care au cedat străduințelor mele, ceea ce nu-i puțin lucru. Dacă ați ști cât bine poate aduce o semnătură dată cu nepăsare!... Domnule, doi ani după ce încercasem niște nimicuri atât de mari și le dusesem la bun sfârșit, toate familiile sărace din comuna mea posedau cel puțin două vaci, pe care le trimiteau la pășunat pe munte, unde, fără a mai aștepta aprobarea Consiliului de stat, făcusem irigații transversale ca acelea din Elveția, din Auvergne și din Limousin. Spre mirarea lor,

oamenii din târg au văzut apărând niște pajiști admirabile și au obținut o cantitate mai mare de lapte, datorită calității mai bune a pășunilor. Nemăsurate au fost rezultatele acestei victorii. După exemplul meu, toți începură a-și îngriji ogoarele. Holdele, cirezile de vite, toate bucatele pământului. Dădeau rod înmulțit. Din clipa aceea, m-am putut gândi fără teamă să îndrept starea acestui colt de țară, să-i civilizez locuitorii care până atunci nu mă înțeleseseră. Cum vedeți, domnule, noi, singuraticii, suntem cât se poate de vorbăreți: atâta-i trebuie omului, să ne întrebe ceva, că nu mai sfârșim cu răspunsul; când am venit întâia oară în valea asta, am găsit o populație de șapte sute de suflete; acum sunt două mii. Datorită întâmplării cu ultimul cretin, am dobândit încrederea tuturor. Arătând neîncetat celor cărora le port de grijă atât blândețe cât și fermitate, am devenit omul cel mai influent din regiune. Am făcut tot ce mi-a stat în puteri pentru a fi vrednic de încredere, fără a o cerși și fără a arăta că o doresc; atâta doar că m-am străduit să inspir tuturor cel mai adânc respect pentru persoana mea, îndeplinindu-mi cu evlavie toate îndatoririle, chiar cele mai mărunte. După ce am făgăduit să mă îngrijesc de acea ființă nefericită pe care ați văzut-o dându-și sufletul, am vegheat asupra-i cu mai multă atenție decât protectorii ei mai vechi. Biata făptură a fost hrănită și îngrijită ca un copil adoptiv al comunei. Cu vremea, locuitorii au început a înțelege ce serviciu le făcusem fără voia lor. Cu toate astea, nu s-au lepădat deplin de superstiția cea veche; departe de mine gândul de a-i osândi pentru aceasta, căci de venerația pe care ei o arată cretinului m-am servit deseori pentru a-i atrage de partea mea pe cei în stare să-i ajute pe nefericiți. – Dar iată că am ajuns, adaogă după o pauză Benassis, zărind acoperișul casei sale.

Medicul nu aștepta nicidecum din partea celui care-l ascultase măcar o vorbă de laudă sau de mulțumire; când îi istorisise această întâmplare din viața lui de slujbaș păruse a

ceda trebuinței naive de a se destăinui pe care o simt cei ce trăiesc departe de lume.

— Domnule, îi spuse maiorul, mi-am îngăduit să-mi adăpostesc calul în grajdul dumneavoastră, dar mă veți ierta când veți afla scopul călătoriei mele.

— A, care-i scopul? întrebă Benassis cu aerul de a se trezi din gânduri și de a-și aminti că omul pe care-l însoțea e un străin.

Cu firea lui sinceră și deschisă, îl întâmpinase pe Genestas ca pe o veche cunoștință.

— Domnule, răspuse ostașul, am auzit vorbindu-se de vindecarea aproape miraculoasă a domnului Gravier de la Grenoble, pe care l-ați luat în căutare. Am venit cu nădejdea de a mă bucura de aceeași îngrijire, deși nu am aceleași drepturi la bunăvoința dumneavoastră; cu toate astea, poate că aș merita-o! Sunt un ostaș bătrân și niște răni vechi mă supără. Veți avea nevoie de cel puțin o săptămână ca să mă cercetați, căci durerile mă încearcă numai când și când, așa că...

— În regulă, domnule, spuse Benassis întrerupându-l, odaia domnului Gravier vă așteaptă, veniți cu mine...

Intrară în casă după ce medicul împinse ușa cu o vioiciune pe care Genestas o atribui plăcerii de a avea un pacient în gazdă.

— Jacquotte, strigă Benassis, domnul va lua masa aici.

— O clipă, domnule, se împotrivi ofițerul, n-ar fi mai bine să ne înțelegem asupra plății?..

— Plată pentru ce? întrebă medicul.

— Pentru găzduire. Doar n-o să mă întrețineți, pe mine și calul meu, fără a...

— De sunteți bogat, răspuse Benassis, îmi veți plăti, nici vorbă; de sunteți sărac, nu vă cer nimic.

— Nimic, spuse Genestas, mi se pare prea scump. Dar, bogat sau sărac, zece franci pe zi, fără a pune ia socoteală plata tratamentului, v-ar fi pe plac?

— Nimic nu mi-e mai puțin pe plac decât să iau plată pentru

plăcerea de a primi un oaspe, reluă medicul încruntându-se. Cât privește tratamentul, o să vi-l fac numai dacă-mi veți plăcea. N-are nimeni bani să-mi cumpere timpul, care aparține locuitorilor din văile astea. Nu doresc nici glorie, nici avuții, nu le cer pacienților mei nici să mă laude, nici să-mi poarte recunoștință. Bani pe care mi-i veți da vor lua calea spițerilor din Grenoble pentru plata doctoriilor neapărat trebuitoare săracilor din canton.

Cine-ar fi auzit vorbele astea, aruncate pe neașteptate, dară fără amărăciune, și-ar fi spus în cugetul lui, o dată cu Genestas: „Bună fire are omul ăsta”.

— Domnule, răspunse ostașul cu stăruința lui de totdeauna, vă voi da așadar zece franci pe zi și veți face cu ei ce veți dori. O dată ce am hotărât astfel, ne vom înțelege mai bine, adăugă el luând mâna medicului și strângându-i-o cu o cordialitate mișcătoare. Deși e vorba numai de zece franci, veți vedea că nu sunt zgârcit.

După această discuție, în cursul căreia Benassis nu arată nici cea mai mică dorință de a se arăta fie generos, fie filantrop, așa-zisul bolnav păși în casa medicului său, unde toate i se înfățișară potrivit cu poarta cea dărâmată și cu îmbrăcămintea locatarului. Până și în cele mai mici lucruri vedeai o deplină nepăsare pentru tot ce nu era de o utilitate primordială. Benassis îl conduse pe Genestas prin bucătărie, drumul cel mai scurt spre odaia unde se servea masa. Dacă bucătăria, afumată ca acelea de pe la hanuri, era totuși înzestrată cu destule ustensile, apoi acest lux se datora Jacquottei, fosta slujnică a preotului, care vorbea solemn și trona ca o regină peste gospodăria medicului. Dacă, de-a latul plăcii deasupra căminului, se putea zări strălucind un vas cu jeratic^[15], probabil că Jacquottei îi plăcea ca, iarna, să se culce într-un așternut încălzit și, printr-un efect indirect, încălzea și patul stăpânului ei, care, după cum spunea slujnica, nu avea grijă de nimic;

Benassis o luase pe Jacquotte tocmai pentru ceea ce în ochii altora ar fi trecut drept un cusur de nesuferit; slujnica voia să fie stăpână în casă, iar doctorul chiar aceasta căutase: o femeie care să fie stăpână în casa lui. Jacquotte cumpăra, vindea, muta lucrurile de la locul lor, le aranja, le schimba, făcea ordine și apoi dezordine după cum o tăia capul; nici o singură dată stăpânul ei nu-i făcuse vreo observație. Și așa, Jacquotte administra fără niciun control curtea, grajdul, bucătăria, casa, grădina, pe argat și pe stăpânul ei. Când voia dânsa, numai atunci se primeneau așternuturile, se spălau rufele, se umplea camera cu provizii. Numai ea hotăra când să se cumpere și când să fie tăiați porcii, îl muștra pe grădinar, porunca să se gătească pentru masa de prânz și pentru cină, alerga din pivniță în hambar și din hambar în pivniță, schimbând toate rosturile după cum i se năzărea, fără ca cineva să i se împotrivescă. Benassis nu-i ceruse decât două lucruri: să-i servească cina la ora șase și să nu cheltuiască decât o anumită sumă în fiecare lună.

O femeie căreia toate i se supun, cântă cât e ziua de lungă; iată de ce Jacquotte râdea, scotea triluri ca o privighetoare, când urca sau cobora scările, fredonând când nu cânta și cântând când nu fredona. Curată de felul ei, ținea toată casa în curățenie. Dacă ar fi avut alte gusturi, domnul Benassis ar fi fost cât se poate de nefericit, spunea ea, căci bietul om era atât de neatent încât puteai să-i servești orice în farfurie; de n-ar fi fost ea, deseori nu s-ar fi primenit o săptămână întreagă. Dar Jacquotte se dovedea neobosită când era vorba de rufe curate, din fire îi plăcea să deretice, grijulie ca toate să lucească de curățenie ca la spițerie, de cea mai minuțioasă, mai strălucitoare, mai plăcută dintre curățenii. Inamică a prafului, neîncetat scutura, spăla, deretica. Starea în care se afla poarta ce dădea spre stradă o îndurera mult. De zece ani, la fiecare început de lună smulgea stăpânului ei promisiunea că va

repara poarta, că va zugrăvi casa, că o va aranja *așa cum trebuie*, dar domnul nu se ținuse de cuvânt. Drept pentru care, când se plânga de totala nepăsare a lui Benassis, mai niciodată nu uita să rostească următoarea frază solemnă cu care încheia toate laudele pe care le aducea stăpânului ei;

— N-aș putea spune că-i prost, că doar face destule minuni prin părțile noastre; dar uneori e neajutorat, atât de neajutorat că trebuie să-i dai în gură ca la copii!

Jacquotte iubea casa ca și când ar fi fost a ei. De altfel, după ce o locuise vreme de douăzeci și doi de ani, poate că avea dreptul să-și facă iluzii. Statornicindu-se în regiune, Benassis dăduse peste casa asta – care, după decesul preotului, fusese scoasă la vânzare – și o cumpăraseră cu toate ale ei, terenul și acareturile, mobila, văsăria, butoaiele cu vin, orătăniile, ceasornicul cel vechi cu figuri, calul și slujnica. Jacquotte, ca o adevărată bucătăreasă ce era, avea un piept opulent, veșnic acoperit cu o bluză de indian cafeniu cu buline roșii, încheiată cu șireturi și strânsă pe trup încât părea că stă să crape la cea dintâi mișcare. Pe cap purta o bonetă rotundă plisată, dedesubtul căreia fața ei cam palidă și cu bărbia dublă părea încă și mai albă. Mică de stat, sprintenă, cu mâinile îndemânaticе și grăsuțe, Jacquotte vorbea tare și toată vremea. Dacă se întâmpla să tacă o clipă și să-și prindă șorțul în brâu, apoi acest gest anunța că are de gând să-l ia la rost fie pe stăpân, fie pe argat. Dintre toate bucătăresele din regatul Franței, Jacquotte era, fără îndoială, cea mai fericită. Iar ca fericirea-i să fie atât de deplină pe cât poate fi pe lumea asta, vanitatea ei era neîncetat satisfăcută și satul o accepta ca pe o autoritate ce-și avea locul între prefect și paznicul grădinilor.

Intrând în bucătărie, stăpânul nu zări pe nimeni.

— Pe unde naiba or fi umblând? spuse. – Iertați, își veni el în fire întorcându-se spre Genestas, că vă conduc pe-aici. Intrarea principală e prin grădină, dar nu sunt deloc deprins să primesc

lume la mine, încât... – Jacquotte!

La acest nume, rostit aproape poruncitor, un glas de femeie răspunde din casă. După o clipă, Jacquotte trece la ofensivă strigându-l la rându-i pe Benassis, care dădu fuga în sufragerie.

– Bine că ați apărut, domnule! spuse ea, așa vă place dumneavoastră. Mereu invitați lume la masă fără să-mi spuneți nimic și vă închipuiți că toate pot fi pregătite când strigați „Jacquotte!” Doar nu era să-l primiți pe domnu’ în bucătărie! Nu trebuia să deschid salonul, să aprind focul în sobă? L-am lăsat acolo pe Nicole, care pregătește totul. Acum, plimbați-vă puțin cu domnu’ prin grădină, că o să-i facă plăcere; dacă e iubitor de lucruri frumoase, arătați-i plantația de carpeni a răposatului; până atunci eu mă voi ocupa de toate, de cină, de odaie și de salon.

– Bine. Dar, Jacquotte, reluă Benassis, domnul va rămâne la noi. Nu uita să pregătești odaia domnului Gravier, să schimbi așternutul și să...

– Acum văd că vă îngrijiți și de așternut! replica Jacquotte. Dacă va petrece noaptea la noi, apoi știu eu ce am de făcut. De vreo zece luni dumneavoastră nici n-ați mai pus piciorul în odaia domnului Gravier. N-am nimic de făcut acolo, strălucește de curățenie... Va să zică, domnu’ se mută la noi? adăugă ea pe un ton ceva moi domol.

– Da.

– Pentru multă vreme?

– Nu știu, zău. Dar ce te privește?

– A, ce mă privește, domnule? A, așa, ce mă privește? Auzi vorbă! Da’ proviziile, da’ toate...

Întrerupându-și torentul de vorbe cu care, în orice altă împrejurare, și-ar fi copleșit stăpânul pentru a-l învinui de neîncredere, îl urmă în bucătărie. Ghicind că e vorba de un pensionar, se arată nerăbdătoare să-l vadă pe Genestas, căruia îi făcu o reverență umilă în vreme ce-l măsură din creștet până-n

tălpi. Fizionomia ostașului avea în acea clipă o expresie tristă și îngândurată care-i dădea un aer aspru, căci în timpul discuției dintre slujnică și stăpânul ei, păruse a desluși la aceasta din urmă o neputință care-l scădea, spre părerea sa de rău, din înalta opinie pe care și-o formase despre dânsul, admirându-l cum se străduia să salveze regiunea de plaga cretinismului.

— Nu-mi place deloc iubitul ăsta! spuse Jacquotte.

— Dacă nu sunteți obosit, domnule, spuse medicul către „pacientul” său, să facem o plimbare prin grădină înainte de a cina.

— Cu plăcere, răspunse maiorul.

Trecură prin sufragerie și ieșiră în grădină printr-un fel de anticameră construită la baza scării și care despărțea sufrageria de salon. Această încăpere, închisă cu o ușă mare cu geamuri, dădea spre un peron de piatră care împodobește fațada dinspre grădină. Împărțită în patru pătrate mari și egale de aleile, mărginite de merișor, care închipuiau o cruce, grădina se întindea până la un crâng des de carpeni, bucuria fostului proprietar. Ostașul se așeză pe o bancă de lemn mâncat de cari, fără a privi nici umbrarele de viță, nici spalierele, nici culturile de legume pe care Jacquotte le îngrijea cu mult zel, din respect față de tradițiile mâncăcioasei fețe bisericesti căreia i se datora această grădină, atât de prețioasă dar atât de indiferentă lui Benassis.

Punând capăt convorbirii banale pe care o începuse, maiorul spuse medicului:

— Cum ați izbutit, domnule, ca în zece ani să sporiți de trei ori populația de pe această vale care era, după spusele domniei-voastre, de șapte sute de suflete când ați venit aici, iar acum numără mai bine de două mii?

— Sunteți cea dintâi persoană care-mi pune această întrebare, răspunse medicul. Dacă mi-am pus în gând să valorific deplin acest colțișor de țară, apoi traiul meu, atât de agitat, atât de

ocupat, nu mi-a lăsat răgazul de a cugeta la calea pe care am izbutit să gătesc un fel de *fiertură de pietricele*, precum călugărul din poveste. Nici chiar domnul Gravier, unul dintre binefăcătorii noștri, căruia i-am putut aduce serviciul de a-l însănătoși, nu s-a gândit la nicio teorie pe când cutreiera munții cu mine ca să vadă rezultatele practicii.

Urmă o clipă de tăcere, când Benassis gândi fără a lua seama la privirea pătrunzătoare cu care oaspetele său încerca să-i descopere taina.

— Cum am izbutit, dragă domnule? continuă el. În mod firesc și în puterea unei legi sociale, a legii atracției între trebuințele pe care le creăm și mijloacele de a le satisface. De asta depind toate. Popoarele fără necesități sunt sărace. Când m-am statornicit în acest sat, am găsit aici o sută treizeci de familii de țărani și în vale vreo alte două sute. Autoritățile locale, potrivit cu mizeria obștească, se alcătuiau dintr-un primar neștiutor de carte și din ajutorul său, un arendaș care avea casa departe de sat; apoi judecătorul de pace, un amărât care n-avea altă avuție decât leafa și care lăsase toate actele de stare civilă pe seama grefierului, alt nenorocit care habar n-avea ce are de făcut. Preotul se prăpădise la vârsta de șaptezeci de ani și vicarul său, om fără carte, îi luase locul. Acești oameni reprezentau intelectualitatea locală și ei dădeau tonul. În mijlocul acestei naturi atât de frumoase, oamenii lânzeau în mizerie și își țineau zilele cu cartofi și cu lactate; brânzeturile pe care cei mai mulți le duceau, în coșulețe, la Grenoble sau în alte localități apropiate, constituiau singurele produse din care scoteau câțiva bănuți. Cei mai cu stare, sau cei mai puțin leneși cultivau hrișcă pentru nevoile satului, uneori orz sau ovăz, niciodată grâu. Singurul meseriaș din sat era primarul, care posedea un fierăstrău și cumpăra pe nimica toată buștenii pe care apoi îi vindea tăiați, cu bucata. Din pricina puținătății drumurilor, își transporta buștenii câte unul, în timpul verii,

târându-i anevoie, cu ajutorul unui crampon de fier care se înfigea în lemn și pe care-l prindea, cu un lanț, de harnașamentul cailor săi. Ca să ajungi la Grenoble, fie călare, fie cu piciorul, trebuia să apuci un drumeag pe clina muntelui, căci peste vale nu era chip să răzbești. Din locul ăsta și până în primul sat pe care l-ați văzut când ați intrat în canton, drumul cel frumos, pe care fără îndoială că l-ați străbătut, era în tot timpul anului numai o mlaștină. Niciun eveniment politic, nicio revoluție nu ajungea până în regiunea asta inaccesibilă și cu totul în afara mișcării sociale. Numai de Napoleon s-a auzit, iar numele său e rostit cu evlavie, căci doi sau trei veterani de pe aici, care s-au întors la vetrele lor, nu ostenesc să povestească, serile, oamenilor simpli din sat, întâmplările acestui om și ale armatelor sale. De altfel, e de necrezut că s-au întors. Până m-am statornicit eu aici, flăcăii care plecau la armată nu se mai întorceau. Ceea ce dovedește îndeajuns câtă mizerie era în regiune, încât nu mai e necesar să vi-o descriu. Iată, domnule, în ce stare am găsit, când l-am luat în primire, acest canton de care țin, peste munte, ci leva sate cu ogoare bine lucrate, destul de fericite și aproape bogate. Nu vă vorbesc de bordeiele din târg, adevărate grajduri în care vite și oameni se înghesuiau atunci claie peste grămadă. Întorcându-mă de la mănăstirea Grande-Chartreuse, am trecut pe-aici. Negăsind niciun han, m-am văzut nevoit să rămân peste noapte la preotul din sat, care locuia provizoriu în această casă, scoasă atunci în vânzare. Tot vorbind de una, de alta, am ajuns a cunoaște, deși superficial, jalnica stare a regiunii care altminteri mă încântase cu clima ei plăcută, cu pământul ei gras și cu produsele ei naturale. Pe atunci mă străduiam și eu, domnule, să-mi croiesc altă viață decât cea care mă istovise cu greutatea ei. Mi se strecurase în suflet un gând dintre cele pe care Dumnezeu ni le inspiră ca să putem îndura nefericirile vieții. Am hotărât să educ locurile astea precum dascălul educă un copil. Nu trebuie să-mi fiți

recunoscător pentru binefacerea mea, eram de altfel și prea interesat prin nevoia de acțiune pe care o simțeam. Iată de ce mă gândisem să-mi închin restul zilelor unei inițiative anevoioase. Reformele pe care aveam să le introduc în acest canton – pe care natura îl făcuse atât de bogat, iar oamenii atât de sărac – cereau o viață de om; și tocmai pentru că erau greu de realizat, mă ispiteau. De îndată ce m-am încredințat că pot obține, pe bani puțini, casa parohială și mai multe pământuri nelucrate, m-am consacrat cu evlavie profesiei de medic de țară, ultima dintre meseriile pe care s-ar putea gândi cineva să le îmbrățișeze în satul său. An hotărât să devin prietenul săracilor, fără a aștepta din partea lor nici cea mai mică răsplată. O, nu-mi făceam iluzii, nici în ce privește firea sătenilor, nici în ce privește piedicile pe care le voi întâmpina încercând să îndrept oamenii sau lucrurile. Știam că oamenii nu sunt niște îngeri și i-am acceptat așa cum erau: niște bieți țărani, nici din cale-afară de buni, nici din cale-afară de răi, oameni cărora truda zilei nu le îngăduise sentimentalisme dar care, uneori, sunt în stare să simtă cu ardoare. Pe scurt, mi-am dat seama că nu-i pot influența decât prin socoteli în favoarea intereselor și a bunăstării lor imediate. Toți țărani sunt fiii lui Toma Necredinciosul, toți vor fapte, nu vorbe.

Poate că începuturile mele vă vor face să râdeți, domnule, reluă medicul după o pauză. Mi-am început greaua trudă înființând un atelier de coșuri. Bieții oameni cumpărau la Grenoble gratiile pentru scurs brânzeturile și coșurile neapărat trebuincioase pentru sărăcia lor de negustorie. Stând într-o zi de vorbă cu un tânăr inteligent, i-am dat ideea să arendeze, pe malul pârâului, un loc mare pe care aluviunile îl îngrășau an de an, numai bun pentru cultivarea răchitei. După ce am evaluat cantitatea de coșuri necesară în canton, m-am dus la Grenoble să caut un lucrător tânăr, fără bani dar priceput la treabă. L-am găsit și nu mi-a fost greu să-l conving să se statornicească aici,

făgăduindu-i să-i împrumut banii trebuitori pentru răchită până când plantația îi va procura cantitatea necesară. L-am povățuit să vândă coșurile pe un preț mai scăzut decât cel de la Grenoble și, în același timp, să aibă grijă să fie cât mai bune. M-a înțeles. Răchitișul și atelierul de coșuri alcătuiau o întreprindere care avea să dea roade abia după patru ani. După cum știți, răchita nu e bună de tăiat decât la trei ani. În anul dintâi, coșarul meu a trăit din proviziile de care nu ducea lipsă. Curând s-a căsătorit cu o femeie cu ceva stare din satul Saint-Laurent-du-Pont. După care și-a construit o casă solidă, luminoasă; eu l-am povățuit cum să-și aleagă locul și cum să-și întocmească odăile. Ce triumf, domnule! Creasem o adevărată industrie în acel târg, adusesem un producător și câțiva lucrători. Găsiți că bucuria mea e copilăroasă?... În primele zile după statornicirea coșarului meu, nu puteam trece pe dinaintea atelierului său fără să-mi simt inima bătând mai tare în piept. Când în casa aceea nouă, cu obloane verzi, la poarta căreia se aflau o bancă, niște butași de vie și niște legături de răchită, vedeam o femeie curată, frumos îmbrăcată, alăptând un prunc rozalb în mijlocul unor lucrători veseli, care cântau în vreme ce împleteau cu îndemânare la coșuri sub îndrumarea unui om care, până mai deunăzi sărman și palid, acum respira numai fericire, vă mărturisesc, domnule, nu mă puteam împotrivi plăcerii de a mă face și eu pentru o clipă coșar: intram în atelier ca să-i întreb cum le merg treburile și simțeam o mulțumire pe care nu găsesc cuvinte să vi-o descriu. Mă bucuram de bucuria lor și de a mea. În casa aceluia om, primul care a crezut cu tărie în mine, îmi pusesem toate nădejțile. Vedeam în ea viitorul acestor sărmane locuri pe care, domnule, le și purtam în suflet, așa cum femeia coșarului își purta în suflet primul ei copil... Întâmpinasem destule piedici, destule prejudecăți. Aveam de luptat cu violenta împotrivire pusă la cale de primar, un ignorant căruia eu mă substituiseam, dar care nici pe departe nu

avea influența de care mă bucurasem eu; am încercat să fac din el ajutorul meu și complicele binefacerilor mele. Dar, domnule, tocmai în mintea lui, cea mai greoaie dintre toate, m-am străduit să aduc o rază de lumină. Am făcut apel la mândria și la interesele lui. Vreme de șase luni, am cinat împreună și l-am făcut părtaș al planurilor mele. Mulți credeau că această prietenie necesară îmi va aduce neplăcerile cele mai crunte ale însărcinării mele; dar omul acela nu era oare o unealtă, ba încă cea mai prețioasă dintre toate? Vai de cel ce-și nesocotește uneltele sau, mai rău, le lasă, cu nepăsare, să ruginească! Aș fi fost, de altminteri cât se poate de nesperios dacă, în încercarea mea de a civiliza regiunea, aș fi pregetat la gândul de a civiliza un om. Treaba cea mai urgentă era acum să construiesc un drum. Dacă aveam să obținem din partea consiliului municipal autorizația de a construi un drum de aici până la șoseaua ce duce spre Grenoble, apoi adjunctul meu urma să fie cel dintâi a trage foloase; căci, în loc de a-și târî buștenii, pe bani grei, peste niște poteci ca vai de lume, avea să-i transporte mai lesne, pe șoseaua cantonală, avea să poată face negoț în stil mare cu lemn de tot felul și să câștige, nu ca până acum o nimica toată de șase sute de franci anual, ci sume grase care într-o zi îi vor asigura o oarecare avere. Până la urmă am izbutit a-l convinge, încât omul a devenit adeptul meu. Cât a fost iarna de lungă, fostul meu primar a băut la cârciumă cu prietenii săi și s-a priceput să arate cetățenilor noștri că o șosea cantonală avea să fie un izvor de înavuțire pentru întreaga regiune, îngăduind tuturor să facă negoț cu orașul Grenoble. După ce consiliul municipal a votat construirea șoselei, am obținut din partea prefectului o sumă de bani – din contul fondului departamental pentru binefaceri – ca să pot plăti transporturile pe care comuna nu le putea face din lipsă de căruțe. În sfârșit – pentru a termina mai degrabă această mare lucrare încât să se poată convinge de folosul ei până și cei mai îndărătnici, care nu încetaseră a cârți împotriva-

mi răspândind zvonul că aveam de gând să reintroduc corvezile – în anul dintâi al administrației mele am atras, cu vorba bună sau cu sila, în toate duminicile, populația târgului, femei, copii, chiar și bătrâni, pe creasta muntelui, unde însumi trasasem, pe un excelent teren de construcție, drumul ce duce din satul nostru până la șoseaua spre Grenoble. Traseul drumului era mărginit, în chip fericit, de abundența materialelor. Această mare lucrare mi-a cerut multă răbdare. Unii cetățeni, nesocotind legea, refuzau prestația în natură; alții, care n-aveau nici pâine, nu puteau, ce-i drept, să piardă o zi de muncă; trebuia deci pe cei dintâi să-i lămuresc cu duhul blândeței, iar celorlalți să le distribuie grâu. Cu toate astea, după ce am construit cam două treimi din lungimea drumului – care măsoară vreo două leghe – locuitorii ajunseseră a-și da seama de foloasele lui, încât ultima treime s-a lucrat cu o tragere de inimă care m-a surprins. Am contribuit la îmbogățirea comunei plantând două șiruri de plop de-a lungul șanțurilor șoselei. Astăzi, copacii alcătuiesc o adevărată avere și în același timp dau înfățișarea unei căi regale șoselei noastre care, dată fiind așezarea ei, e veșnic uscată și, de altminteri, atât de bine făcută încât întreținerea nu ne costă nici două sute de franci pe an; am să vi-o arăt, căci până acum n-ați avut prilej s-o vedeți: venind încoace, cred că ați apucat pe drumul cel frumos devale, altă șosea pe care oamenii au încercat s-o croiască ei înșiși acum trei ani ca să înlesnească legăturile întreprinderilor care se înființaseră atunci în vale. Și așa, domnule, acum trei ani, bunul-simț obștesc din acest târg, care odinioară era atât de neînțelegător, a ajuns la unele idei pe care, cu cinei ani înainte, un călător ar fi deznădăjduit poate încercând să le sădească în judecata oamenilor. Dar să continui. Atelierul împletitorului meu de coșuri era un adevărat exemplu de urmat pentru populația săracă. Dacă șoseaua avea să fie izvorul principal al prosperității viitoare a târgului, apoi mai trebuia să încurajăm și

toate meșteșugurile, ca sămânța bunăstării să încolțească. În vreme ce sprijineam plantarea de răchitișuri și împletitul coșurilor, în vreme ce îmi construiam șoseaua, continuam să lucrez pe tăcute la opera mea. Aveam doi cai; negustorul de lemne, ajutorul meu, avea trei, pe care nu-i putea potcovi decât la Grenoble, când avea drum pe-acolo; iată de ce am vorbit cu un potcovar – care se pricepea și la îngrijirea animalelor – să vină la noi, făgăduindu-i că va avea mult de lucru. În aceeași zi am întâlnit un veteran, destul de îngrijorat de soarta lui, care nu avea altă avere decât o pensie de o sută de franci, dar care știa să citească și să scrie; i-am încredințat postul de notar al primăriei; printr-o întâmplare norocoasă, i-am găsit și soție, încât omul și-a văzut îndeplinite visurile lui de fericire. Acum, domnule, trebuia să fac rost de locuințe pentru cele două tinere perechi, pentru împletitorul meu de coșuri și pentru cele douăzeci și două de familii care părăsiseră satul cretinilor. Alte douăsprezece familii, ai căror capi erau lucrători, producători și consumatori, au venit așadar a se statornici aici; zidari, dulgheri, țiglar, tâmplari, lăcătuși, geamgii care găsiră de lucru pentru multă vreme; nu trebuia să-și facă și ei case, după ce construiseră pentru alții? Nu veneau ei însoțiți de lucrătorii lor? În anul al doilea, în comună s-au zidit șaptezeci de case. O lucrare atrăgea alta după sine. Mărind populația târgului, cream noi trebuințe, până atunci necunoscute acelor bieți oameni. Necesitățile dădeau naștere la ateliere, atelierele la comerț, comerțul la câștig, câștigul la bunăstare și bunăstarea la idei utile. Lucrătorii de toate felurile cereau pâine gata coaptă – și iată că apăru un brutar. Dar această populație – pe care o scosesem din înjositoarea ei nelucrare și care devenise mai presus de orice activă – nu se mai putea alimenta cu hrișcă; o aflasem hrănindu-se cu grâu negru și doream s-o văd trecând mai întâi la secară sau la un amestec de grâu și secară, ca apoi, cândva, să pot vedea și la cei mai săraci dintre ei o bucată de

pâine albă. Pentru mine, unul, progresul intelectual se confunda cu progresul sanitar. Un măcelar aduce unei regiuni tot atâta inteligentă cât și bogăție. Cine muncește mănâncă, și cine mănâncă gândește. Prevăzând că într-o zi cultura griului va deveni necesară, cercetam cu luare-aminte calitatea solului; eram încredințat că pot să conduc localitatea la o mare prosperitate agricolă și să-i dublez numărul locuitorilor de îndată ce aceștia s-ar pune pe lucru. Sosise clipa. Domnul Gravier de la Grenoble posedă în comună niște pământuri care nu-i aduceau niciun venit dar care se puteau transforma în holde de grâu. După cum știți, domnul Gravier este șef de serviciu la prefectură. Simțindu-se legat de satul său, dar, în același timp, învins de stăruințele mele, îmi acceptase, cu multă bunăvoință toate cererile; am izbutit să-l conving că, fără a-și da seama, lucrase în propriul său interes. După câteva zile de rugăminți, de consfătuiri, de discuții pe marginea devizelor; după ce i-am garantat cu propria mea avere că nu riscă nimic în antrepriza de care nevastă-sa, minte scurtă, încerca să-l depărteze ca de ceva de spaimă, căzu la învoială să construiască aici patru ferme, fiecare de o sută de pogoane și să ne avanseze banii trebuitori pentru deștelenirea pământului, procurarea de semințe, de pluguri și vite, ca și pentru construirea unor drumuri de exploatare. La rândul meu, aveam să construiesc două ferme, atât pentru a-mi cultiva pământurile nelucrate cât și pentru a da exemplul metodelor utile ale agriculturii moderne. În șase săptămâni, populația comunei a crescut cu trei sute de locuitori. Cele șase ferme în care urmau să se mute mai multe familii, vastele deșteleniri care se plănuiseră, toate muncile care erau de făcut atrăgeau lucrători. Rotari, lucrători la terasamente, meseriași, zileri veneau de pretutindeni. Șoseaua de la Grenoble era plină de căruțe, de un du-te-vino. Toată regiunea era numai mișcare. Circulația banilor stârnise în toți pofta de câștig, delăsarea încetase, târgul se trezise.

Încă două vorbe, ca să închei povestea cu domnul Gravier, unul dintre binefăcătorii cantonului nostru. Cu toată neîncrederea destul de firească la un orășean de provincie, la un funcționar, el ne-a avansat, în urma promisiunilor mele, mai mult de patruzeci de mii de franci, fără a avea siguranța de a-i recupera. Fermele lui sunt astăzi arendate cu o mie de franci fiecare; fermierii lui au făcut afaceri atât de bune încât posedă fiecare cel puțin o sută de pogoane de pământ arabil, trei sute de oi, douăzeci de vaci, zece boi, cinci cai și mai mult de douăzeci de argați. Mai precis: în anul al patrulea, ne-am terminat fermele. Am obținut o recoltă de grâu la care oamenii de prin partea locului priveau ca la o minune, îmbelșugată cum numai un ogor lucrat pentru prima oară putea să dea. Dar știu că am tremurat în anul acela pentru opera mea! Ploile sau seceta puteau prea bine să-mi ruineze lucrările și să slăbească încrederea pe care începusem s-o inspir. Cultura grâului cerea o moară – cea pe care ați văzut-o și care îmi aduce un venit de vreo cinci sute de franci pe an. Iată de ce țăranii spun, cu o vorbă de-a lor, că *am noroc bun* și cred în mine ca în sfintele moaște. Casele astea noi, fermele, moara, plantațiile, șoseaua au dat de lucru tuturor meseriașilor pe care i-am atras la noi. Deși construcțiile noastre valorează cel puțin cât cei șaiszeci de mii de franci pe care i-am investit în regiune, suma asta am recâștigat-o cu vârf și îndesat prin veniturile pe care ni le aduc consumatorii. Iar eu nu conțin să animez această industrie în fașă. La povața mea, un grădinar specialist în pepiniere s-a stabilit în localitate, unde eu propovăduiesc celor mai săraci să cultive pomi fructiferi ca să poată cuceri pe piața de la Grenoble monopolul vânzării fructelor. „Obișnuiți să duceți la piață brânzeturi, le spuneam, de ce n-ați duce și păsări, ouă, legume, vânat, nutrețuri și altele?” Așa au apărut mulțime de ateliere mici care au propășit – la început mai încet, apoi, din zi în zi mai rapid. În fiecare săptămână, luna, pornesc spre Grenoble

mai bine de șaiszeci de care încărcate cu bucatele noastre – și astăzi ei arăm mai mult grâu pentru hrana orășeniilor decât semănam înainte vreme pentru hrana oamenilor. Negoțul de lemne a luat atât de mari proporții încât s-a subdivizat. Încă din anul al patrulea al erei noastre industriale am avut negustori de lemne de foc, de bârne, de scânduri, de coajă de copac, până la urmă și de cărbuni. Apoi au apărut patru ferăstraie noi pentru scânduri și biciui. Deprinzând tainele negoțului, fostul primar a simțit nevoia să învețe a citi și a scrie. Cercetând prețul lemnului în diferite localități, a observat atât de mari deosebiri în avantajul exploatării sale încât și-a câștigat pretutindeni noi cumpărători – iar astăzi furnizează lemn la o treime din clientela departamentului. Mijloacele noastre de transport s-au dezvoltat dintr-o dată; folosim astăzi trei rotari, doi șelari, fiecare cu câte cel puțin trei ajutoare. În sfârșit, avem nevoie de atât de mult fler încât în comună s-a statornicit și un fierar – și nu-i merge de loc rău. Dorința de câștig îi face pe oameni ambițioși; de aceea meseriașii mei din comună au căutare în tot cantonul, în tot departamentul și veniturile le sporesc odată cu vânzările. Ajungea să le arunc o vorbă, să le arăt noile debușee; cu bunul lor simț, ci făceau restul. În numai patru ani, înfățișarea comunei s-o schimbat. Când am venit aici întâia dată nu se auzea niciun strigăt; la începutul anului al cincilea, totul era numai mișcare și viață. Cântece vesele, zvon de ateliere și zgomote înăbușite sau intense de unelte. Îmi răsunau plăcut în auz. Vedeam pretutindeni o populație adunată într-o localitate nouă, curată, salubă, plantată cu o mulțime de arbori. Fiecare locuitor era conștient de bunăstarea sa și pe toate chipurile citeai satisfacția unei vieți bine folosite.

— Acești cinci ani, continuă medicul după o pauză, alcătuiesc în ochii mei prima epocă a vieții înfloritoare a comunei noastre. În anii aceștia destelenisem și însămânțasem ogoare și suflete. De aici încolo, propășirea oamenilor și a meșteșugarilor nu avea

să se mai oprească. O nouă epocă se pregătea. Curând această mică lume începu a dori să se îmbrace mai bine. Ne-am pomenit cu un negustor de mărunțișuri, apoi cu un cizmar, un croitor, un pălărier. Acest modest belșug ni l-a adus pe măcelar, pe băcan; apoi o moașă, care mi-a fost de mare ajutor, căci pierdeam prea multă vreme cu nașterile. Pârloagele deștelenite dădură recolte excelente. Iar calitatea superioară a produselor noastre agricole am izbutit s-o păstrăm folosind îngrășăminte și bălegarul datorat creșterii populației. Acum, ideea mea putea să se dezvolte în toate consecințele ei. După ce am asanat casele și cu încetul i-am convins pe locuitori să se hrănească mai bine și să se îmbrace mai bine, mi-am zis că ar trebui ca acest început de civilizație să folosească și animalelor. De grija pe care o aveam pentru vite depinde frumusețea rasei și a fiecărui animal și, până la urmă, aceea a produselor: iată de ce am propovăduit asanarea grajdurilor. Lămurind oamenilor câștigul pe care-l aduce o vită bine adăpostită, bine țeșălată, în comparație cu slabul produs al dobitoacelor neîngrijite, i-am convins pe nesimțite să schimbe traiul animalelor din comună: nicio vită nu mai suferă. Vacile și boii erau țeșălați ca în Elveția și în Auvergne. Stânele, grajdurile, staulele, lăptăriile, hambarele s-au refăcut după modelul construcțiilor mele și ale domnului Gravier, care sunt mari, aerisite, deci salubre. Fermierii noștri erau apostolii mei, îi converteau repede pe necredincioși, arătându-le prin rezultate imediate cât de sănătoase sunt principiile mele. Cât despre cei săraci, le împrumutam eu bani, mai ales celor harnici; aceștia erau un exemplu pentru ceilalți. Urmând povețele mele, s-au vândut îndată vitele betege, slăbănoage sau neproductive și s-au înlocuit cu exemplare de nădejde. Drept pentru care, după o bucată de vreme, produsele noastre le-au înlăturat de pe piață pe cele din alte comune. Aveam cirezi admirabile, care ne dădeau piei bune. Mare lucru a însemnat progresul acesta! Și iată cum. În economia rurală,

nimic nu e inutil. Odiñoară, vindeam pe nimica toată scoarța de copac, iar pieile nu aveau nici ele mare preț; dar odată ce le-am ameliorat calitatea, am folosit apa râului ca să construim mori pentru argăseala pieilor, am adus tăbăcari, al căror negoț s-a dezvoltat rapid. Vinul, pe vremuri necunoscut la noi, unde nu se bea decât poșircă, a devenit, firesc, o trebuință: au apărut cârciumi. Cu timpul, cea mai veche dintre cârciumi s-a mărit, s-a transformat în han și a început a furniza catări călătorilor care, acum, luau drumul nostru pentru a ajunge la Grande-Chartreuse. De doi ani încoace, mișcarea comercială e atât de înfloritoare încât e nevoie de doi hangii. La începutul celei de a doua epoci a prosperității noastre, judecătorul s-a prăpădit. Din fericire pentru noi, l-a înlocuit la judecătoria de pace un fost notar din Grenoble, care, deși se ruinase în speculații, mai poseda destulă avere ca să fie privit drept un om bogat. Domnul Gravier s-a priceput să-l convingă să se stabilească la noi; și-a construit o casă frumușică și m-a ajutat în toate strădaniile mele; și-a întemeiat o fermă și a deștelenit pârloagele, iar astăzi are trei vile la munte. Familia lui e numeroasă. I-a concediat pe greilor și pe portărel și a numit în locul lor oameni mult mai instruiți și în primul rând mai sânguincioși decât cei vechi. Aceste două noi căsnicii au întemeiat o distilerie de cartofi și o spălătorie de lână, două ateliere cât se poate de folositoare, pe care capii acestor familii le conduc fără a-și părăsi ocupațiile de la judecătoria. Noile venituri pe care le-am adus comunei le-am folosit, cu învoirea tuturor, ca să construiesc o primărie, în localul căreia am instalat o școală gratuită și o locuință pentru învățător. Pentru această importantă funcție am ales pe un biet preot constituțional^[16], respins de credincioșii din departament și care și-a aflat printre noi un adăpost al bătrânețelor sale. Învățătoarea este o femeie onorabilă, care se ruinase încât nu mai știa cum s-o scoată la capăt și căreia noi i-am creat un rost;

nu demult a înființat un pension de fete, unde fermierii cu stare din regiune au început a-și trimite odraslele. Domnule, dacă până aici mi-am luat dreptul de a vă înfățișa istoria acestui colț de țară în propriul meu nume, acum a venit clipa când am început a împărți cu domnul Janvier, preotul cel, nou, un adevărat episcop redus la proporțiile unei parohii, răspunderea acestei opere de regenerare obștească; datorită lui, în comună moravurile au devenit blânde și frățești, încât întreaga populație pare a alcătui o singură familie. Domnul Dufau, judecătorul, deși a venit mai târziu printre noi, are același drept la recunoștința locuitorilor. Ca să vă înfățișez starea noastră în cifre mai grăitoare decât vorbele, aflați că localitatea posedă astăzi două sute de pogoane de pădure și o sută șaiszeci de pogoane de pământ arabil. În cifre rotunde, ea acordă preotului un salariu suplimentar de o sută de scunzi, două sute de franci guardului, tot atâta învățătorului și învățătoarei; ea dispune de cinci sute de franci pentru întreținerea drumurilor, tot atâta pentru reparațiile necesare la primărie, la casa parohială, la biserică și pentru alte cheltuieli. Peste cincisprezece ani, va furniza lemn tăiat în valoare de o sută de mii de franci și-și va putea achita contribuțiile fără să încaseze niciun ban de la locuitori; va fi, cu siguranță, una dintre cele mai bogate comune din Franța. Dar, domnule, mă tem că vă plictisesc! spuse Benassis către Genestas, observând că interlocutorul său căzuse pe gânduri, încât putea părea neatent.

— Nu, deloc, răspunse maiorul.

— Domnule, continuă medicul, comerțul, meșteșugurile, agricultura și consumul nostru aveau un caracter local, încât, la un moment dat, progresul nostru s-ar fi oprit. Am cerut deschiderea unui oficiu poștal, a unui debit de tutun, praf de pușcă și cărți de joc; prin plăcerile pe care le oferea atât locul cât și noua noastră societate, l-am constrâns pe receptorul dărilor să părăsească satul unde-i plăcuse lui până atunci să locuiască

și să se mute în reședința cantonului; la vremea potrivită, după ce cream trebuințele noi, aduceam în localitate factorii productivi care le puteau satisface; am adus familii și oameni de nădejde cărora le-am dat, tuturor, sentimentul proprietății; astfel, pe măsură ce făceau rost de bani, pământurile se desteleneau; mica agricultură, micii proprietari apăreau în număr mare și puneau în valoare munții. Sărântocii pe care-i aflasem aici mergând pe jos spre Grenoble cu câteva bucăți de brânză, mergeau acum cu căruța ducând fructe, ouă, găini, curcani. Pe nesimțite, toți prinseră cheag. Până și cei mai nepricopsit își avea grădina lui, unde cultiva legume, fructe, trufandale. În sfârșit – semn de bunăstare! – nimeni nu-și mai cocea pâinea, căci n-avea vreme pentru asta, iar cirezile erau lăsate în seama copiilor. Numai că acest focar industrial, domnule, trebuia întreținut hrănindu-l neîncetat cu alimente noi. Localitatea nu dispunea încă de o industrie înfloritoare, în stare să întrețină această producție comercială și a face necesare mari tranzacții, de niște antrepozite, de un debușeu. Nu este destul ca o țară să nu piardă nimic din suma de bani pe care o posedă și care alcătuiește capitalul ei; nu-i veți ameliora cu nimic bunăstarea dacă nu veți face să circule – cu mai multă sau mai puțină îndemânare, prin jocul producției și al consumului – această sumă printr-un număr cât mai mare de mâini. Când o țară e în plină înflorire, și când produsele ei se află în echilibru cu consumul, sunt necesare – spre a crea apoi noi averi și a crește avuția publică – schimburi externe care să poată asigura balanței sale comerciale un activ permanent. Ideea asta a determinat întotdeauna statele fără o bază teritorială, precum Tirul, Cartagina, Veneția, Olanda sau Anglia, să pună mâna pe căile comerciale. Am căutat, pentru mica noastră lume, o idee asemănătoare, ca să creez o a treia epocă, a comerțului. Prosperitatea noastră, pe care călătorul cu greu o observă, căci reședința cantonului nostru seamănă cu toate celelalte, a fost

numai pentru mine uluitoare. Locuitorii, al căror număr a crescut pe nesimțite, n-au putut să-și dea seama de aspectul de ansamblu al lucrurilor participând la mișcare. După șapte ani, am întâlnit doi străini, adevărați binefăcători ai acestui târg pe care, poate, îl vor transforma în oraș. Unul este un tirolez de o îndemânare nemaipomenită, care face încălțăminte pentru țărani și pantofi pentru lumea elegantă din Grenoble, așa cum niciun lucrător din Paris nu s-ar pricepe. E un biet lăutar ambulant, unul dintre acei germani îndemânatici care lucrează cu scule făcute de ei înșiși – în cazul acesta și muzica, și instrumentul ei – și care s-a oprit în târgul nostru venind din Italia, pe care o colindase cântând și lucrând. A întrebat prin comună dacă n-avem careva nevoie de încălțări, a fost îndrumat spre mine; i-am comandat două perechi de cizme, cărora le-a luat măsura. Uimit de îndemânarea acestui străin, am intrat în vorbă cu el și mi-au plăcut răspunsurile lui precise; purtarea și înfățișarea lui mi-au întărit buna părere pe care mi-o formasem; i-am propus să rămână în comună făgăduindu-i să-l sprijin din toate puterile în meseria lui și, în adevăr, i-am pus la dispoziție o sumă destul de mare de bani. A primit, Eu, unul, aveam gândul meu. Pieile noastre erau de calitate mai bună, curând aveam să le folosim fabricând încălțăminte ieftină. Mă gândeam să reîncep, la proporții mai mari, afacerile cu coșurile. Întâmplarea îmi scoase în cale un om cât se poate de priceput și de sârguincios, pe care trebuia să-l angajez, pentru ca localitatea să se poată bucura de un negoț productiv și stabil. Încălțăminta reprezintă una dintre acele mărfuri a cărei fabricare nu încetează niciodată și ale cărei avantaje, oricât ar fi de mici, sunt îndată apreciate de consumator. Am avut noroc și nu m-am înșelat, domnule. Astăzi posedăm cinci tăbăcării care valorifică toate pieile din departament, ba uneori mai aduc și din Provence, fiecare cu moara ei. Aflați, domnule, că aceste tăbăcării nu pot furniza cantitatea de piei necesară tirolezului,

care are nu mai puțin de patruzeci de lucrători!... Celălalt om – a cărui poveste e la fel de curioasă dar care poate că v-ar obosi să vi-o istorisesc – este un simplu țăran care a descoperit mijlocul de a fabrica, cu o cheltuială mai mică decât oriunde, pălăriile acelea cu borurile late care se poartă prin părțile noastre; și le exportă în toate departamentele vecine, până în Elveția și în Savoia. Aceste două industrii – izvoare nesecate de bunăstare, dacă vom veghea la calitatea lor bună și la prețul lor scăzut – mi-au sugerat ideea de a întemeia aici trei bâlciuri pe an; prefectul, mirat și el de progresele industriei din canton, m-a sprijinit să obțin decretul regal necesar pentru înființarea lor. Anul trecut am ținut tustrele bâlciurile; acum li s-a dus vestea până în Savoia, unde-s cunoscute sub denumirea de bâlciurile de încălțăminte și pălării. Aflând de schimbările astea, secretarul unui notar din Grenoble, un tânăr sărac dar cu carte, om foarte sârguincios, logodit cu domnișoara Gravier, a plecat la Paris să ceară înființarea unui post de notar – și cererea i s-a aprobat. Și fiindcă slujba nu l-a costat nimic^[17], a izbutit să-și construiască și o casă, drept în fața locuinței judecătorului de pace, în piața Târgului cel nou. Astăzi, bâlciul se ține în fiecare săptămână și se încheie afaceri destul de mari cu vite și grâne. La anu' vom avea cu siguranță un spițer, apoi un ceasornicar, un negustor de mobilă și un librar, în sfârșit, inutilitățile atât de necesare în viață. Până la urmă, poate că vom lua înfățișarea unui orașel cu case burgheze. Ne-am civilizat atât de mult încât în consiliul municipal nu am întâmpinat nici cea mai ușoară împotrivire când am cerut să se repare și să se zugrăvească biserica, să se construiască o casă parohială, să se amenajeze un loc frumos pentru iarmaroc unde să se planteze și copaci, apoi să se alinieze casele, ca să avem, cu timpul, străzi drepte, curate și însorite. Și așa, domnule, am ajuns de avem astăzi o mie nouă sute de fumuri în loc de o sută treizeci și șapte, trei mii de vite cornute în loc de opt sute – iar în loc de șapte sute de suflete,

cât aveam înainte, astăzi avem în comună două mii, ba chiar trei mii dacă punem la socoteală și locuitorii din vale. Avem douăsprezece case bogate, o sută de familii înstărite, două sute care progresează. Ceilalți muncesc. Toată lumea știe să citească și să scrie. În sfârșit, avem șaptesprezece abonamente la diferite ziare. Prin canton veți mai întâlni oameni năpăstuiți, văd și eu prea destui; dar nimeni nu mai cerșește, toată lumea are de lucru. Doi oameni călare umblă pe la casele oamenilor și îngrijesc de bolnavi; oricând, mă pot plimba fără teamă; pe o rază de cinci leghe și cel ce-ar cuteza să tragă cu arma în mine ar plăti cu viața în mai puțin de zece minute. De pe urma acestor transformări, eu, unul, n-am câștigat nimic decât dragostea tăcută a locuitorilor și plăcerea de a auzi pe toți oamenii spunându-mi, cu un aer vesel, când mă întâlnesc: „Bună ziua, domnule Benassis!” înțelegeți, sper, că averea pe care fără voie am agonisit-o cu fermele mele model este, în mâna mea, nu un rezultat, ci un mijloc.

— Dacă în fiecare localitate s-ar găsi cineva să vă urmeze exemplul, Franța ar fi mare, domnule, și ar putea să nu-i pese de Europa! strigă Genestas înflăcărat.

— Vai, dar vă rețin de o jumătate de ceas, spuse Benassis; s-a înserat, să mergem la cină.

Privită din grădină, casa medicului înfățișează o fațadă cu câte cinci ferestre la fiecare cat. Are parter și etaj, iar acoperișul din țiglă învelește mansardele proeminente. Obloanele verzi contrastează cu cenușiul pereților împodobiți, între caturi, de la un capăt la altul, ca o friză, de viță-de-vie. Jos, de-a lungul peretelui, câțiva trandafiri de Bengal vegetează amărâți, pe jumătate înecați de apa care se scurge de pe acoperișul fără streșină.

Dacă intri prin palierul cel mare, care servește drept anticameră, vezi la dreapta un salon cu patru ferestre care dau

unele spre curte, altele spre grădină. Acest salon pentru care, fără îndoială, bietul răposat făcuse multe economii și în care își pusese multe speranțe, este pardosit cu scânduri, iar pereții sunt acoperiți jos cu lambriuri, iar mai sus cu un tapet de acum două secole. Jilțurile, înalte și încăpătoare, de brocart înflorit, vechile girandole^[18] aurite care împodobesc șemineul și draperiile cu canafuri mari, mărturiseau opulența de care se bucurase preotul. Benassis completase mobilierul, care nu era lipsit de gust, adăugându-i două console de lemn cu ghirlande sculptate, așezate față în față între ferestre, și un ceasornic acoperit cu solzi și cu gravuri în aramă care împodobeau șemineul. Medicul intra rareori în această încăpere care exala mirosul umed al odăilor veșnic închise. Simțea încă prezența defunctului preot, aroma particulară a tutunului său părea că plutește la gura vetrei, unde obișnuia să șadă. Cele două jilțuri mari erau așezate simetric de cele două parii ale căminului, în care nu se mai făcuse foc de când plecase domnul Gravier, dar unde acum ardeau vesel niște cetini de brad.

— Seara mai e încă frig, spuse Benassis, și un pic de căldură nu strică.

Îngândurat, Genestas începu a-și lămuri nepăsarea medicului pentru cele obișnuite ale vieții.

— Domnule, îi spuse, aveți un suflet de adevărat cetățean și mă mir că, după ce ați înfăptuit atât de multe, nu încercați să lămuriți și guvernul.

Benassis începu a râde, dar încetișor și cu un aer trist.

— Cu alte cuvinte, să scriu vreun memoriu despre mijloacele de a civiliza Franța? Și domnul Gravier mă îndemna la fel. Vai, domnule! nu-i chip să lămurești un guvern și, dintre toate guvernele, cel mai anevoie de lămurit e tocmai acela care își închipuie că luminează pe alții. Desigur ceea ce am făcut noi pentru cantonul nostru ar trebui să facă toți primarii pentru ale lor, magistratul municipal pentru orașul său, subprefectul

pentru circumscripția sa, prefectul pentru departament, ministrul pentru Franța, fiecare în sfera de interese pentru care răspunde. Dacă eu am convins lumea să se construiască o șosea de două leghe, apoi unul ar îngriji să se facă un drum, altul un canal; dacă eu am încurajat fabricarea de pălării pentru țărani, ministrul ar putea elibera Franța de jugul industrial al străinătății, încurajând manufacturile de ceasornicărie, ajutând perfecționarea prelucrării fierului sau oțelului, fabricarea pilelor sau a creuzetelor, cultura borangicului sau a nutrețurilor, în materie de comerț, a încuraja nu înseamnă a proteja. Politica cea adevărată trebuie să năzuiască a elibera țara de orice tribut dat străinătății, dar fără ajutorul rușinos al vămilor și al prohibițiilor. Industria nu poate fi salvată decât prin ea însăși, concurența e viața ei. Dacă o protejăm, adoarme; monopolul o ucide, ca și tarifele prohibitive. Numai proclamând libertatea negoțului, o țară poate face ca întreaga străinătate să-i devină tributară, numai coborând prețurile produselor sale manufacturate sub nivelul celor ale concurenților săi. Franța poate atinge această țintă mult mai lesne decât Anglia, căci posedă un teritoriu destul de întins pentru a-și menține produsele agricole la prețuri care îngăduie salarii scăzute în industrie; spre aceasta ar trebui să năzuiască stăpânirea noastră. Aceasta e problema principală a vremii noastre. Dragă domnule, nu acest studiu e scopul vieții mele, sarcina asta pe care cu atâta întârziere mi-am luat-o e numai accidentală. Și-apoi, lucrurile astea sunt prea simple ca să poată alcătui o știință, nu au în ele nimic strălucitor, ci au nenorocul de a fi pur și simplu utile. În sfârșit, să nu ne pripim. Ca să obții succese în privința asta, trebuie să găsești în fiecare dimineață în tine însuți, aceeași doză din curajul cel mai rar și în aparență cel mai ușor: curajul profesorului care repetă neconținut aceleași lucruri, curaj nerăsplătit. Dacă ne descoperim cu respect în fața bărbatului care, asemenea domniei-voastre, și-a

vărsat sângele pe câmpul de luptă, apoi ne batem joc de cel care-și cheltuiește cu zgârcenie energia vieții spunând aceleași vorbe unor copii de aceeași vârstă. Binele făcut pe ascuns nu ispitește pe nimeni. Ne lipsește în primul rând virtutea civică pe care marii bărbați din antichitate o puneau în serviciul patriei, ei, care luau loc în ultimele rânduri când nu comandau. Boala vremii noastre este superioritatea. Avem prea mulți sfinți. Odată cu monarhia, am uitat de *onoare*, odată cu credința părinților – de *virtuți*, odată cu zadarnicele noastre încercări de a conduce – de *patriotism*. Aceste principii nu mai există decât în parte, în loc să însuflețească mulțimile, căci ideile nu pier niciodată. Acum, pentru a sprijini societatea, nu avem altă proptea decât *egoismul*. Indivizii cred în ei înșiși. Viitorul aparține omului social; mai departe nu mai vedem. Bărbatul de seamă care ne va salva din prăpastia spre care alergăm se va folosi, fără îndoială, de individualism pentru a reface națiunea; dar în așteptarea acelei regenerări, trăim în veacul intereselor materiale și al pozitivului. Acest din urmă cuvânt stă pe buzele tuturor. Suntem cu toții evaluați în cifre nu după cât prețuim, ci după cât cântărim. Dacă e fără haină, bărbatul cel mai energic abia obține o privire. Și așa gândește și stăpânirea. Ministrul trimite o biată medalie marinarului care, punându-și viața în joc, salvează doisprezece oameni, dar acordă crucea de onoare deputatului care-i vinde glasul său. Vai de (ara astfel întocmită! Națiunile, ca și indivizii, își datorează energia numai sentimentelor mari. Sentimentele unui popor alcătuiesc crezul său. Noi, în loc de crez, avem interese. Dacă fiecare nu se gândește decât la sine și nu are încredere decât în sine, cum vreți să existe mult curaj civic, când condiția acestei virtuți este tocmai renunțarea-de-sine? Curajul civic și curajul militar își au originea în același principiu. Domnia-voastră sunteți chemat a vă sacrifica viața într-o clipă, a noastră se scurge picătură cu picătură. De ambele părți, aceleași lupte, în alte forme. Nu e de-

ajuns să fii om de bine pentru a civiliza fie și cel mai umil colț de lume, mai trebuie să fii și instruit; unde mai pui că instrucțiunea, probitatea, patriotismul nu înseamnă nimic fără voința fermă cu care un om trebuie să se desprindă de orice interes personal pentru a se consacra unui gând social. Ce-i drept, niciunul din satele Franței nu duce lipsă de bărbați învățați, de patrioți; dar sunt încredințat că nu veți găsi în fiecare canton un om la care aceste prețioase calități să se însoțească cu acea voință neslăbită și pricepere cu care fierarul își bate fierul. Omul care distruge și omul care clădește sunt două fenomene de voință: unul pregătește opera, celălalt o realizează; cel dintâi ne apare ca un duh al răului, al doilea s-ar zice că e un duh al binelui; unul are parte de glorie, celălalt de uitare. Răul e înzestrat cu un glas tunător care trezește firile vulgare și le umple de admirație, în vreme ce binele stă multă vreme tăcut. Amorul-propriu uman optează repede pentru rolul cel mai strălucitor. O faptă bună, făcută fără niciun gând ascuns, va rămâne întotdeauna un simplu accident până când, prin educație, în Franța se vor schimba moravurile. Dar când vom avea o altă morală, când vom li cu toții mari cetățeni, nu vom deveni oare, cu toate tabieturile unui trai vulgar, poporul cei mai plicticos, cel mai plictisit, cel mai puțin artist, cel mai nefericit de pe fața pământului? La aceste mari întrebări, nu mi-e dat să răspund, nu eu sunt în fruntea țării. Lăsând la o parte gândurile astea, mai sunt și alte dificultăți care împiedică guvernul să adopte principii exacte. În ce privește civilizația, domnule, nimic nu este absolut. Unele idei pot fi potrivite pentru o regiune și mortale pentru alta – și cu inteligențele, lucrurile se petrec la fel. Avem atât de mulți funcționari răi, tocmai pentru că guvernul, ca și gustul, pornește de la un sentiment cât se poate de înalt, dar curat. În privința asta, spiritul depinde de un imbold al sufletului, nicidecum de o știință. Nimeni nu e în măsură să judece nici hotărârile, nici

gândurile unui funcționar, – adevărații săi judecători sunt departe de el, iar rezultatele încă și mai departe. Drept pentru care, fără teamă, oricine se poate da drept funcționar. În Franța, spiritul exercită asupra oamenilor o adevărată seducție, ceea ce ne inspiră o mare stimă pentru oamenii cu idei; dar ideile nu fac nici două parale când lipsește voința. În sfârșit, a conduce înseamnă nu numai a impune mulțimii anumite idei sau metode mai mult sau mai puțin potrivite, ci a imprima ideilor, rele sau bune, ale acestor mulțimi, o direcție utilă, conformă cu binele obștesc. Dacă într-o regiune prejudecățile și rutina împing lucrurile pe un drum greșit, locuitorii înșiși renunță la greșeli. În economia rurală, politică sau casnică, orice greșală duce la pierderi pe care interesul, cu vremea, le îndreaptă. La noi, din fericire, am dat de o *tabula rasa*. Urmându-se povețele mele, pământul se lucrează bine; dar în agricultură nu era niciun procedeu și pământul era bun; de aceea a fost ușor pentru mine să introduc cultura cu cinci asolamente, pășunile artificiale și cartoful. Sistemul meu agronomic nu se lovea de nicio prejudecată. Nimeni nu se servea de fiare de plug din cele rele, ca în unele părți ale Franței; pentru puținele lucrări care se făceau la câmp, săpăliga era de ajuns. Rotarul avea interes să ridice în slăvi căruțele mele, ca să-și vândă roțile – încât aveam în el un adevărat complice. Dar și de data asta, ca și în unele dăți, m-am străduit să împac interesele tuturor. Apoi am trecut de la produsele care-i interesau direct pe acești bieți oameni, la altele, care le puteau aduce mai multă bunăstare. Nu am importat nimic de peste hotare, ci doar am sprijinit exporturile care urmau să-i îmbogățească și ale căror beneficii erau direct înglobate. Acești oameni erau apostolii mei cu fapta și fără să-și dea seama. Alt motiv! Ne aflăm la numai cinci leghe de Grenoble – și în apropierea orașelor mari se pot găsi destule debușee pentru mărfuri. Dar nu toate comunele sunt așezate în apropierea orașelor. Într-o chestiune ca asta, e necesar să ții

seama de spiritul regiunii, de starea și resursele ei, să studiezi terenul, oamenii și lucrurile și nu să gândești, bunăoară, să plantezi vii în Normandia^[19]. Iată de ce nimic nu e atât de nestatornic ca politica; ea nu are principii generale. Legea e una pentru toți, dar morala, pământul și inteligența nu sunt; numai că politica este arta de a aplica legile fără a vătăma interesele nimănui, deci totul are un caracter local. De partea cealaltă a muntelui, la poalele căruia se află satul pe care l-am părăsit, e cu neputință să ari cu plugul cu roți, stratul de pământ negru nefiind destul de adânc; încât dacă primarul acelu sat ar dori să țină pasul cu noi, i-ar ruina pe locuitori. Iată de ce l-am povățuit să planteze butuci de vie – și anul trecut de pe acel petic de pământ s-au scos recolte excelente, ei ne dau vin și noi le dăm din grâul nostru.

Pe scurt, mă bucuram de oarecare încredere la acești țărani, pe care-i învățam mereu, eram neîncetat în legătură cu ei. Îi vindecam de boli, atât de lesne de vindecat; de fapt, le redăm puterile printr-o hrană mai substanțială. Fie din economie, fie din sărăcie, cei de la țară se hrănesc atât de mizerabil încât pricina tuturor bolilor e numai lipsa – deși în general sunt destul de sănătoși. Când, din spirit religios, am optat pentru traiul ăsta de obscură resemnare, am ezitat multă vreme dacă să mă fac preot, medic de țară sau judecător.

Nu fără pricină, scumpe domnule, s-a ivit zicala despre cele trei robe negre – preotul, omul legii, medicul: unui oblojește rănile sufletului, celălalt ale buzunarului, al treilea ale trupului; ei reprezintă societatea în cei trei principali termeni de existență ai săi: conștiința, averea, sănătatea. A fost o vreme când cel dintâi – apoi al doilea – erau totul în sat. Străbunii noștri gândeau – și poate că nu se înșelau – că preotul, stăpân peste idei, trebuia să conducă țara: astfel, preotul a devenit rege, pontif și judecător: dar pe-atunci totul era numai credință și conștiință. Astăzi, toate s-au schimbat; să luăm vremea noastră,

așa cum este ea. Eu, unul, cred că progresul civilizației și bunăstarea mulțimii depind de acești trei bărbați, cele trei puteri care tac ca poporul să simtă îndată acțiunea faptelor, a intereselor și a principiilor, cele trei mari consecințe pe care le produc, la o națiune, evenimentele, averile și ideile. Timpul înaintează și aduce cu sine schimbări, proprietățile se rotunjesc sau se micșorează și în toate trebuie să se pună rânduială potrivit cu aceste variate mutații: de aici decurge principiul ordinii. Pentru a civiliza lumea, pentru a crea bunuri, trebuie să convingem masele că interesele particulare se acordă cu cele naționale care se satisfac prin fapte, interese și principii.

Aceste trei profesii, care duc cu necesitate spre aceste rezultate umane, îmi par a fi astăzi cele mai mari pârghii ale civilizației; numai ele pot oricând oferi unui om de bine mijloacele eficace de a îmbunătăți starea păturilor sărace cu care se află în permanente legături. Dar țăranul își pleacă mai degrabă urechea la omul care-i prescrie o rețetă ca să-i salveze trupul decât la preotul care-i predică despre mântuirea sufletului: unul îi poate vorbi de pământul pe care-l lucrează, celălalt e nevoit să-i amintească despre cele cerești, de care omul nostru, din nefericire, puțin îi pasă; spun „din nefericire” pentru că dogma vieții viitoare este nu numai o mângâiere dar și un instrument de conducere a oamenilor. Nu-i așa că religia e singura putere care consfințește legile sociale? Recent, l-am justificat pe Dumnezeu. În lipsa religiei, guvernul s-a văzut nevoit să născocoască Teroarea^[20] pentru ca legile sale să devină executorii; dar era o teroare omenească – și a trecut. Dar, domnule, când un țăran cade bolnav și zace pe un pat mizerabil sau e în convalescență, se vede nevoit să asculte niște explicații logice, pe care le înțelege ușor atunci când îi sunt limpede înfățișate. Datorită acestei idei m-am făcut medic. Socoteam cu țăranii mei, pentru ei; le dădeam numai sfaturi sigure, care-i constrâneau să recunoască justetea vederilor mele. Cu poporul

nu ne este îngăduit să greșim. Infaibilitatea l-a făcut pe Napoleon – și ar fi făcut din el un zeu dacă universul n-ar fi auzit că a fost înfrânt la Waterloo. Mahomed a creat o religie după ce a supus a treia parte a globului, numai fiindcă a ferit lumea de spectacolul morții sale. Pentru primarul din sat și pentru cuceritor, aceleași principii: națiunea și comuna alcătuiesc o aceeași turmă. Pretutindeni, mulțimea e aceeași. Afară de asta, m-am arătat aspru cu cei pe care-i îndatoram din buzunarul meu. Fără această fermitate, toți și-ar fi bătut joc de mine. Țăranii, ca și oamenii din societatea înaltă, sfârșesc prin a-l disprețui pe cel pe care-l înșală. A fi păcălit – nu înseamnă oare a da dovadă de slăbiciune? Numai forța e în stare să conducă. Niciodată n-am cerut nimănui niciun bănuț pentru consultațiile mele, afară numai de la cei bogați de tot; dar toată lumea cunoaște prețul ostanelilor mele. Prescriu tuturor medicamente, numai celor săraci nu. Dacă țăranii mei nu-mi plătesc, apoi își cunosc datoriile; uneori își liniștesc conștiința aducându-mi ovăz pentru cai sau grâu – când nu e prea scump. Dar chiar dacă morarul nu mi-ar oferi, drept răsplată a ostanelilor mele, decât niște țipari și încă i-aș spune că e prea darnic pentru o nimica toată; politețea mea se va dovedi rentabilă: la iarnă aș obține din parte-i câțiva saci de făină pentru săraci. Da, domnule, oamenii ăștia au inimă, dacă nimeni nu-i înăcrește. Astăzi gândesc mai mult de bine și mai puțin de rău despre ei decât odinioară.

– V-ați dat multă osteneală! spuse Genestas.

– Ba, deloc, răspunse Benassis. Căci nu mă costă măi mult dacă le spun ceva util în loc să le spun fleacuri. Mergând pe drum cu ei, stând la taifas, râzând, le vorbeam despre ei înșiși. La început, oamenii nu m-au ascultat și a trebuit să mă lupt îndelung cu îndărătnicia lor: eram un burghez, iar pentru ei un burghez e un vrăjmaș. Războiul ăsta mă distra. Între a face binele sau a face răul nu există altă deosebire decât pacea

conștiinței sau neliniștea ei, pedeapsa aceeași este. Dacă ticăloșii ar voi să se poarte bine, ar deveni milionari în loc să meargă la spânzurătoare, asta-i tot.

— Domnule, strigă Jacquotte intrând, cina se răcește!

— Domnule, spuse Genestas, oprindu-l pe medic cu un gest, am o singură observație a vă face în legătură cu ceea ce mi-ați spus. Nu am avut prilej să citesc nimic despre războaiele lui Mahomed, așa că nu pot spune nimic despre talentele lui militare; dar dacă l-ați fi văzut pe împărat manevrând în timpul expedițiilor din Franța, îndată l-ați fi luat drept un zeu; și a fost înfrânt la Waterloo tocmai pentru că era mai mult decât un om, făcea prea multă umbră pământului și pământul s-a cutremurat sub pașii săi, așa să știți. De altminteri, sunt deplin de părerea domniei-voastre în toate celelalte și, dracu să mă ia!, femeia care v-a adus pe lume nu și-a irosit zadarnic vremea.

— Hai strigă Benassis surâzând, să ne așezăm la masă.

Sufrageria era toată panelată cu lemn și vopsită în cenușiu. Mobilierul consta din câteva scaune de pai, un bufet, dulapuri, o sobă și faimoasa pendulă a răposatului preot, apoi perdele albe la ferestre. Masa, așternută cu o față albă, nu avea nimic luxos. Vesela era de faianță. Supa consta, după gustul defunctului preot, din bulionul cel mai hrănitor pe care o bucătăreasă l-a putut fierbe și concentra vreodată. Medicul și oaspetele său abia apucaseră să-și mănânce supa când, fără veste, un om intră în bucătărie și apoi, cu toată împotrivirea Jacquottei, dădu buzna în sufragerie.

— Ce s-a întâmplat? întrebă medicul.

— S-a întâmplat, domnule, că doamna Vigneau, cocoana noastră, s-a făcut albă la față, albă de ne-a speriat pe toți!

— Vin îndată, strigă vesel Benassis, mă scuzați că plec de la masă.

Și se ridică. Cu toate stăruințele medicului, Genestas se jură

militărește, aruncându-și șervetul, că nu va rămâne la masă fără gazda sa – și, în adevăr, trecu în salon să se mai încălzească, cu gândul la mizeriile pe care inevitabil le înduri în toate situațiile în care te poți pomeni pe lumea asta.

Benassis se întoarse curând și cei doi viitori prieteni se așezară iarăși la masă.

– Mai adineauri v-a căutat Taboureau, spuse Jacquotte stăpânului său, aducând mâncarea pe care o ținuse la foc.

– Cine s-a îmbolnăvit la el? întrebă medicul.

– Nimeni, domnule; voia o consultație pentru dânsul, zicea, o să mai treacă pe la noi.

– Bine. – Acest Taboureau, continuă Benassis adresându-se lui Genestas, este pentru mine un adevărat tratat de filosofie; când va veni, să-l cercetați cu luare-aminte, sunt sigur că o să vă intereseze. Era muncitor cu ziua, un om de treabă, strângător, mulțumindu-se cu puțin, muncind mult. Îndată ce bietul om s-a văzut cu ceva bani, inteligența i s-a dezvoltat; a ținut pas cu mișcarea pe care am imprimat-o acestui sărman canton, căutând să câștige și să se îmbogățească. În opt ani a agonisit o avere bunicică; bunicică pentru acest canton. Cred că la ceasul ăsta posedă vreo patruzeci de mii de franci. Dar pun rămășag pe o mie contra unu că nu veți ghici pe ce căi a putut el să agonisească o avere ca asta. S-a făcut cămătar, dar un cămătar atât de abil și cu o metodă atât de bine întemeiată pe interesul tuturor locuitorilor din canton încât pentru mine ar fi curată pierdere de vreme dacă aș încerca să-i conving că nu au nimic de câștigat de pe urma legăturilor cu Taboureau. Când hoțomanul i-a văzut pe toți lucrându-și pământurile, a început a colinda regiunea ca să facă rost pentru cei mai săraci de sămânța necesară. La noi, ca pretutindeni, țăranii, ba chiar și unii fermieri, nu aveau bani să-și cumpere sămânță. Unora, jupânul Taboureau le da cu împrumut un sac de orz pentru care, după recoltă, le lua un sac de secară; altora o baniță de

grâu pentru un sac de făină. Astăzi, individul și-a extins în tot departamentul acest ciudat negoț. Dacă nimic nu-l va opri, va ajunge, poate, milionar. Ei bine, domnule, de unde muncitorul cu ziua Taboureau era un flăcău de treabă, îndatoritor, plăcut, gata să dea oricui o mână de ajutor, pe măsură ce agonisea, domnul Taboureau a început a deveni gâlcevitor, cârcotaș, disprețuitor. De ce se pricopsea, de ce se înrăia. Așa-i țăranul: dacă trece de la o viață de muncă la o viață mai înlesnită sau dacă devine proprietar de pământ, se face nesuferit. Există o pătură jumătate virtuoasă și jumătate vicioasă, jumătate învățată și jumătate ignorantă, veșnica deznădejde a guvernelor. Veți avea prilej să cunoașteți puțin spiritul acestei clase în Taboureau, om simplu la înfățișare, ba chiar primitiv, dar întotdeauna profund de îndată ce intră în joc interesele sale.

Un zgomot de pași greoi vesti sosirea cămătarului de cereale.

— Intră, Taboureau! strigă Benassis.

Prevenit de medic, maiorul îl măsură pe țăran din creștet până-n tălpi și văzu în Taboureau un om ciolănos, adus de spinare, cu fruntea bombată, foarte încrețită. Chipul scofâlcit părea găurit de doi ochi mici și cenușii, pătați cu negru. Cămătarul avea buzele strânse, iar bărbia-i lungă și ascuțită părea a voi să se apropie de vârful unui nas ironic, încovoiat. Pomeții obrazilor, ieșiți în afară, erau plini de acele riduri în formă de stea care trădează o viață hoinară și șiretenia geambașului. În sfârșit, părul îi încărunțise. Era îmbrăcat cu o jiletcă albastră, destul de curată, cu buzunare pătrate, umflate deasupra șoldurilor, iar sub pulpanele fluturânde se vedea o vestă albă, înflorată. Rămăsese nemișcat, în picioare, rezemat de un baston cu măciulie. Spre nemulțumirea Jacquottei, un pui de prepelicar îl urmase pe negustorul de grâne și se culcase la picioarele lui.

— Ei, ce mai veste-poveste? îl întrebă Benassis.

Taboureau aruncă o privire bănuitoare spre necunoscutul

care sta la masă lângă medic și spuse:

– Nu e caz de boală, domnule primar, – dar dumneavoastră știți să alinați durerile buzunarului ca și pe cele ale trupului și am venit să vă rog pentru o consultație, că am o mică neînțelegere cu un om din Saint-Laurent.

– De ce nu vorbești cu domnul judecător de pace sau cu grefierul lui?

– Vedeți că dumneavoastră sunteți mult mai priceput și aș fi și eu sigur de interesul meu, dacă, mi-ați aproba.

– Dragă Taboureau, bucuros dau consultații medicale gratuite celor săraci, dar n-aș putea cu nici un chip să mă ocup de treburile unui om atât de bogat ca tine. Știința se dobândește numai cu bani mulți.

Taboureau începu să-și învârtă pălăria în mâini.

– Dacă vrei sfatul meu, care îți va face economie de mulți bani pe care altminteri ar trebui să-i dai avocaților de la Grenoble – apoi trimite un săculeț de secară văduvei Martin, cea care crește copii de la azil.

– Păi, dacă ziceți dumneavoastră domnule, cu dragă inimă. Acum să spun ce am pe suflet, dacă nu-l supăr pe domnu'! adaogă el arătând spre Genestas. – Să vedeți, domnule, continuă el după ce medicul îi făcu somn cu capul, un om din Saint-Laurent, să tot fie vreo două luni de-atunci, mă caută într-o zi: „Taboureau, zice, vinde-mi și mie o sută treizeci și șapte de banițe de orz! – Să-ți dau, zic, că asta mi-e meseria. Le iei acum? întreb. – Nu, zice dânsul, la primăvară, în martie. – Bine! zic.” Ne înțelegem noi din preț, bem aldămașul și ne învoim să-mi plătească orzul la prețul cu care s-a vândut la târgul din Grenoble și să i-l dau în martie, afară numai de rămășițele din hambar, bineînțeles. Dar, domnule, prețul orzului începe a crește, și crește și tot crește și se umflă ca o ciorbă care dă în foc. Eu, care aveam mare nevoie de bani, îmi vând orzul. Aveam dreptul, nu-i așa, domnule primar?

— Nu, spuse Benassis, orzul nu mai era al tău, tu îl aveai numai în păstrare. Dar dacă prețul orzului scădea, nu-ți sileai cumpărătorul să ți-l plătească după învoială?

— Eu zic, domnule, că poate nu mi-ar fi dat niciun ban, omul acela. La război ca la război! Negustorul, când e rost de vreun câștig, are tot dreptul. Și-apoi, marfa e a ta numai când o plătești, nu-i așa, domnule ofițer? că doar se vede că domnul a servit în armată.

— Taboureau, spuse cu gravitate Benassis, va fi rău de tine. Mai curând sau mai târziu, Dumnezeu pedepsește fapta urâtă. Îmi pare rău că un om atât de vrednic, atât de învățat ca tine, un negustor cinstit poate da cantonului exemplu de incorectitudine! Dacă umbli pe la judecăți cu asemenea pricini, te mai poți aștepta ca oamenii săraci să rămână cinstiți și să nu te fure? Lucrătorii tăi o să-ți fure o parte a timpului pe care ți-l datorează și toată lumea se va strica. Greșești, Taboureau. Orzul era ca și livrat. Dacă omul acela de la Saint-Laurent îl ridică, mai puteai să i-l iei înapoi? Vezi dar că ai vândut un lucru care nu mai era al tău, orzul se transformase în bani, pe care urma să-i încasezi potrivit cu învoiala... Dar hai, spune mai departe.

Genestas aruncă medicului o privire plină de înțeles, pentru a-i atrage atenția asupra imobilității lui Taboureau. Pe fața cămătarului nicio fibră nu tresărise în timpul acestei predici, obrazul nu-i roșise, ochișorii îi rămăseseră senini.

— Da, domnule, ne-am învoit să-i vând orzul pe prețul de astă-iarnă, dar eu, unul, cred că nu-i datorez nimic.

— Ascultă, Taboureau, dă-i îndată orzul dacă nu vrei să pierzi încrederea tuturor. Chiar de vei câștiga un proces ca ăsta, vei fi privit ca un om fără credință, fără cuvânt, fără onoare...

— Hai, nu vă codiți, spuneți-mi de-a dreptul că sunt un ticălos, un netrebnic, un hoț. Între oameni de afaceri se mai spun și vorbe de-astea și nimeni nu se supără. Așa-i în afaceri: fiecare pentru sine.

— Și tu vrei să faci parte dintre cei care merită vorbe de-astea?

— Păi dacă legea e de partea mea...

— Ba legea nu va fi deloc de partea ta.

— Sunteți sigur, domnule, nu, zău, sigur de tot? fiindcă, vedeți dumneavoastră, afacerea e importantă.

— Sunt sigur de tot. Dacă n-aș sta acum la masă, ți-aș citi Codul. Dar dacă vei merge la judecată, vei pierde și nu vei mai pune niciodată piciorul în casa mea; nu pot primi un om pe care nu-l stimez. Vei pierde procesul, auzitu-m-ai?

— Ba nu, ba nu, domnule, n-o să-l pierd, spuse Taboureau. Să știți, domnule, că tocmai omul de la Saint-Laurent îmi datorează mie orzul; eu i l-am cumpărat și el refuză să mi-l livreze. Dar voiam să fiu sigur că voi câștiga înainte de a mă duce la portărel să înaintez actele.

Genestas și medicul se priviră străduindu-se să-și ascundă surpriza pe care le-o provocase ingenioasa stratagemă la care recursese cămătarul pentru a afla adevărul asupra acestui caz judiciar.

— Atunci, Taboureau, află că omul tău e de rea credință, cu oameni ca dânsul e mai bine să nu ai a face.

— Vai, domnule, dar oamenii ăștia se pricep la afaceri.

— La revedere, Taboureau.

— Omul dumneavoastră, domnule primar și domnule ofițer.

— Ei, ce spuneți, întrebă Benassis după ce cămătarul plecase, așa-i că la Paris omul ăsta ar deveni curând milionar?

După cină, medicul și oaspetele său trecură din nou în salon, unde, așteptând ora culcării, discutară toată seara despre război și despre guvern, convorbire în cursul căreia Genestas își exprimă cea mai violentă antipatie împotriva englezilor.

— Domnule, întrebă medicul, pot ști pe cine am onoarea a avea ca oaspe?

— Mă numesc Pierre Bluteau, răspunse Genestas, și sunt

căpitan la Grenoble.

– Bine, domnule. Doriți să urmați regimul domnului Gravier? Dimineața, după micul dejun, îi plăcea să mă însoțească în drumurile mele prin împrejurimi. Nu sunt sigur că o să vă facă plăcere chestiunile de care mă ocup eu și care sunt prea vulgare. La urma urmelor, nu sunteți nici proprietar, nici primar în acest sat și nu veți avea nimic nou de văzut în canton, unde toate bordeiele-s la fel; oricum însă, veți lua aer și veți da un rost plimbării dumneavoastră.

– Nu vă puteți închipui câtă plăcere îmi face invitația dumneavoastră; eu nu îndrăzneau să vă rog de teamă să nu vă stingheresc.

Maiorul Genestas – pe care vom continua a-l numi astfel, în ciuda pseudonimiei sale calculate – își urmă gazda într-o odaie la etajul întâi, deasupra salonului.

– Ei bine, spuse Benassis, Jacquotte v-a făcut foc. Dacă aveți nevoie de ceva, cordonul soneriei se află la căpătâiul patului.

– Nu cred că-mi va lipsi nici cel mai mărunț lucru, strigă Genestas. Iată și o trăgătoare de cizme. Numai o cătană bătrână ca mine poate cunoaște prețul unei asemenea scule! – Pe câmpul de luptă, domnule, de câte ori n-ai fi în stare de orice numai să faci rost de o sărăcie ca asta... După câteva marșuri și mai ales după o încăierare, când ți se umflă picioarele în cizmele ude și nu le poți scoate cu niciun chip; a, de câte ori nu m-am culcat încălțat! Dar când ești singur, înduri mai ușor nenorocirea!

Și maiorul clipi din ochi ca să dea acestor ultime cuvinte un fel de profunzime vicleană; apoi începu a privi în jur, nu fără mirare, prin odaia în care totul era confortabil, curat și aproape bogat.

– Ce lux! spuse. Minunată trebuie să fie locuința domniei-voastre!

– Veniți să vedeți, spuse medicul; suntem vecini, numai

scara ne desparte.

Intrând în locuința medicului, Genestas văzu cu mirare o odaie goală; pe pereți, nimic altceva decât un tapet gălbui cu stele cafenii, pe-allocuri decolorat. Un pat de fier, grosolan lăcuit, cu un polog din lemn și două perdele de stambă cenușie – la picioarele căruia sta un covor îngust și ca vai de el, foarte uzat – părea un pat de spital. La căpătâi se afla o noptieră cu patru picioare și al cărei rulou se închidea și se deschidea cu un zgomot de castaniete. Trei scaune, două fotolii de pai, o comodă din lemn de nuc cu un lighean și o cană străveche, al cărei capac era fixat într-o montură de plumb, completau mobilierul. Vatra căminului era rece, iar sculele necesare pentru bărbierit erau împrăștiate pe pervazul de piatră spoită, în fața unei oglinzi vechi, agățată cu o sfoară. Lespezile, măturate și curate, erau din loc în loc roase, crăpate, găurite. Perdele de stambă cenușie cu franjuri verzi ornau cele două ferestre. Totul, până și masa rotundă pe care zăceau în dezordine niște hârtii, o călimară și câteva pene, totul, în acest tablou simplu oarecum decent, datorită Jacquottei care avea grija să țină odaia cât mai curată – făcea impresia unei vieți aproape monahale, indiferentă față de lucruri și plină de sentimente. Printr-o ușă deschisă, maiorul zări cabinetul în care, fără îndoială, medicul intra foarte rar. Această încăpere era într-o stare foarte asemănătoare cu odaia. Câteva cărți prăfuite zăceau împrăștiate pe niște rafturi, prăfuite și ele; polițele încărcate cu sticle etichetate arătau că farmacia ocupa mai mult loc decât știința.

— Mă veți întreba de ce se deosebește atât de mult odaia dumneavoastră de a mea, reluă Benassis. Ascultați, m-am rușinat întotdeauna pentru acei care-și găzduiesc oaspeții în poduri, oferindu-le oglinzi dintre cele care te desfigurează până-ntr-atâta încât, privindu-te, te poți crede fie mai scund, fie mai înalt decât ești, sau bolnav, sau lovit de dambla. Nu suntem oare datori să ne străduim ca prietenilor noștri locuința lor de o

zi să le fie cât mai plăcută? Ospitalitatea îmi pare a fi o virtute, o fericire și un lux totodată; dar, oricum ai privi o, fără a uita că uneori poate fi o speculă, nu suntem datori să oferim oaspetelui și prietenului nostru toate bunătățile și tot răsfățul vieții? Pentru domnia-voastră fie deci mobilele cele frumoase, covorul moale, draperiile, pendula, candelabrele și lampa de pat; pentru domnia-voastră lumânarea, serviciile Jacquottei care, sunt sigur, v-a adus o pereche de papuci noi, lapte și vasul ei cu jeric pentru încălzit patul. Cred că veți șede mai bine ca oriunde în acest fotoliu moale, pe care nu știu unde l-a descoperit defunctul preot; ce-i drept, în orice privință, dacă vrei să cunoști modele ale binelui, ale frumosului, ale confortabilului, trebuie să te adresezi Bisericii. Pe scurt, nădăduiesc că, în camera dumneavoastră, toate vă vor plăcea. Veți găsi brice bune, un săpun excelent, și toate cele mărunte care-l fac pe om să se simtă bine la el acasă. Dar, scumpe domnule Bluteau, chiar dacă opinia mea despre ospitalitate n-ar explica îndeajuns deosebirea dintre apartamentele noastre, sunt sigur că mâine, când veți vedea ce du-te-vino e la mine, veți înțelege deplin de ce camera mea e atât de goală și cabinetul atât de dezordonat. Mai întâi de toate, viața mea nu e o viață cazanieră, sunt veșnic plecat. Dacă rămân acasă, țărani vin să mă caute în toată clipa, lor le aparțin cu trupul, cu sufletul și cu locuința mea. Credeți că îmi mai pot face griji din pricina etichetei mii a pagubelor inevitabile pe care mi le-ar face, fără voia lor, bieții oameni? Luxul se potrivește palatelor, castelelor, saloanelor și odăilor pentru oaspeți. La urma urmelor, acasă nu stau decât când dorm; la ce mi-ar servi gătelile bogăției? De altminteri, nici nu bănuieți cât de indiferente îmi sunt toate pe lumea asta!

Strângându-și cordial mâinile, cei doi bărbați își urară prietenește noapte-bună și se duseră la culcare. Maiorul, până să adoarmă, reflectă îndelung la acest om care, cu fiecare ceas,

creștea în ochii săi.

Peste câmpii

Dis-de-dimineață, dragostea pe care orice cavalerist o poartă calului său îl mână pe Genestas spre grajd, unde privi cu mulțumire pansamentul pe care Nicole îl făcuse patruipedului.

— Așa de dimineață, domnule maior Bluteau? strigă Benassis care ieșise să-și întâlnească oaspetele. Sunteți un adevărat ostaș: pretutindeni, chiar la țară, vă treziți în sunetul goarnei!

— Vă simțiți bine? îl întrebă Genestas, întinzându-i prietenește mâna.

— Niciodată nu mă simt cu adevărat bine, răspuse Benassis pe un ton jumătate trist, jumătate vesel.

— Domnul s-a odihnit? îl întrebă Jacquotte pe Genestas.

— Auzi vorbă! Mai întrebi? Mi-ai așternut ca unei mirese.

Jacquotte pășea surâzând în urma stăpânului său și a ostașului. După ce aceștia s-au așezat la masă, spuse către Nicole:

— Ce om cumsecade, domnul ofițer.

— Cred și eu, mi-a și dat doi franci.

— Mai întâi de toate, spuse Benassis oaspetelui său când ieșiră din sufragerie, să vizităm doi morți. Deși medicii rareori acceptă să dea ochi cu pretinsele lor victime, eu vă voi conduce în două case unde veți putea observa un lucru destul de straniu cu privire la natura umană. Veți vedea două scene care vă vor dovedi cât de mult se deosebesc locuitorii de la munte de cei de la câmp atunci când își exprimă sentimentele. O parte a cantonului nostru cuprinde munți înalți; acolo se păstrează niște datini purtând pecetea unor vremi străvechi și care amintesc de departe unele scene biblice. De-a lungul munților noștri există o linie pe care natura însăși a trasat-o și care desparte două lumi: mai sus, puterea; mai devale,

îndemânarea; mai sus, sentimente largi; mai deval, o neîncetată preocupare pentru interesele vieții materiale. Cu excepția depresiunii D'Ajou care, în partea ei dinspre miazănoapte, e populată de imbecili, iar în cea dinspre miazăzi de oameni inteligenți – două neamuri pe care doar un pârâiaș le desparte, dar sunt atât de asemănătoare în toate privințele: statură, umblet, înfățișare, datini, ocupații – n-am văzut nicăieri deosebiri atât de mari ca la noi. Situația asta ar trebui să-i facă pe conducătorii unei țări să întreprindă vaste cercetări cu caracter local relative la aplicarea legilor în popor... Dar să mergem, caii ne așteaptă.

Cei doi călăreți ajunseră curând în fața unei case așezate în acea parte a târgului care dă spre munții din jurul mănăstirii Cârânde-Chartreuse. În pragul casei, care era destul de îngrijită, zăriră un sicriu acoperit cu un lînțoliu negru, așezat pe două scaune și străjuit de patru lumânări, apoi, pe un scaun de bucătărie, o tavă de aramă cu o crenguță de merișor în agheazmă. Oricine intra în curte, venea de îngenunchea la căpătâiul mortului, rostea un *Tatăl nostru* și stropea coșciugul cu agheazmă. Deasupra lînțoliului negru se ridicau tufele verzi ale unei iasomii plantate lângă ușă, iar peste brâul casei se întindeau curmeii răsuciți ai unei vițe care începuse a înfrunzi. O față mai dădea cu mătura în fața intrării, pentru a răspunde acelor vagi nevoi de găteală pe care o pretind ceremoniile – până și cea mai tristă dintre toate. Fiul cel mai mare al răposatului, un țăran tânăr de douăzeci și doi de ani, sta în picioare, nemișcat, rezemat de ușor. Ochii îi erau plini de lacrimi care se scurgeau pe obraji fără a cădea – sau, poate, și le ștergea din când în când pe ascuns. Când Benassis și Genestas intrară în curte – după ce-și priponiseră caii de unul dintre plopilor ce se înălțau de-a lungul unui zid scund peste care priviseră scena – văduva tocmai ieșea de grajd, însoțită de o femeie purtând o oală plină cu lapte.

– Curaj, sărmană doamnă Pelletier, îi spuse aceasta.

– Vai! draga mea, după ce ai trăit douăzeci și cinci de ani cu un bărbat, ce grea e despărțirea!

Și ochii i se umplură de lacrimi.

– Îmi dai cele zece centime? adăugă ea după o pauză, întinzând mâna către vecina ei.

– A! sigur, era să uit, făcu cealaltă dându-i o monedă. Hai, nu mai plânge, vecină. – A! iată-l pe domnul Benassis.

– Ce mai faci, mătușică, ia spune, te simți mai bine? întrebă medicul.

– Păi, dragă domnule, spuse ea plângând, trebuie să mă simt mai bine, n-am ce face. Îmi zic că barem nu mai suferă, omul meu. A, cât a suferit! – Dar, vă rog, intrați, domnilor. – Jacques! adu scaune pentru domnii. Haida, mișcă-te. Drace! urnește-te, că doar n-o să-l reînvii pe bietul tătâne-tău, chiar de-ai rămâne lângă el o sută de ani! Acum va trebui să muncești cât doi.

– Nu, nu, femeie, lasă-ți băiatul în pace, n-am venit să ședem. Ai un flăcău care-ți va purta de grijă, în stare să țină loc lui tată-său.

– Treci de te îmbracă, Jacques, strigă văduva, îndată vor veni să-l ridice.

– La revedere, mătușică, spuse Benassis.

– Săru-mâna, domnilor.

– Vedeți, spuse medicul, aici moartea e privită ca un accident prevăzut, care nu oprește în loc viața de toate zilele a familiilor; nici nu se va ține doliu. De altă parte, doliul nu este nici datină, nici lege, ci mai mult decât atâta; e o instituție care decurge din toate legile, a căror respectare purcede dintr-un principiu unic: morala. Aflați că, în ciuda strădaniilor noastre, nici eu, nici domnul Janvier n-am izbutit să-i facem pe țărani să înțeleagă cât de importante sunt ceremoniile publice pentru apărarea ordinii morale. Oamenii noștri, care abia de curând au obținut drepturi, încă nu-s în stare să priceapă noile relații

care trebuie să-i facă a prețui aceste idei generale; până acum, ei nu cunosc decât ideea de ordine și de bunăstare fizică; cu vremea, dacă se va găsi cine să-mi continue opera, vom ajunge la principiile care servesc la conservarea drepturilor publice, în adevăr, nu-i de-ajuns să fii om cumsecade, trebuie să și pari. Societatea nu trăiește numai prin idei morale; pentru a dăinui, ea are nevoie de fapte corespunzătoare acestor idei. În cele mai multe comune rurale, dintr-o sută de familii cărora moartea le-a răpit șeful, numai câțiva indivizi, dintre cei înzestrați cu o sensibilitate vie, vor păstra îndelung amintirea defunctului; toți ceilalți, până-ntr-un an, îl vor uita cu totul. Această uitare nu este o mare plagă? Credința este sufletul unui popor, prin ea oamenii își exprimă sentimentele și le înalță dându-le un țel; dar fără niște ceremonii vizibile în cinstea unui principiu, nu poate fi credință, prin urmare nici legile umane nu au nicio putere. Conștiința aparține numai divinității, dar trupul e supus legii sociale; iată de ce a renunța la manifestarea durerii, a nu-i învăța pe copii, care încă nu gândesc, și pe toți cei ce au nevoie de exemple bune, necesitatea de a te supune legilor printr-o răbdătoare resemnare la poruncile sortii care lovește și alină, care dă și răpește bunurile lumești, e un început de necredință. Mărturisesc că, după ce am trăit zile de batjocoritoare nepăsare, am înțeles prețul ceremoniilor și al datinilor, acela al sărbătorilor familiale, însemnătatea tradițiilor și a solemnităților domestice. Temelia societății omenești va fi întotdeauna familia. În familie se manifestă puterea și legea; în orice caz, acolo trebuie să se deprindă supunerea. Dacă ne gândim la toate consecințele lor, spiritul de familie și autoritatea pământească sunt două principii încă prea slab dezvoltate în noul nostru sistem legislativ. Familia, comuna, departamentul, toată țara noastră depind totuși de ele. Așadar, legile ar trebui să se întemeieze pe aceste trei mari unități. După opinia mea, căsătoria soților, nașterea copiilor, moartea

părinților n-ar trebui să prilejuiască prea multe ceremonii. Creștinismul e atât de influent, e atât de adânc înrădăcinat în moravuri tocmai pentru strălucirea cu care apare în împrejurările grave ale vieții pentru a le însoți cu ceremonialul atât de naiv înduioșător, atât de pompos atunci când preotul se ridică la înălțimea venirii lui și când știe să slujească potrivit cu sublimul moralei creștine. Odinioară, îmi ziceam că religia catolică nu-i decât o adunătură de prejudecăți și de superstiții abil folosite, cu care orice civilizație inteligentă trebuie să termine o dată pentru totdeauna. Aici însă, mi-am dat seama de necesitatea ei politică și de utilitatea ei morală; aici am înțeles cât e de puternică prin chiar prețul cuvântului care o denumește. Religia înseamnă *legătură*, iar cultul său, cu alte cuvinte, religia exprimată, constituie, fără îndoială, singura forță care ar putea lega între ele păturile sociale pentru a le da o așezare statornică. În sfârșit, aici am respirat balsamul cu care credința unge rănilor vieții; fără a discuta, am simțit că ea se acordă admirabil cu moravurile pasionate ale națiunilor meridionale. – S-o luăm la deal, spuse medicul întrerupându-se, trebuie să ajungem pe platou. De acolo, se pot zări cele două văi și o să vă bucurați de o frumoasă priveliște. De la o înălțime de vreo trei mii de picioare peste nivelul Mediteranei, vom vedea Savoia și Dauphine-ul, munții din regiunea Lyon și Ronul. Vom fi pe teritoriul altei comune, al unui sat de munte; acolo veți afla, într-o fermă a domnului Gravier, spectacolul de care v-am vorbit, acel alai natural care concretizează ideea mea despre marile evenimente ale vieții. În acea comună, doliul se poartă cu evlavie. Cei săraci umblă cu cheta ca să-și poată cumpăra haine negre. Într-o asemenea împrejurare, nimeni nu le refuză obolul. Nu trece nicio zi fără ca o văduvă să nu vorbească de cel pierdut – și întotdeauna plângând; și, zece ani după ce a lovit-o nenorocirea, la fel ca a doua zi, sentimentele ei sunt deopotrivă de adânci. Acolo obiceiurile sunt patriarhale:

autoritatea tatălui este fără limite, cuvântul lui e lege; mănâncă singur, așezat în capul mesei, soția și copiii îl servesc, cei din jur nu cutează a-i vorbi fără a folosi anumite formule de respect, în fața lui toți stau în picioare și cu capul descoperit. Astfel crescuți, oamenii au instinctul măreției lor. Aceste datini constituie, după părerea mea, o nobilă educație. Drept pentru care, în comuna asta, cu toții sunt, în general, dreți, strângători și harnici. Fiecare cap de familie obișnuiește, de asemenea, să-și împartă averea copiilor, când simte că l-a ajuns vârsta și nu mai poate munci; iar copiii îl hrănesc. În secolul trecut, un bătrân de nouăzeci de ani, după ce și-a împărțit averea agonisita celor patru copii ai săi, obișnuia să trăiască trei luni pe an la fiecare dintre ei. După ce a plecat de la feciorul său cel mai mare cu gândul să se ducă la cel mic, un prieten al său l-a întrebat: „Ei, ce spui, ești mulțumit? – Zău, sunt mulțumit, domnule, îi răspunse moșneagul, m-au ținut ca pe copilul lor”. Vorba asta, domnule, a părut atât de remarcabilă unui ofițer, pe nume Vauvenargues, vestit moralist, care pe-atunci se afla în garnizoană la Grenoble, încât a vânturat-o în mai multe saloane din Paris, unde a fost culeasă de un scriitor, Chamfort. Să știți că la noi se aud adesea cuvinte încă și mai spirituale, numai că nu se găsesc istorici vrednici să le audă...

– Am văzut frați moravi, bolarzi^[21] în Boemia și în Ungaria, spuse Genestas; sunt creștini care aduc îndeajuns cu muntenii dumneavoastră. Sunt oameni de nădejde, care îndură relele războiului cu o răbdare îngerească.

– Domnule, îi răspunse medicul, cred că viața simplă e cam la fel în toate țările. O singură înfățișare are adevărul. Ce-i drept, viața la țară ucide multe idei, dar mai slăbește viciile și dezvoltă virtuțile. În adevăr, cu cât se aglomerează mai puțini locuitori într-un punct, cu-atâta sunt mai puține crimele, delictele, intențiile rele. Nevinovăția moravurilor depinde mult și de puritatea aerului.

Cei doi călăreți care urcau la pas drumul pietros ajunseră pe înălțimea platoului de care pomenise Benassis. Locul acela se întinde jur-împrejurul unui pisc foarte înalt, dar complet golaș, care-l domină și unde nu se află niciun început de vegetație; creasta e cenușie, despătată în toate părțile, abruptă, inabordabilă; pământul roditor pe care-l susțin stâncile se întinde dedesubtul acestui pisc, îmbrățișându-l în mod inegal pe o lărgime de vreo cincizeci de hectare. Către miazăzi, privirea cuprinde, într-o despăătură uriașă, versantul francez al munților Maurienne, Dauphine-ul, stâncile Savoiei și, în depărtare, munții din regiunea Lyon. În clipa când Genestas admira priveliștea – luminată cu dărnicie de soarele primăverii – se auziră niște țipete de jale.

– Să mergem, îi spuse Benassis, a început bocetul. Bocetul – așa se numește această parte a slujbei de moarte.

Ostașul zări atunci, pe versantul dinspre apus al piscului, clădirile unei ferme considerabile, construite în formă de careu perfect. Portalul boltit, numai în granit, avea un caracter cu-atât mai măreț, cu cât construcția era străveche, arborii din jur seculari iar în crăpăturile zidurilor încolțiseră buruieni. Clădirea principală era în fundul curții, iar de cele două părți ale ei se aflau hambare, târle de oi, grajduri, iesle, șoproane și, drept în mijloc, o mlaștină mare unde putrezea gunoiul. Curtea, al cărei aspect este, de obicei, atât de animat – când e vorba de o fermă bogată și de o familie numeroasă – era în clipa asta tristă și tăcută. Poarta spre curtea de găini fiind închisă, păsările rămăseseră în poiată, de unde cârâiturile lor abia se auzeau. Grajdurile de cai, staulele vitelor, toate erau cu grijă ferecate. Drumeagul care ducea spre locuință fusese măturat. Această ordine desăvârșită, acolo unde de regulă domnea dezordinea, această lipsă de mișcare și tăcerea care plutea într-un loc atât de zgomotos, liniștea muntelui, umbra pe care o lăsa creasta piscului, toate contribuiau să te impresioneze.

Genestas, deși deprins cu emoțiile tari, nu se putu opri să tresară văzând cum plâng vreo zece-doisprezece bărbați și femei înșirați în dreptul ușii ce da spre sala cea mare și strigând cu toții: „Stăpânul a murit!” cu o uluitoare unanimitate de ton și în două rânduri, la intervale, în timp ce el străbătea drumul care despărțea portului de locuința fermierului. După ce ecoul acestui strigăt se stinse, din interior răzbiră gemete și, prin ferestre, se auzi glasul unei femei.

— Nu îndrăznesc să iau parte la atâta durere, spuse Genestas către Benassis.

— Eu obișnuiesc întotdeauna să vizitez familiile îndoliate, răspunse medicul, fie pentru a vedea dacă nu li s-a întâmplat vreun accident provocat de durere, fie pentru a constata moartea; mă puteți însoți fără a pregeta; de altminteri, scena este atât de impunătoare și vom întâlni acolo atâta lume încât nu veți fi remarcat.

Însoțindu-l pe medic, Genestas văzu în adevăr că prima odaie era plină de rude. Străbătură amândoi prin această mulțime și se opriră lângă ușa unui dormitor alăturat sălii celei mari care servea de bucătărie și de loc de întâlnire a întregii familii – ar trebui să spunem a coloniei, căci masa era atât de lungă încât în jurul ei se așezau de obicei vreo patruzeci de persoane. Sosirea lui Benassis întrerupse vorba unei femei înalte, simplu îmbrăcate, cu părul despletit și care – cu un gest grăitor – ținea în mâna ei mâna mortului. Acesta, îmbrăcat în cele mai bune haine ale sale, zăcea țeapăn în patul ale cărui perdele fuseseră date la o parte. Chipul său senin, care părea a fi ajuns în ceruri, și mai ales părul său alb produceau un efect teatral. De cele două părți ale patului stăteau copiii și rudele mai apropiate ale soților, fiecare ramură la locul ei: neamurile văduvei la stânga, cele ale răposatului la dreapta. Bărbați și femei îngenuncheaseră și se rugau, cei mai mulți plângeau. Împrejurul patului, lumânări aprinse. Preotul parohiei și

oamenii lui stăteau în mijlocul încăperii, în jurul sicriului descoperit. Tragic spectacol, să-l vezi pe capul acestei familii alături de un coșciug gata să-l înghită pe veci!

— Vai, iubite stăpâne, spuse văduva arătând spre medic, dacă nici știința celui mai bun dintre oameni nu te-a putut salva, înseamnă că stă scris, acolo sus, să intri în mormânt înaintea mea! Am pierdut pentru totdeauna pe scumpul meu soț și casa noastră și-a pierdut stăpânul, căci tu erai cu adevărat conducătorul nostru. Vai! toți cei ce te plâng dimpreună cu mine au avut prilej a cunoaște lumina minții tale și tot prețul persoanei tale, dar numai eu, una, știu cât erai de blând și de răbdător! Vai, iubite bărbate, soțul meu, trebuie să ne despărțim de tine, sprijinul nostru, de tine, bunul meu stăpân! Și noi, copiii tăi, căci tu deopotrivă ne iubeai pe toți, ne-am pierdut cu toții părintele!

Văduva se aruncă pe trupul mortului, îl strânse în brațe, îl udă cu lacrimi, îl acoperi de sărutări; în timpul acestei pauze, slugile strigară:

— A murit stăpânul!

— Da, reluă văduva, a murit, iubitul de el, care avea grijă de pâinea noastră, care semăna și recolta pentru noi și veghea la fericirea noastră arătându-ne calea vieții prin poruncile lui pline de blândețe; acum pot s-o spun, spre lauda lui: niciodată nu m-a supărat cu nimic, era bun, vrednic, și răbdător; și în vreme ce-l chinuiam ca să-i redăm sănătatea: „Lăsați-mă, dragii, mei, totul e zadarnic” ne spunea acest om sfânt – cu același glas cu care ne spusese câteva zile mai înainte: „Mă simt bine, copii!” Vai, Doamne! și numai în câteva zile a pierit bucuria casei și ni s-a întunecat viața când a închis ochii cel mai bun dintre oameni, cel mai cinstit, cel mai iubit, om neîntrecut într-ale plugăriei, om care, zi și noapte, colinda munții și care, când se întorcea acasă, zâmbea totdeauna soției și copiilor săi. Vai, toată lumea îl iubea! Când lipsea de-acasă, eram cu toții

trști, nici mâncarea nu ne pria. Iar acum ce se va întâmpla cu noi, acum, când îngerul nostru păzitor va intra în mormânt Incit n-o să-l mai vedem niciodată? Niciodată, scumpii moli niciodată, rude dragi! niciodată, copii! Da, copiii mei l-au pierdut pe bunul lor tată, neamurile noastre și nu pierdut ruda, prietenii mei au pierdut un bun prieten, Iar eu ani pierdut totul, după cum casa și-a pierdut stăpânul.

Luă mâna mortului, îngenunche ca să-și poată mai ușor lipi obrazul de ea și o sărută. Slugile strigară de trei ori:

— A murit stăpânul!

În clipa asta, fiul cel mai mare se apropie de mamă-sa și-i spuse:

— Mamă, vor veni cei din Saint-Laurent, ar trebui să scoatem vin.

— Fiule, îi răspunse ea în șoaptă, renunțând la tonul solemn și jalnic în care își exprima sentimentele, iată cheile, acum tu ești stăpânul casei; ai grijă să-i primești așa cum îi primea tată-tău, încât să li se pară că nimic nu s-a schimbat...

— Să te mai privesc o dată în toată voia, iubite bărbate! reluă ea. Dar, vai, tu nu mă mai simți și eu nu pot să te mai încălzesc! A! atâta mai doresc: să te mai pot alina odată spunându-ți că, atâta cât voi mai trăi, te voi păstra în inima mea pe care ai bucurat-o, că voi fi fericită la gândul fericirii noastre trecute și că scumpa ta amintire va pluti întotdeauna în odaia asta. Da, ea va fi veșnic plină de tine, atâta cât va voi Dumnezeu să mai trăiesc. Mă auzi, bărbate iubit? Îți jur că-ți voi păstra patul neatins. Niciodată nu m-am culcat fără tine în el, gol și rece să rămână deci. Pierzându-te, voi pierde tot ce face ca femeia să fie femeie: un stăpân, un soț, un părinte, un prieten, un bărbat, pe scurt, totul!

— A murit stăpânul, strigară slugile.

În vremea acestui strigăt, care deveni general, văduva luă foarfecii care-i atârnavă la brâu și-și tăie părul, pe care-l puse în

mâna soțului său. Se lăsă o tăcere adâncă.

— Gestul ăsta va să spună că nu se va mai căsători niciodată, spuse Benassis. Multe rude așteptau hotărârea ei.

— Primește, iubite stăpâne! rosti ea cu glasul și inima pline de o simțire care-i emoționa pe toți; du cu tine în mormânt credința pe care ți-am jurat-o. Astfel, vom rămâne uniți pe veci și voi trăi laolaltă cu copiii tăi, din dragoste pentru acești urmași care-ți bucurau sufletul. O, de m-ai putea, auzi, bărbate, comoara mea, și de-ai putea afla că numai datorită ție, care-ai murit, eu voi trăi spre a împlini sfintele tale porunci și a-ți cinsti amintirea!

Benassis strânse mâna lui Genestas pentru a-l invita să-l urmeze – și ieșiră. Prima sală era plină de lume venită dintr-o altă comună, așezată tot în munți; stăteau cu toții, tăcuți și reculeși, cuprinși parcă și ei de durerea și jalea care se abătuseră peste casă. Când Benassis și maiorul trecură pragul, auziră aceste cuvinte pe care unul dintre cei veniți le rosti către fiul defunctului.

— Dar când s-a prăpădit?

— Vai, strigă tânărul, care era fiul cel mai mare și avea douăzeci și cinci de ani, nu l-am văzut când și-a dat sufletul! Mă chemase la el, dar încă nu sosisem!

Plânsul îl înecă, totuși vorbi mai departe:

— În ajun, îmi spusese: „Băiete, te vei duce la oraș să plătești dărrile, că în timpul îngropăciunii mele nimeni nu se va mai gândi la asta și nu vreau să fim în întârziere cu plata, lucru care niciodată nu mi s-a întâmplat”. Părea că se simte mai bine, așa că am plecat. În lipsa mea de-acasă, și-a dat sufletul fără să-i dau ultimul sărut! în ceasul lui din urmă nu m-a avut, ca întotdeauna, lângă dânsul!

— A murit stăpânul! se auzi.

— Vai! a murit și nu am avut parte nici de ultima lui privire, nici de ultimul lui suspin. Cum am putut să mă mai gândesc la

dări? Nu era mai bine să pierdem toți banii decât să plec de-acasă? Avuția noastră cântărea oare cât ultimul său rămas-bun? Nu... Doamne! Dacă tată-tău e bolnav, nu-l părăsi, Jean, căci te vei căi tot restul vieții tale.

— Dragul meu, îi spuse Genestas, am văzut, pe câmpurile de luptă, murind mii de oameni – și moartea nu așteaptă niciodată ca fiii lor să vină să-și ia rămas-bun; încât mângâie-te, nu ești singurul.

— Un tată, stimate domnule, ripostă el izbucnind în lacrimi, un tată atât de bun!

— Slujba de îngropăciune – spuse Benassis conducându-l pe Genestas spre acareturile fermei – va dura până în clipa când trupul va fi așezat în sicriu; și în timpul ăsta, vorbele soției nemângâiate vor crește în violentă și în imagini. Dar pentru ca o femeie să-și îngăduie a vorbi astfel dinaintea unei adunări atât de numeroase, trebuie mai întâi să aibă acest drept, cucerit printr-o viață nepătată. Dacă văduva s-ar putea căi, fie și pentru cea mai mică greșală, nici n-ar îndrăzni să deschidă gura; altminteri, ar însemna să se osândească singură, să fie totodată procuror și judecător. Această datină care servește la judecarea și a morților și a viilor – nu e oare sublimă? Doliul nu va începe decât peste o săptămână, când se vor aduna cu toții. În aceste zile, familia va rămâne cu copiii și cu văduva pentru a-i ajuta să-și pună ordine în toate și a-i alina. Adunarea are o mare influență asupra oamenilor, le înăbușă patimile cele rele prin acel respect uman care-i cuprinde pe toți când sunt împreună. În sfârșit, în ziua când începe doliul, se face un praznic solemn și toate rubedeniile își iau rămas-bun. Acestea toate sunt lucruri grave, și cel care și-ar nesocoti datoriile pe care i le impune moartea unui cap de familie n-ar avea pe nimeni alături.

În clipa aceasta, medicul deschise ușa grajdului – în dreptul căreia tocmai se afla – și-l pofti înăuntru pe maior.

— Să știți, domnule căpitan, că toate grajdurile noastre s-au

reclădit după modelul ăsta. Așa-i că-i splendid?

Genestas nu se putu opri să admire vasta încăpere în care vitele – vacile și boii – erau înșirate pe două rânduri, cu cozile întoarse spre pereții laterali, iar capetele spre mijlocul grajdului în care intrau printr-un interval destul de larg, lăsat între ele și perete; se vedeau, în iesle, capetele lor încornorate și ochii lucitori. Astfel, stăpânul putea ușor să-și treacă în revistă vitele. Nutrețul, pus în șarpanta în care se construise un fel de planșeu, cădea ușor și fără pierderi în grătarul ieslei. Între cele două șiruri ale ieslei se afla o porțiune pietruită, curată și aerată de curent.

– Iarna, spusese Benassis, plimbându-se cu Genestas prin mijlocul grajdului, clăcile și lucrările se fac aici în comun. Se pun mese și astfel toată lumea se încălzește ieftin. Și târlele se fac după sistemul ăsta. Nici n-ați crede cât de lesne se deprind vitele cu ordinea; de câte ori nu le-am admirat când se întorceau: fiecare își știe rândul și face loc celei care trebuie să intre mai întâi. Priviți! între locul vitei și perete există suficient spațiu ca să poată fi mulsă sau țesălată; iar solul este în pantă, încât apele se pot ușor scurge.

– După grajdul acesta putem judeca restul, spusese Genestas; fără gând de a vă linguși, aveți frumoase rezultate.

– Să nu credeți că s-au obținut fără trudă, răspunse Benassis; dar, nu-i vorbă, și vitele sunt admirabile.

– Adevărat, sunt magnifice, și aveți tot dreptul să vă mândriți cu ele.

– Acum, spusese medicul după ce încălecase și trecuse pe sub portal, vom străbate terenurile nou deștelenite și lanurile de grâu, acel colțișor al comunei mele pe care l-am numit Beauce.

Timp de vreun ceas, cei doi călăreți străbătură în lung și în lat câmpul și ofițerul aduse complimente medicului pentru culturile sale atât de frumoase; apoi se întoarseră, de-a lungul munților, pe teritoriul târgului, când vorbind, când tăcuți, după

pasul cailor care uneori le îngăduia să vorbească, alteori îi silea să tacă.

— Vă făgăduisem ieri – spuse Benassis când ajunseră la o mică trecătoare prin care cei doi călăreți ieșiră în valea cea largă – să vi-l prezint pe unul dintre cei doi ostași care s-au demobilizat după căderea lui Napoleon. Dacă nu mă-nșel, locuiește pe-aproape și se ocupă cu săparea din nou a unui fel de rezervor natural în care se adună apele de munte și pe care aluviunile l-au astupat. Dar ca să vă dați seama cât este de interesant omul ăsta, nu strică să vă povestesc viața lui... Se numește Gondrin; a fost luat când cu rechiziția cea mare din 1792 – avea optsprezece ani pe-atunci – și încorporat la artilerie. A participat, ca soldat de rând, la campania din Italia sub ordinele lui Napoleon, pe care l-a urmat și în Egipt și s-a întors din Orient după pacea de la Amiens; apoi, sub Imperiu, a fost înregimentat la pontonierii de gardă și a servit fără întrerupere în Germania. Până la urmă, bietul om a fost și în Rusia.

— Suntem oarecum frați, spuse Genestas, am luat și eu parte la aceleași campanii. Trebuia să fii de fier ca să poți rezista la capriciile atâtor climate diferite! îmi vine să cred că bunul Dumnezeu a acordat brevete de viață lungă celor care sunt încă pe picioare după ce au străbătut Italia, Egiptul, Germania, Portugalia și Rusia!

— Veți avea deci prilej să vedeți un om și jumătate, reluă Benassis. Cunoașteți istoria retragerii, e inutil să vi-o povestesc. Omul ăsta este unul dintre pontonierii de la Berezina; a lucrat la construirea podului peste care a trecut armata; și atunci, pentru a fixa primii stâlpi de susținere, a intrat în apă până la brâu. Generalul Eble, care comanda unitățile de pontonieri, n-a putut găsi decât patruzeci și doi de „veterani”, cum le zice «Gondrin, care s-au oferit pentru treaba asta. Deși generalul a intrat însuși în apă, îndemnându-i, încurajându-i și făgăduind fiecăruia o pensie de o mie de franci și crucea de război. Primul

ostaș care a intrat în Berezina s-a ales cu piciorul smuls din coapsă de un sloi mare de gheață și luat de ape. Ca să înțelegeți mai bine cât de grea a fost treaba asta, să vă spun urmarea: dintre cei patruzeci și doi de pontonieri, astăzi nu mai trăiește decât Gondrin. Treizeci și nouă au pierit la trecerea Berezinei, ceilalți doi și-au sfârșit viața mizerabil prin spitalele din Polonia. Biet ostașul nostru s-a întors de la Vilno abia în 1814, după reintrarea Burbonilor. Generalul Eble, despre care Gondrin nu vorbește decât cu lacrimi în ochi, murise. Pontonierul care devenise surd, infirm, și care nu știa să citească, nici să scrie, a rămas deci fără sprijin și fără apărare... Ajuns la Paris, unde-și cerșea pâinea, s-a adresat birourilor ministerului de război spre a obține – nu pensia de o mie de franci care i se făgăduise, nici crucea de război, ci simplul ajutor de bătrânețe la care avea dreptul după douăzeci și doi de ani de slujbă și nu mai știu câte campanii; dar nu a putut obține nici solda pe anii clin urmă, nici cheltuielile de călătorie, nici pensia. După un an de zadarnice cereri – în care vreme a întins mâna tuturor celor cărora le salvase viața, pontonierul s-a întors aici, întristat peste măsură, dar resemnat. Acest erou necunoscut sapă pământul pentru cincizeci de centime stânjenul. Deprins să lucreze în bălți, i se încredințează – după cum singur spune – lucrări de rare alți muncitori nu vor să audă. Curățind mlaștinile, săpând șanțuri de scurgere pe câmpiile inundate, poate câștiga până la trei franci pe zi. Surditatea îi dă un aer trist; e tăcut din fire, dar plin de suflet. Suntem buni prieteni. Cinează la mine în zilele când se aniversează bătălia de la Austerlitz, nașterea împăratului, dezastrul de la Waterloo și la desert îi ofer un napoleon ca să aibă vin pentru câteva luni. Sentimentul de respect pe care i-l port este, de altfel, împărtășit de întreaga comună, care ar fi gata să-l întrețină. Muncește mai mult din mândrie. În orice casă ar intra, este onorat după exemplul meu și poftit la masă. N-am izbutit să-l conving să

accepte o piesă de douăzeci de franci decât ca portret al împăratului. Nedreptatea care i s-a făcut l-a rănit adânc, dar mai mult regretă crucea de război decât pensia. Un singur gând îl alină. Când, după ce podurile s-au construit, generalul Eble i-a înfățișat împăratului pe pontonierii valizi, Napoleon l-a îmbrățișat pe bietul Gondrin care, fără această acoladă, poate că ar fi acum mort; trăiește numai prin amintirea asta și cu nădejdea că Napoleon se va întoarce; inimic nu-l poate convinge că împăratul a murit și – încredințat precum e că a rămas prizonier la englezi – ar fi în stare săucidă, sub cel mai mărunț pretext, până și pe cel mai cumsecade dintre magistrații Angliei care călătoresc de plăcere.

– Să mergem! să mergem! strigă Genestas, parcă trezindu-se din profunda atenție cu care ascultase spusele medicului, să mergem degrabă, vreau să-l văd pe omul acesta!

Și cei doi cavaleri își struniră caii în trap mare.

– Celălalt ostaș, reluă Benassis, este de asemenea, un om de fier, dintre cei care au îndurat greul campaniilor. S-a hrănit cu hrana tuturor ostașilor francezi: gloanțe, răni, victorii; a trecut prin multe și n-a purtat niciodată decât epoleți de lână^[22]. E un om vesel din fire; îl iubește cu fanatism pe Napoleon, care i-a înmănat crucea pe câmpul de luptă de la Valutina. Fiind de fel din Dauphinois^[23], și-a purtat singur de grijă, de aceea are pensie de vârstă și solda de veteran. Se numește Goguelat, a luptat ca soldat de infanterie, iar în 1812 a trecut într-o unitate de gardă. Astăzi este un fel de menajeră a lui Gondrin. Amândoi locuiesc împreună la văduva unui negustor ambulant, căreia îi dau banii lor; femeia îi adăpostește, îi hrănește îi îmbracă, îi îngrijește ca pe copiii ei. Goguelat lucrează ca factor la poșta din comună. În această calitate, comunică populației noutățile din canton și – fiindcă astfel s-a deprins să istorisească – a devenit vorbitor pe la clăci, un fel de povestitor recunoscut; de aceea, Gondrin îl privește ca pe o

persoană plină de duh, ca pe un om isteț. Când Goguelat vorbește de Napoleon, pontonierul pare că-i ghicește cuvintele doar după mișcările buzelor. Dacă deseară vor veni la claca ce se va face într-unul din hambarele mele – și dacă vom izbuti să-i vedem fără a fi văzuți – vă voi oferi un spectacol cu o asemenea scenă. Dar iată groapa, numai că nu-l văd pe prietenul meu, pontonierul.

Medicul și maiorul priviră atent în jur, dar nu văzură decât o lopată, un târnăcop, o roabă, vesta militară a lui Gondrin lângă un morman de noroi negru; nici urmă de om pe niciuna din albiile bolovănoase peste care veneau apele, – un fel de șanțuri întortocheate, aproape toate umbrite de niște arbuști piperniciți.

– Pe-aici trebuie să fie. – Hei! Gondrin! strigă Benassis.

În clipa asta Genestas zări fumul unei lulele în frunzișul unui grohotiș și-l arătă medicului, cu degetul; acesta strigă din nou. Curând bătrânul pontonier apăru, îl recunoscă pe primar și coborî pe o potecuță.

– Gondrin, prietene, îi strigă Benassis, făcând cu palma mâinii un fel de cornet acustic, iată un camarad, un egiptean^[24] care vrea să te vadă.

Gondrin ridică repede capul spre Genestas și-i aruncă o privire scrutătoare și cercetătoare, pe care ostașii bătrâni au deprins-o tot cântărind într-o clipă primejdiile. Văzând însă panglica roșie a maiorului, își ridică palma, pe tăcute, la tâmplă.

– Dacă micuțul nostru împărat ar trăi, îi strigă ofițerul, ai avea și crucea de război și o pensie frumoasă, căci ai salvat viețile tuturor celor care poartă epoleți și care, la 1 octombrie 1812, se aflau de partea cealaltă a râului; dar, prietene, adăugă maiorul descălecând și apucându-i mâna cu o neașteptată emoție, eu nu sunt ministru de război.

Auzind aceste cuvinte, bătrânul pontonier se îndreptă de mijloc – după ce-și curățise cu grijă luleaua și o vârâse în

buzunar – și spuse plecându-și privirea:

– Eu mi-am făcut datoria, domnule ofițer, dar alții nu și-au făcut-o față de mine. Mi-au cerut acte „Acte?... i-am întrebat, citiți comunicatul de pe front, n-rul 29!”

– Trebuie să ceri din nou, camarade. Dacă ai protecție, astăzi e cu neputință să nu afli dreptate.

– Dreptate! strigă veteranul pe un ton care-i făcu să tresară pe medic și pe maior.

Urmă o clipă de tăcere, în care timp cei doi călăreți măsurară din ochi rămășița soldaților de bronz pe care Napoleon și-i alesese pe sprânceană, triind trei generații. Gondrin era, fără îndoială, un frumos exemplar al acestei mase indestructibile care se frânsese fără să se rupă. Acest bătrân scund, cu pieptul și umerii neobișnuit de largi, cu fața tăbăcită, brăzdată de riduri, zbârcită dar musculoasă, mai păstra oarecari urme de marțialitate. În el, totul era aspru: fruntea părea o bucată pătrată de piatră; părul, puțin și cenușiu, cădea slab ca și când capul, obosit, ar fi fost fără viață; brațele, acoperite de păr ca și pieptul – care se întrezărea prin deschizătura cămășii ordinare – indica o forță neobișnuită. În sfârșit, sta proptit pe picioarele-i cam strâmbe ca pe o temelie de neclintit,

– Dreptate? repetă el, dreptate nu mi se va face niciodată. Noi n-avem avocați care să ne ceară drepturile. Și fiindcă trebuie să mâncăm în fiecare zi, spuse lovindu-se cu palma peste stomac, n-avem nici vreme de așteptat. Și fiindcă făgăduielile celor care-și trec viața încălzindu-se prin birouri nu ne pot ține de foame, m-am întors aici să-mi câștig solda din vistieria comunei, zise izbind cu lopata în mormanul de noroi.

– Dragă camarade, așa nu mai merge! spuse Genestas. Eu îți datorez viața și aș fi nerecunoscător dacă nu ți-aș da o mână de ajutor! Eu, unul, îmi aduc bine aminte că am trecut pe podul peste Berezina, mai cunosc și o mulțime de vulpoi bătrâni dar cu memoria proaspătă și care mă vor sprijini ca patria să te

răsplătească după merit.

— Veți fi învinuit de bonapartism! Nu vă amestecați, domnule ofițer. De altminteri, am trecut la partea sedentară și acum trăiesc aici, în văgăuna asta, ca un cartuș în gaura lui. Ce-i drept, nu mă așteptam – după ce călătorisem pe cămilele deșertului și după ce dădusem pe gât un pahar de vin încălzindu-mă la focul care mistuia Moscova – să mor la umbra pomilor plantați de tata, sfârși el, apucându-se din nou de lucru.

— Bietul bătrân, spuse Genestas. În locul lui, la fel aș face; nu-l mai avem pe părintele nostru. – Domnule, spuse el către Benassis, resemnarea acestui om mă întristează de moarte; nici nu știe el cât de mult mă interesează, el, care crede, poate, că sunt un netrebnic de galonat, nepăsător la durerile soldatului...

Se întoarse pe neașteptate, apucă mâna pontonierului și îi strigă la ureche:

— Pe crucea de război care-mi strălucește la piept și care odinioară însemna onoare, îți jur că voi face tot ce va fi omenește cu putință ca să-ți obțin o pensie, chiar dacă ar trebui să înfrunt de zece ori refuzul ministrului, chiar dacă ar trebui să cer audiență la rege, la prințul moștenitor și la toate mărimile!

Auzind vorbele astea, bătrânul Gondrin tresări, se uită la Genestas și-l întrebă:

— Ați fost soldat de rând?

Maiorul înclină din cap. La semnul acesta, pontonierul își șterse palma, luă mâna lui Genestas, i-o strânse din toată inima și-i spuse:

— Domnule general, în clipa când am intrat în apă, acolo, am renunțat la viață ca să salvez armata; este o minune că mai sunt viu. Ascultați, să vă spun una: de când omul nostru^[25] a fost mazilit, nimic nu-mi mai place. Până la urmă, am ajuns aici, adaogă el vesel, arătând pământul, am de luat douăzeci de mii de franci care mi se plătesc cu amănuntul, cum spunea cineva!

— Camarade, îi spuse Genestas, emoționat de sublimul acestei iertări, te vei bucura cel puțin de singurul lucru pe care nu mă poți opri să ți-l dăruiesc.

Maiorul se lovi cu palma peste piept, privi o clipă la pontonier, încăleca și-și continuă drumul alături de Benassis.

— Asemenea cruzimi administrative instigă războiul sărăcimii împotriva celor bogați, spuse medicul. Cei care deocamdată dețin puterea nu gândesc niciodată serios la urmările inevitabile ale unei nedreptăți care se face unui om din popor. Un om sărac, nevoit a-și câștiga pâinea cea de toate zilele, nu luptă multă vreme, e adevărat; dar vorbește și găsește ecouri în toate inimile care suferă. O singură nedreptate se multiplică prin numărul celor care se simt loviți de ea. Această drojdie fermentează. Și asta încă nu-i totul; răul e și mai adânc. Nedreptățile întrețin în popor o ură ascunsă împotriva celor de sus. Burghezul devine și rămâne dușmanul celui sărac, și furtul nu mai e considerat un delict sau o crimă, ci o răzbunare. Dacă, în loc să facă dreptate celor mărunți, un funcționar îi maltratează și nesocotește drepturile lor câștigate, cum mai putem pretinde unor nefericiți care n-au nici de pâine să se resemneze cu truda lor și să respecte proprietatea?... Mă cutremur gândindu-mă că un mic funcționar, dintre cei care scutură de praf niște dosare, se bucură de pensia de o mie de franci făgăduită lui Gondrin. Și se mai găsesc oameni, printre cei care n-au măsurat niciodată adâncimea suferințelor, gata să condamne excesele răzbunărilor populare! Din ziua când numărul nefericirilor individuale provocate de guvern îl întrece pe acela al binefacerilor, răsturnarea sa depinde numai de o întâmplare; răsturnându-l, poporul se răfuieste în felul lui. Un bărbat de stat ar trebui să aibă întotdeauna în fața ochilor imaginea dreptății având la picioarele ei sărăcimea pentru care a fost imaginată.

Ajungând pe teritoriul târgului, Benassis zări doi oameni care mergeau pe drum – și-i spuse maiorului, care de o bucată de vreme călărea cufundat în gânduri:

– Ați văzut mizeria resemnată a unui ostaș veteran; acum veți vedea mizeria unui agricultor bătrân. Iată un om care toată viața a săpat, a arat, a semănat, a recoltat pentru alții.

Genestas zări atunci un biet bătrân care mergea pe drum alături de o bătrână. Omul părea a suferi de vreo sciatică și pășea anevoie, încălțat cu niște saboți de lemn ca vai de lume. Pe umăr purta o desagă în care se legănau câteva unelte ale căror cozi, înnegrite de o îndelungă folosire și de sudoarea palmelor, făceau un zgomot ușor; într-un buzunar al desăgii se afla o bucată de pâine, câteva cepe și câteva nuci. Picioarele sale păreau strâmbe. Spinarea încovoiată de atâta muncă, îl silea să umble aplecat, de aceea, pentru a-și păstra echilibrul, se sprijinea într-un băț lung. Părul, alb ca neaua, ieșea de sub borurile unei pălării mizerabile, decolorată de intemperiiile tuturor anotimpurilor și cârpită cu ață albă. Îmbrăcămintea, de pânză grosolană și numai petice, oferea ochiului multe culori contrastante. Lira un fel de ruină umană, căreia nu-i lipsea niciuna din însușirile care fac ca ruinele să fie atât de mișcătoare. Soția lui, ceva mai dreaptă decât dânsul, dar îmbrăcată tot în zdrențe, purtând pe cap o bonetă ordinară, ducea în spinare un vas de gresie, rotund și plat, legat cu o curea petrecută prin toartele lui. Auzind troyotul cailor, își ridicară capetele și, recunoscându-l pe Benassis, se opriră în drum. Acești bătrâni – unul ologit de trudă, celălalt, credincioasa lui soață, dărâmată și ea – aveau, amândoi, chipuri cu trăsăturile stricate de zbârcituri, pielea înnegrită de soare și înăsprită de vânturi și ploi, încât te durea inima să-i privești. Chiar dacă povestea vieții lor nu le-ar fi fost săpată de chinuri, ai fi putut-o ghici după atitudinea lor. Amândoi trudiseră necurmat și necurmat suferiseră împreună, împărțindu-și

multele dureri și putinele bucurii; păreau a se fi deprins cu soarta lor nefericită cum se învață pușcăriașul cu ocna; în ei totul era numai simplitate. Fețele lor nu erau lipsite de un fel de sinceritate voioasă. Cercetându-i atent, viața lor monotonă – soarta atâtor sărmăne ființe – părea aproape de invidiat. Se vedea că știi ce e durerea, dar nu și tristețea.

– Și așa, dragă moș Moreau, nu te lași de muncă?

– Nu mă las, domnule Benassis. Până să mor, mai deștelenesc eu un deal sau două, răspunse vesel moșneagul – și ochii lui mici, negri se însuflețiră.

– Ce cară soția dumatăle, vin? Trebuie barem să bei un pahar, dacă nu vrei să te odihnești.

– Să mă odihnesc! mi-ar fi urât. Când stau la soare și sap pământul, soarele și aerul parcă-mi dau viață. Iar vinul – că vin este, domnule – mulțumită dumneavoastră l-am putut cumpăra pe nimica toată de la domnu' primar din Courteil. A! să nu vă faceți că nu știți, că am aflat noi.

– Lasă asta... La revedere, mătușico. Astăzi lucrați la proprietatea lui Champferlu, nu-i așa?

– Da, domnule, chiar acolo, aseară am început lucrul.

– Spor la muncă! spuse Benassis. Cred că sunteți cât se poate de mulțumiți când priviți muntele ăsta, pe care singuri l-ați deștelenit aproape tot!

– Adevărat, da, domnule, răspunse bătrâna, noi l-am muncit! Ne-am câștigat cu vârf și îndesat dreptul să mâncăm o pâine.

– Ați văzut? îi spuse Benassis lui Genestas. Munca, agricultura, iată evanghelia săracilor. Unchiașul ăsta s-ar crede dezonorat să intre în spital sau să cerșească; tine să moară cu sapa în mână, în aer liber, la soare. Nu, zău, e plin de mândrie! Deprins să muncească, munca a devenit însăși viața lui; dar nici de moarte nu se teme! e un adevărat filosof, deși nu-și dă seama. Bătrânul Moreau mi-a dat ideea să întemeiez în acest

canton un azil pentru plugari, pentru muncitori, în sfârșit pentru oamenii de la țară care, după ce-au trudit toată viața, au ajuns la o bătrânețe cinstită și săracă. Domnule, n-am prevăzut niciodată că voi face o avere care, personal, îmi este folositoare. Omul dezamăgit se mulțumește cu puțin. Numai traiul leneșilor e scump, poate că a consuma fără a produce nimic înseamnă, pur și simplu, un furt social. Aflând despre discuțiile care s-au purtat, după căderea lui, în legătură cu pensia sa, Napoleon a declarat că nu are nevoie decât de un cal și un scud pe zi. Stabilindu-mă aici, am renunțat la avere. Mai târziu însă, a trebuit să recunosc că banii înseamnă putere și că sunt necesari pentru a face binele. De aceea, prin testament, am lăsat casa mea pentru întemeierea unui azil în care nefericiții bătrâni fără adăpost și care nu sunt atât de mândri ca Moreau, să-și poată sfârși zilele. Apoi, am hotărât ca o anumită parte din renta de nouă mii de franci pe care mi-o aduce pământul și moara să fie destinată ajutoarelor la domiciliu care se vor da – în iernile prea aspre – locuitorilor realmente nevoiași. Acest așezământ va sta sub supravegherea consiliului orășenesc și a preotului care-l va conduce ca președinte. Astfel, averea pe care întâmplător am agonisit-o în acest canton va rămâne tot aici. Regulamentul de funcționare a așezământului este cuprins în testamentul meu; ar fi plicticos să vi-l repet, ajunge să vă spun că am prevăzut totul. Am avut grijă să creez un fond de rezervă care în viitor va permite comunei să acorde câteva burse copiilor care ar dovedi aptitudini pentru meșteșuguri sau pentru învățătură. Astfel, chiar când eu nu voi mai fi, opera mea civilizatoare va continua. Vedeți, căpitane Bluteau, când începem o treabă, este în noi ceva care parcă nu ne îngăduie să n-o ducem până la capăt. Această nevoie de ordine și de perfecțiune este unul dintre semnele cele mai evidente ale destinului. Acum să ne grăbim, trebuie să-mi termin inspecția și mai am de văzut șase bolnavi.

După ce o bucată de vreme au călărit la trap fără a vorbi, Benassis spuse răsând către însoțitorul său:

— Vai! căpitane Bluteau, m-ați făcut să vă povestesc câte-n lună și-n stele, fără să-mi spuneți nimic despre viața dumneavoastră, care sunt sigur că e interesantă. Un ostaș de vârsta dumneavoastră a trecut prin multe, încât are ce istorisi.

— Viața mea, răspuse Genestas, e viața de ostaș. Toți militarii seamănă între ei. Și fiindcă n-am comandat niciodată, ci am luptat la rând cu toți, primind sau dând lovituri de spadă, am trăit ca toată lumea. Am cutreierat locurile pe unde ne-a condus Napoleon și am luat parte, în linia întâi, la toate luptele gărzii imperiale. Evenimentele se cunosc. Am îngrijit de cai, uneori am suferit de foame și de sete, am luptat când mi s-a ordonat, asta-i viața de ostaș. Simplu ca bună-ziua, nu? Uneori, noiăștia, dăm adevărate bătălii pentru un cal despotcovit care ne lasă în drum. La drept vorbind, am văzut atâtea țări, încât m-am deprins să colind lumea și am văzut atâția morți încât nu mai pun niciun preț pe propria mea viață.

— Cu toate astea, în anumite momente ați fost personal în primejdie și aceste întâmplări deosebite ar fi interesante când mi le-ați istorisi.

— Poate, răspuse maiorul.

— Haide, povestiți-mi ceea ce v-a emoționat mai mult. Nu vă temeți, spuneți! n-o să vă învinuiesc de lipsă de modestie, chiar dacă mi-ați vorbi despre o faptă eroică. Când suntem siguri că acei cărora ne destăinuim ne înțeleg, simțim un fel de plăcere să spunem: „Iată ce-am făcut”.

— Fie, o să vă vorbesc de o întâmplare care, uneori, îmi provoacă remușcări, în răstimpul celor cincisprezece ani cât am luptat, nu mi s-a întâmplat niciodată să ucid pe cineva – afară numai de cazurile de legitimă apărare. Înaintam în linie, încărcăm armele; dacă nu-i dăm peste cap pe cei din față, apoi

nici aceștia nu pregetă să ne umple de sânge: deci, trebuie să ucizi ca să nu fii ucis și conștiința e împăcată. Dar, scumpe domnule, mi s-a întâmplat odată, într-o împrejurare deosebită, să dau de pământ cu un camarad. Reflectând mai apoi la ceea ce făcusem, isprava asta m-a îndurerat și suferința aceluia om uneori nu-mi dă pace. Dar să vedeți... S-a întâmplat pe când ne retrăgeam din Moscova. „Marea armată”^[26] arăta acum mai degrabă ca o turmă de vite sleite de oboseală. Nici disciplină, nici drapele! fiecare era de capul lui, iar împăratul, pot s-o spun, își dădea și el seama că nu mai are nicio putere. Poposind la Studzianka, un sătuc mai sus de Berezina, am dat de niște hambare și cotețe numai bune de jefuit, de cartofi îngropați în pământ și de sfeclă. De o bucată de vreme nu mai văzusem case, nici provizii și armata s-a ospătat după pofta inimii. Primii veniți, vă dați seama, devoraseră totul. Eu am sosit printre cei din urmă. Din fericire pentru mine, eram mai mult obosit decât flămând. Văd un șopron, intru, găsesc acolo vreo douăzeci de generali, ofițeri superiori, toți, fără exagerare, oameni cu merite mari: Junot, Narbonne, aghiotantul împăratului, cu un cuvânt, căpeteniile cele mai de seamă ale armatei. Erau și câțiva soldați de rând, care însă nu ar fi cedat așternutul lor de paie unui mareșal al Franței. Unii, care nu găsiseră loc, dormeau de-a-ncapcioarele, rezemați de pereți, alții lungiți pe jos și, cu toții, atât de înghesuiți unii în alții ca să-și țină de cald, încât zadarnic căutam un ungher să mă culc și eu. Pășeam pe o dușumea de trupuri omenești: unii bombăneau, alții nu spuneau nimic, dar niciunul nu se clintea. Nu s-ar fi urnit de la locurile lor nici ca să se ferească de un obuz de tun, dar acolo nimeni nu era ținut să respecte legile bune creșterii puerile și cinstite. În sfârșit, zăresc în fundul șopronului un fel de pod unde nimeni nu se gândise – sau, poate, nu avusese puterea – să se urce; mă cațăr, îmi aștern și, după ce mă întind cât eram de lung, mă uit la mulțimea de oameni culcați ca vițeeii. Această tristă priveliște

mă face aproape să râd. Unii ronțăiau niște morcovi înghețați, arătând un fel de plăcere animalică, generalii înveliți în șaluri mizerabile sforăiau de se cutremura șopronul. O cetină de brad aprinsă lumina încăperea și dacă totul ar fi luat foc, nimeni nu s-ar fi ostenit să-l stingă. Mă culc pe spate și înainte de a ațipi, mai arunc o privire în sus: văd că grinda pe care se sprijinea acoperișul și care susținea bârnele se mișcă încetșor de la răsărit spre apus. Blestemata de grindă juca de ți-era mai mare dragul. „Domnilor, le spun, cineva vrea să se încălzească pe socoteala noastră.” Grinda era gata-gata să se prăbușească. „Domnilor, domnilor, o să pierim cu toții, uitați-vă la grinda asta!” strig cât pot de tare ca să-mi trezesc camarazii. Domnule, s-au uitat cu toții la grindă; dar cei care dormeau au continuat să doarmă, iar cei care mâncau nici măcar nu mi-au răspuns. Văzând cum stau lucrurile, m-am hotărât să-mi părăsesc culcușul, cu riscul să mi-l ocupe altcineva, căci trebuia să salvez grămada aceea de eroi. Așadar ies, dau ocol șopronului și văd un lungan de șvab care, cu oarecare entuziasm, trăgea de grindă. „Ho! ho! îi strig, făcându-i semn să lase grinda. – *Gehe mir aus dem Gesicht oder ich schlag dich tot!*^[27] urlă el. – A, așa? *Ghie mir auz dem ghezit?* îi răspund, nici vorbă de asta!” Pun mâna pe arma lui, pe care o pusese deoparte, îi dau cu ea în cap, mă întorc la culcușul meu și ma culc. Asta-i tot.

– Dar era un caz de legitimă apărare aplicată împotriva unui om, spre folosul tuturor, deci nu aveți de ce să vă căiți, spuse Benassis.

– Ceilalți, continuă Genestas, și-au spus că e o toană de-a mea; o fi fost toană, numai că mulți dintre ei trăiesc astăzi tihnit, în case frumoase, fără ca recunoștința să le încarce sufletul.

– Oare dumneavoastră faceți binele numai pentru a încasa acea enormă dobândă care se numește recunoștință? întrebă Benassis râzând. Asta ar fi curată cămătărie.

— Ba nu, știu și eu că meritul unei fapte bune stă în absența oricărui profit; dacă te lauzi cu ea, dobândești o rentă de amor-propriu care face cât și recunoștința. Cu toate astea, dacă omul cumsecade ar tăcea întotdeauna, beneficiarul n-ar vorbi niciodată de binele care i s-a făcut. În sistemul dumneavoastră, poporul are nevoie de exemple; dacă toți ar tăcea, cum ar mai afla el acele exemple? încă ceva! Dacă bietul pontonier care a salvat armata franceză – și care n-a avut niciodată prilej să flecărească despre aceasta cu folos – n-ar avea încă brațe zdravene, oare conștiința lui l-ar putea hrăni?... Răspunde, filozofule.

— Poate că în morală nimic nu-i absolut, răspunde Benassis; dar ideea asta e periculoasă, ea îngăduie egoismului să interpreteze cazurile de conștiință în beneficiul interesului personal. Ascultă, căpitane: nu ți se pare că cel ce respectă cu strictețe principiile moralei este superior celui ce se depărtează de ele, fie chiar de nevoie? Pontonierul nostru, infirm și muritor de foame, nu este la fel de sublim ca Homer? Viața omenească este fără îndoială o încercare supremă atât pentru virtute cât și pentru geniu, calități pe care o lume mai bună le cere deopotrivă. Virtutea, geniul, îmi par a fi cele mai frumoase două forme ale devotamentului deplin și constant cu care Cristos i-a deprins pe oameni. Geniul rămâne sărac în vreme ce luminează omenirea, virtutea tace în vreme ce se jertfește pentru binele obștesc.

— De acord, domnule, spuse Genestas; numai că pământul e locuit de oameni, nu de îngeri și noi nu suntem niște perfecțiuni.

— Aveți dreptate, răspunde Benassis. În ce mă privește, am abuzat peste măsură de libertatea de a greși... Dar nu trebuie oare să năzuim spre perfecțiune? Virtutea nu este oare pentru suflet un ideal frumos pe care trebuie să-l contemplăm neîncetat ca pe un model ceresc?

— *Amin*, spuse ostașul. Trebuie să recunosc, omul virtuos este mare lucru; dar să recunoaștem că virtutea e o divinitate care-și poate îngădui să mai flecărească un pic, cu voia domniei-tale.

— Vai domnule, spuse medicul, surâzând cu un fel de melancolie amară, dumneata ai indulgența celor care trăiesc împăcați cu ei înșiși, în vreme ce eu, unul, sunt neîndurător ca omul care are multe păcate de plătit...

Cei doi călăreți ajunseră în fața unui bordei așezat pe malul pârâului. Medicul intră, iar Genestas rămase în prag uitându-se când la priveliștea peisajului răcoros, când în interiorul bordeiului, unde se afla un bărbat culcat. După ce-și examinează bolnavul, Benassis strigă deodată:

— Nu vreau să mai intru aici, auzi, femeie? dacă nu faci ce-ți spun eu! I-ai dat pâine bărbatului tău, vrei să-l omori? Bată-te să te bată, să știi că dacă-i mai dai altceva decât zeamă de pir, nu-ți mai calc pragul, n-ai decât să-ți cauți alt medic.

— Dar, dragă domnule Benassis, bietul om țipa de foame și când rabzi de două săptămâni...

— Vrei să mă ascuți sau ba? Dacă-i mai dai măcar un singur dumaticat fără voia mea, îl omori, auzitu-m-ai?

Nu-i mai dau nimic, scumpe domnule... E mai bine acum? spuse ea însoțindu-l pe medic.

— Deloc, dându-i să mănânce i-ai agravat starea. Nu vrei să pricepi odată, femeie încăpățânată, că bolnavii puși la dietă nu au voie să mănânce orice? — Ce îndărătnici sunt țărani! adăugă Benassis către ofițer. Dacă un bolnav postește câteva zile, îl cred mort și-l îndoapă cu ciorbă și cu vin. Nenorocita asta de femeie era gata să-și bage omul în mormânt.

— Să-mi bag omul în mormânt pentru o bucată de pâine muiată în vin!

— Pentru atâta, femeie. Mă mir că l-am mai găsit în viață după pâinea cu vin pe care i-ai servit-o. Nu uita să faci întocmai

ce ți-am spus.

— Vai, domnule, mai bine mor decât să fac altfel.

— Bine, om vedea... Mâine seară mă întorc să-i iau sânge. –

Să ne continuăm drumul pe jos de-a lungul pârâului, spuse Benassis lui Genestas; de-aici până la casa unde mă duc nu e drum pentru cai. Băiețașul omului ăștia ne va păzi caii. – Ce frumoasă e valea noastră! continuă el, nu-i așa că e ca un parc englezesc? Ne ducem acum la un lucrător nemângâiat de moartea unuia dintre copiii săi. Fiul său mai mare, nevârstnic încă, a ținut în timpul ultimului seceriș să lucreze la rând cu bărbații; bietul copil andru a muncit peste puteri și, către sfârșitul toamnei, s-a prăpădit de slăbiciune. Pentru prima, oară întâlnesc sentimentul patern atât de dezvoltat. De obicei, țăranii deplâng la moartea copiilor pierderea unui lucru folositor care face parte din averea lor, încât regretul e în raport cu vârsta. Devenit adult, copilul este un capital pentru tatăl său. Dar bietul om de care-ți vorbesc își iubea cu adevărat fiul. „Nimic nu-mi poate alina durerea!” mi-a spus el într-o zi când l-am întâlnit la câmp, stând nemișcat, uitând de muncă, rezemat în coasă, Unind în mână cutea pe care o luase pentru a-și ascuți fierul și de care nu se sluzea. De-atunci, nu mi-a mai vorbit de durerea lui, dar a devenit tăcut și bolnăvicios. Astăzi, una dintre fetițele lui e bolnavă...

Tot vorbind, Benassis și oaspetele său ajunseră la o căsuță așezată lângă stăvilarul de pământ al unei mori. Acolo, sub o salcie, zăriră un bărbat de vreo patruzeci de ani care sta în picioare și mânca pâine cu usturoi.

— Ei, Gasnier, ce face mititica, se simte mai bine?

— Nu știi, domnule, răspunse omul cu un aer întunecat, o să vedeți dumneavoastră, nevastă-mea e lângă dânsa. Cu toate îngrijirile dumneavoastră, tare mă tem că moartea s-a mutat la mine ca să-mi răpească totul.

– Moartea nu se mută la nimeni, Gasnier, n-are ea timp de așa ceva. Nu-ți pierde nădejdea.

Benassis intră în casă, urmat de tatăl bolnavei. După o jumătate de oră ieși, însoțit de mama copilei, căreia îi spuse:

– Nu te neliniști, fă ceea ce-ți spun eu, fetița a scăpat de pericol... – Dacă vizitele mele te plictisesc, spuse apoi medicul încălecând, aș putea să te însoțesc până la cotitura drumului spre comună, ca să te întorci.

– Nu, zău, nu mă plictisesc.

– Dar nu vei vedea decât bordeie, care sunt toate la fel; nimic nu e mai monoton la vedere decât câmpia.

– Să pornim, zise ofițerul.

Timp de câteva ceasuri colindară astfel regiunea, străbătând cantonul de-a latul până către seară când se întoarseră în partea de lângă comună.

Acum trebuie să mă îndrept într-acolo, spuse medicul către Genestas, arătându-i un loc unde creștea un pâlcc de ulmi. Copacii aceia au vreo două sute de ani, adăugă el. Acolo locuiește o femeie pentru care un băiat a venit ieri, pe când cinam, să mă caute, spunându-mi că s-a făcut albă.

– Este ceva primejdios?

– Nu, spuse Benassis, e un efect al sarcinii. Femeia este în ultima lună. Deseori, în perioada asta, unele femei fac spasme. Totuși, din prudență, e necesar să o vizitez ca să mă conving că nu a survenit nimic alarmant; pe femeia la care mergem, chiar eu am s-o ajut să nască. Cu prilejul ăsta, am să-ți arăt una dintre industriile noastre noi, o cărămidărie. Drumul e frumos, vrei să galopăm?

– Calul domniei-tale nu va rămâne în urmă? întrebă Genestas strigând calului său: – Galop Neptun!

Într-o clipită, ofițerul zbură la o sută de pași și dispăru într-un nor de praf; dar, cu toată viteza calului său, îl simți pe medic alături. Benassis mai spuse o vorbă calului său și-l întrecu pe

maior, care nu-l ajunse din urmă decât la cărămidărie, în clipa când medicul își priponea liniștit calul de bulumacul unei uluci.

— Să te ia dracu! strigă Genestas privind calul care nu asudase, nici nu fornăia. Dar ce fel de cal ai?

— A! răspunse medicul râzând, l-ai luat drept o gloabei. Deocamdată, povestea acestui frumos patruped ne-ar răpi prea mult timp; atâta pot să-ți spun: Rustan e un african veritabil, originar din munții Atlas. Un cal african nu-i mai prejos de un cal arab. Al meu urca munții în galop mare fără sa asude și aleargă în trop, fără să se poticnească, de-a lungul prăpăstiilor. De altfel, e un dar binemeritat. Un părinte și-a închipuit că mă poate răsplăti astfel pentru viața fiicei lui, una dintre cele mai bogate moștenitoare din Europa, pe care am descoperit-o muribundă pe o șosea din Savoia. Dacă ți-aș povesti cum am vindecat-o pe fata aceea, ai zice că sunt un șarlatan... Ia, ia! auzi zurgălăi de cai și zgomot de căruță pe drumeag? Hai să vedem dacă, din întâmplare, nu e Vigneau însuși – și dac-o fi el, să te uiți cu atenție la dânsul!

Curând ofițerul zări patru cai enormi cu harnașamente ca acelea pe care le folosesc agricultorii cei mai bogați din Brie^[28]. Fundițele de lână, zurgălăii, chingile sclipeau de curățenie. În căruța încăpătoare, vopsită albastru, se afla un băietan bucălat, ars de soare, și care fluiera ținându-și biciul ca pe o armă la paradă.

— Nu, băiatul nu-i decât căruțașul, spuse Behassis. Observă, rogu-te, că bunăstarea industrială a stăpânului se vede în toate, chiar și în căruța acestui cărauș! E semnul unei inteligențe comerciale care se întâlnește destul de rar în fundul satelor!

— Da, da, toate sunt foarte dichisite, replică ofițerul.

— Află că Vigneau posedă două echipaje la fel. Pe deasupra, mai are și un căluț iute la fugă, pe care-l călărește când umblă după treburi, căci și-a extins foarte departe negustoria; și când te gândești că acum patru ani omul ăsta nu avea nici de unele!

ba nu, mă înșel, avea datorii... Dar să intrăm.

— Băiete, spuse Benassis căruțașului, doamna Vigneau e acasă?

— E în grădină, domnule, am văzut-o peste ulucă; o anunț îndată că ați venit.

Genestas îl urmă pe Benassis, și străbătură împreună un teren vast, împrejmuț de un gard. Într-un colț, se aflau grămezi de caolin și de argilă, necesare la fabricarea țiglelor și a plăcilor; în altă parte, se înălțau îngrămădite legături de vreascuri și lemne de foc pentru a încălzi cuptorul; mai departe, pe un teren împrejmuț cu un gard de nuiele, mai mulți lucrători mărunțeau bolovani albi sau frământau pământul pentru cărămizi; drept în fața intrării, sub ulmii cei mari, era fabrica de țigle rotunde și pătrate, vast atelier în aer liber care se întindea până la uscătorie, iar departe se vedea cuptorul cu gaura lui adâncă, lopețile lungi, drumul negru și scobit. Pe lângă aceste construcții se afla o clădire cu înfățișare destul de mizeră, care servea drept locuință familiei și la care se adăogaseră remize, grajduri, staule, șure. Orătării și porci umblau de colo până colo pe terenul cel vast. Curățenia care domnea pretutindeni și bunăstarea acareturilor mărturiseau spiritul gospodăresc al stăpânului.

— Predecesorul lui Vigneau, spuse Benassis, era un nenorocit, un leneș care nu știa decât de băutură. Fusese e cândva lucrător, își cunoștea meseria, dar își făcea mendrele și bună pace; de altfel, nu muncea, nici nu avea spirit comercial. Dacă nimeni nu venea să-i ceară mărfurile, ele rămâneau nevândute, se deteriorau și se pierdeau. Încât ajunsese muritor de foame. Nevastă-sa, care se prostise din pricina maltratărilor la care o supunea, zăcea în mizerie. Lenea asta, tembelismul ăsta incurabil mă făceau atât de mult să sufăr și aspectul fabricii îmi era atât de neplăcut, încât evitam să trec pe aici. Din fericire, și el și nevastă-sa erau amândoi bătrâni. Într-o bună zi, pe țiglar

l-a lovit un atac de paralizie și l-am internat îndată la azilul din Grenoble. Proprietarul țiglăriei a acceptat fără multă vorbă să o preia în starea în care se afla și eu am căutat alți locatari care să poată participa la ameliorările pe care voiam să le introduc în toate industriile din canton. Bărbatul unei cameriste a doamnei Gravier – un biet bucătar care câștiga foarte puțin lucrând la un olar, și care nu-și putea întreține familia – mi-a urmat povețele. Acest om a dat dovadă de curaj închiriind țiglăria, deși nu avea niciun ban în buzunar. S-a mutat cu casa aici, a învățat-o pe nevastă-sa, pe mamă-sa și pe bătrâna de soacră-sa să fabrice țigle și le-a folosit ca lucrătoare. Nu știu, crede-mă! cum a făcut de a scos-o la capăt. Probabil că Vigneau a împrumutat ceva lemne spre a-și încălzi cuptorul, fără îndoială că noaptea își curăța materialele de trebuință și le aduna cu coșul, ca ziua să le lucreze; cu un cuvânt, a desfășurat în ascuns o energie fără margini, iar cele două bătrâne, îmbrăcate în zdrențe, lucrau ca niște roabe. Astfel, Vigneau a izbutit să scoată câteva încărcături de țigle, mâncând vreme de un an o pâine scump plătită cu sudoarea familiei sale; dar a stăruit. Curajul său, răbdarea sa, calitățile sale atraseră atenția multora și deveni cunoscut. Neobosit, alerga dimineața la Grenoble, își vindea țiglele și cărămizile; apoi, către amiază, se întorcea, iar noaptea pleca iar la oraș, – muncea cât patru. Către sfârșitul primului an, luă doi ucenici care să-l ajute. Văzând aceasta, i-am împrumutat o sumă de bani. Ei bine, domnule, pe an ce trecea, familia prospera. Încă din anul al doilea, cele două mame bătrâne încetară a mai face cărămizi și a mai măcina pietre, și începură a cultiva o mică grădină, a găti, a cârpi îmbrăcămintea, a țese seara și a se duce la pădure ziua. Nevasta cea tânără, care știa carte, ținea socotelile. Vigneau își făcu rost de un căluț pentru a colinda împrejurimile în căutare de mușterii; apoi învăță meseria de cărămidar și începu a fabrica și plăci albe, frumoase, pe care le vindea sub prețul zilei, în anul al treilea

avea o căruță și doi cai. Când și-a înhămat caii la prima trăsură, nevastă-sa era aproape elegantă. În căsnicia sa, toate erau potrivite cu câștigurile și el se pricepu să respecte ordinea, economia, corectitudinea – principii generatoare ale micii sale averi. Avea acum șase lucrători, pe care-i plătea bine; mai tocmi și un căruțaș și-și organizează întreaga activitate pe o temelie solidă; pe scurt, cu încetul, sârguincios precum era, extinzându-și lucrările și legăturile, a ajuns la bunăstare. Anul trecut a cumpărat țiglăria; la anul își va reconstrui casa. Acum, toți din juru-i sunt sănătoși și bine îmbrăcați. Soția lui, care era slabă și palidă și care la început împărțasea grijile și neliniștile stăpânului, este acum grasă, proaspătă și frumoasă. Cele două soacre sunt cât se poate de fericite și dau și ele o mână de ajutor la micile treburi ale casei și ale negoțului. Munca a produs bani și banii le-au adus viață liniștită, sănătate, abundență și voie-bună. Crede-mă, familia asta reprezintă pentru mine istoria vie a comunei mele și a tinerelor state comerciale. Țiglăria – care altădată îmi părea tristă, pustie, murdară, neproductivă – este acum în neîncetată activitate, plină de lume, de viață, bogată și înzestrată cu de toate.

Iată o bună cantitate de lemn și toate materialele necesare lucrărilor sezoniere; știi, cred, că țiglele nu se fabrică decât într-un anumit anotimp, între iunie și septembrie. Activitatea asta nu-ți face plăcere? Țiglarul meu a furnizat produsele lui tuturor construcțiilor din târg. Veșnic treaz, veșnic în mișcare, veșnic activ, a fost poreclit *Nesătulul* de către locuitorii cantonului.

Abia apucă Benassis să rostească aceste cuvinte și o tânără, bine îmbrăcată, cu o bonetă frumoasă, ciorapi albi, șorț de mătase, rochie roză – ținută care amintea un pic vechea ei ocupație de cameristă – deschise poarta cu grilaj care închidea grădina și înaintă pe cât de. Repede îi îngăduia starea; dar cei doi călăreți îi ieșiră înainte. Doamna Vigneau era, în adevăr, o femeie drăguță, destul de corpolentă, cu tenul ars de soare, dar

a cărui epidermă trebuie să fi fost albă. Deși pe frunte avea câteva riduri, urme ale mizeriei de altădată, chipul ei părea fericit și îmbietor.

– Domnule Benassis, spuse ea cu un accent blând, când îl văzu că se oprește, n-ați vrea să-mi faceți cinstea de a vă odihni o clipă la mine?

– Bucuros, răspunse medicul. – După domnia-ta, căpitane.

– Cred că domnii au obosit din pricina arșiței! Doriți puțin lapte sau vin? – Domnule Benassis, gustați un pahar din vinul pe care soțul meu a avut bunăvoința să și-l procure în vederea zilei când voi naște! Spuneți-mi dacă vă place.

– Soțul dumneavoastră e un om de nădejde.

– Adevărat, domnule, răspunse ea calm, întorcându-se, am avut mult noroc în viață!

– Nu luăm nimic, doamnă Vigneau: am trecut numai să văd dacă nu vă simțiți rău.

– Nicidecum, spuse ea. După cum ați văzut, prășeam în grădină, ca să nu stau degeaba.

În clipa aceasta, cele două mame se apropiară ca să-l vadă pe Benassis, iar căruțașul rămase nemișcat în mijlocul curții, astfel încât să-l poată privi pe medic.

– Haide, dați-mi mâna, spuse Benassis doamnei Vigneau.

Pipăi pulsul tinerei femei cu o atenție scrupuloasă, reculegându-se și rămânând tăcut. În acest timp, cele trei femei îl cercetau pe maior cu acea curiozitate naivă pe care oamenii de la țară nu se sfiesc s-o arate.

– Merge bine, strigă vesel medicul.

– Va naște curând? strigară cele două mame.

– Săptămâna asta, în orice caz. – Vigneau a plecat? întrebă el după o pauză.

– Da, domnule, răspunse tânără; se grăbește să-și termine treburile ca să poată rămâne acasă când voi naște, dragul de el!

– Cu bine, copii, vă urez belșug! Continuați să clădiți averi și

să faceți copii.

Genestas era plin de admirație pentru ordinea care domnea în interiorul acelei case aproape ruinate. Văzând mirarea lui, Benassis îi spuse:

— Numai doamna Vigneau știe să întrețină astfel o locuință! Aș dori ca mai mulți locuitori din târg să vină aici să ia lecții de la dânsa.

Soția țiglarului întoarse capul, roșind; dar fețele celor două mame străluceau în toată voia de plăcerea pe care le-o făcuseră laudele medicului – și tustrele îl însoțiră până la locul unde-și lăsaseră caii. Ei, spuse Benassis celor două bătrâne, iată-vă fericite! Nu doreați să fiți bunici?

— A! nu mai întrebați, spuse tânăra, că-mi vine să turbez. Mamele vor băiat, bărbatu-meu vrea o fată; cred că-mi va fi greu să-i împac pe toți.

— Dar dumneavoastră ce-ați dori? întrebă râzând Benassis.

— Eu, domnule, vreau un copil.

— Vezi, curând va fi mamă, spuse medicul către ofițer, în timp ce-și ducea calul de căpăstru.

— La revedere, domnule Benassis, spuse tânăra. Bărbatu-meu va fi dezolat că n-a fost și el aici, când va afla că ne-ați vizitat.

— Să nu uite să-mi trimită cele o mie de țigle la Grange-aux-Belles.

— Fiți sigur că ar lăsa deoparte toate comenzile din canton spre a vă servi. Să știți că cel mai mare regret al său este că vă ia bani; eu i-am spus însă că banii dumneavoastră sunt cu noroc – și-i adevărat.

— La revedere, spuse Benassis.

Cele trei femei, căruțașul și cei doi lucrători care ieșiseră din atelier ca să-l vadă pe medic rămaseră grupați în jurul porții de lemn a țiglariei, ca să se bucure de prezența lui până-n ultima clipă, așa cum fiecare face pentru cei dragi. Imboldurile inimii

sunt pretutindeni aceleași – încât dulcile obiceiuri ale dragostei sunt în mod firesc respectate în toate țările.

După ce privi cerul, Benassis spuse însoțitorului său:

– Mai sunt două ceasuri până să însereze și, dacă nu ți-e prea tare foame, am merge să vizităm o ființă fermecătoare, căreia îi acord aproape tot timpul care-mi rămâne între ceasul când îmi termin vizitele și ceasul mesei de seară. În canton, i se spune *prietena mea*, dar te rog să mă crezi că porecla asta – care la noi se folosește pentru a denumi o viitoare soție – nu poate scuza sau autoriza niciun fel de bârfeală. Deși grija pe care-o port acestei biete copile o face obiectul unei gelozii lesne de înțeles, opinia pe care toți și-au format-o despre firea mea exclude orice vorbă rea. Dacă nimeni nu înțelege capriciul căruia par a-i ceda acordând Gropăriței o rentă ca să poată trăi fără a munci, în schimb toată lumea e convinsă de virtutea ei; cu toții știu că – dacă afecțiunea ar depăși cândva marginile unei protecții amicale – n-aș pregeta nicio clipă să mă căsătoresc cu ea. Dar – adăugă medicul, străduindu-se să zâmbească – pentru mine nu există nicio femeie, nici în acest canton, nici în altă parte. Un om foarte expansiv, scumpe domnule, simte o trebuință de neînvins să se intereseze în mod deosebit de un lucru sau de o ființă dintre toate ființele și lucrurile care-l înconjoară – mai ales când viața sa e pustie. De aceea, crede-mă, privește totdeauna favorabil pe omul care-și iubește câinele sau calul! În turma de suferinzi pe care hazardul mi-a încredințat-o, această biată bolnavă reprezintă pentru mine ceea ce este în patria mea însorită, în Languedoc, oița mult-iubită pe care păstorițele o gătesc cu panglici decolorate, căreia îi vorbesc, căreia îi dau drumul să pască la marginea holdelor de grâu și căreia zăvozii nu-i zoresc niciodată mersul leneș.

Rostind aceste cuvinte, Benassis rămăsese în picioare,

ținându-și calul de dârlogi, gata să-l încalece, dar neîncălecându-l, ca și când sentimentul care-l agita n-ar fi putut să se însoțească cu niște mișcări bruște.

— Vino cu mine, strigă el, hai s-o vezi! De vreme ce te conduc la ea, vei înțelege că e pentru mine ca o soră!

După ce încălecă, Genestas spuse medicului: Aș fi indiscret dacă ți-aș cere câteva relații despre Gropăriță? Dintre toate existențele pe care le-am cunoscut datorită domniei-tale, ea nu pare a fi cea mai puțin stranie.

— Domnule, răspuse Benassis oprindu-și calul, poate că nu vei împărtăși deplin interesul pe care mi-l inspiră Gropărița. Soarta ei seamănă cu a mea: chemarea noastră a fost înșelată; sentimentul pe care i-l port și emoția pe care o încerc când o văd se explică prin asemănarea dintre situațiile noastre. Devenind ofițer, ai răspuns unui imbold sau ai prins drag de această ocupație; altminteri, n-ai fi rămas până la vârsta pe care o ai sub călcâiul atât de împovăraător al disciplinei militare; de aceea ți-e greu să înțelegi nefericirea unui suflet ale cărui dorințe renasc mereu și sunt mereu trădate sau neîncetata durere a unei ființe constrânse să trăiască în altă parte decât în sfera ei. Asemenea suferințe rămân o taină a acestor ființe și a lui Dumnezeu, care le încearcă făcându-le să sufere; numai ele cunosc cât de puternice sunt impresiile pe care le provoacă întâmplările vieții. Cu toate astea, chiar domnia-ta, martor blazat al atâtor suferințe aduse de un război lung, nu ți-ai simțit inima cuprinsă de tristețe văzând un pom care în mijlocul primăverii, avea frunzele îngălbenite, un pom care lăncezește și trage să moară fiindcă n-a fost plantat în solul care conține principiile necesare deplinei lui dezvoltări? încă de la vârsta de douăzeci de ani îmi făcea rău să văd melancolia pasivă a unei plante sfrijite; și astăzi întorc capul când văd așa ceva. Durerea mea de copil era presentimentul vag al durerilor mele de adult, un fel de simpatie între prezentul meu și un viitor pe care-l

întrezăream instinctiv în viața unei plante încovoiate înainte de vreme spre sfârșitul care pe toți ne așteaptă, fie că suntem copaci sau oameni.

— Îmi ziceam eu, văzând cât ești de bun, că mult trebuie să fi suferit!

— Trebuie să înțelegi, domnule, continuă medicul fără a-i răspunde lui Genestas, că, vorbind de Gropărița, de mine vorbesc. Gropărița este o plantă dezrădăcinată, dar o plantă omenească, neîncetat mistuită de gânduri triste sau profunde, care se multiplică unele prin altele.

Biata fată e veșnic suferindă. Sufletul îi ucide timpul. Puteam rămâne rece la vederea unei făpturi slabe, pradă nefericirii celei mai mari și celei mai neluate în seamă care poate fi în lumea noastră egoistă – când eu, ființă bărbată și dârză fală de suferință mă simt ispitit să-mi refuz în fiecare seară a purta povara unei asemenea nefericiri? Poate chiar aș refuza cu adevărat, dacă n-aș avea un crez care-mi alină durerile și-mi hrănește sufletul cu dulci iluzii. Chiar de n-am fi cu toții copiii aceleiași divinități, pe Gropărița tot ca pe sora mea de suferință aș privi-o!

Benassis dădu pinteni calului și-l sili pe maior să facă la fel – parcă s-ar fi temut să continue pe același ton convorbirea începută.

— Domnule – reluă el când caii începură a merge la trap, unul lângă altul – natura, ca să spun așa, a creat această sărmană fată anume pentru durere, după cum pe alte femei le-a creat pentru plăcere. Văzând aceste predestinări, e cu neputință să nu crezi în altă viață. Pe Gropărița orice, o influențează: dacă timpul e cenușiu și întunecat, este și ea tristă și *plânge odată cu cerul*; această expresie îi aparține. Cântă odată cu păsărelele, se liniștește și se înseninează odată cu vremea, în sfârșit, e frumoasă într-o zi frumoasă; un parfum delicat este pentru ea o plăcere aproape nesfârșită: am văzut-o bucurându-se, o zi

întreagă, de mireasma pe care niște rezede o exalau după o dimineață ploioasă dintre cele care înviorează florile și fac ca ziua să pară proaspătă și strălucitoare; fata a înflorit odată cu natura, cu toate plantele. Dacă aerul e nepăsător, plin de electricitate, Gropărița are o stare nervoasă pe care nimic nu o poate potoli, se culcă și se plânge de o mie și una de tulburări fără să poată spune ce are; dacă o-ntreb, îmi răspunde că i se înmoaie oasele, că i se topește carnea. În aceste ceasuri de leșin, ea simte viața numai prin suferință; inima-i este în *afara ei*, ca să folosesc încă una dintre vorbele sale. Uneori, am surprins-o pe biata fată plângând la vederea anumitor priveliști care se conturează în munții noștri la apusul soarelui, când nouri numeroși și magnifici se adună deasupra crestelor daurite: „De ce plângi, drăguță? o întrebam. – Nu știu, domnule, îmi răspundea; mă uit în sus ca buimacă și nu știu unde mă aflu de multe câte văd. – Dar ce vezi? – Domnule, nu vă pot spune.” Zadarnic ai întreba-o seara întreagă, nu i-ai smulge nicio vorbă; ți-ar arunca în schimb priviri pline de gânduri, sau ar rămâne cu ochii umezi, mai mult tăcută, vizibil reculeasă. Reculegerea ei e atât de profundă încât se comunică; oricum, ea mă influențează atunci ca un nor încărcat cu prea multă electricitate. Într-o zi, am hărțuit-o cu întrebări, voiam cu orice preț s-o fac să vorbească și i-am spus câteva vorbe cam tari: domnule, a izbucnit în plâns. Alteori e veselă, prietenoasă, glumeață, vioaie, spirituală; vorbește cu plăcere, exprimă idei noi, originale. Incapabilă, de altfel, a se consacra oricărei activități continue: când ieșea la câmp, rămânea ceasuri în șir cu ochii la vreo floare, la pârâu, cercetând pitoreștile minuni din apele limpezi și liniștite, splendidele mozaicuri pe care le alcătuiesc pietricelele pământul, nisipul, plantele acvaticе, mușchiul, sedimentele cafenii în culori atât de plăcute, în nuanțe atât de straniu contrastante. Când m-am stabilit în părțile astea, biata fată murea de foame; prea mândră ca să

accepte o pâine străină, numai atunci când suferința ei a ajuns la extrem, s-a hotărât să recurgă la caritatea publică. Adeseori, rușinea îi dădea puteri; timp de câteva zile, lucra pământul; însă, epuizată curând, boala o silea să lase lucrul început. Abia însănătoșită, intra în vreo fermă din împrejurimi oferindu-se să îngrijească de vite; dar, după ce își făcea datoria cu multă pricepere, dispărea fără o vorbă. Munca de toate zilele era, fără îndoială, o povară prea grea pentru ea, care e toată, din creștet până-n tălpi, numai independență și capriciu. Atunci începea să umble după trufe sau după ciuperci, pe care le vindea la Grenoble. La oraș, ispășită de fleacuri, uita de mizerie când avea câțiva bănuți și-și cumpăra panglicuțe, mofturi, fără a se gândi la pâinea de a doua zi. Apoi, de se-ntâmpla ca unei fete din târg să-i placă medalionul, sau cruciulița ei de la gât, sau cordonul ei de catifea, Gropărița i le dăruia, fericită să-i facă plăcere, căci ea trăiește numai prin inimă. De aceea era, pe rând, iubită, deplânsă, disprețuită. Sărmana fată suferea pentru toate: fiindcă era leneșă, fiindcă era bună, fiindcă era cochetă; căci așa este: cochetă, curioasă; în sfârșit, este femeie, este roaba impresiilor și a gusturilor ei și de o naivitate copilăroasă: povestește-i vreo faptă bună, că îndată tresare și roșește, pieptu-i palpită, plânge de bucurie; dacă-i spui o poveste cu bandiți, pălește de spaimă. E natura cea mai adevărată, inima cea mai sinceră și onestitatea cea mai delicată din câte se pot întâlni; dacă i-ar încredința cineva o sută de monezi de aur, le-ar îngropa într-un colț și ar continua să-și cerșească bucata de pâine.

Rostind aceste vorbe, glasul lui Benassis tremură.

— M-am gândit s-o pun la încercare, domnule, continuă el, și m-am căit. O încercare – ce altceva este decât spionaj sau, cel puțin, bănuială?

Medicul se opri, părând a frământa un gând tainic și nebăgând de seamă cât de nedumerit îl lăsaseră vorbele sale pe

maior care, pentru a-și ascunde emoția, se făcea că descurcă harnașamentul calului său. Dar Benassis continuă:

— Aș dori s-o căsătoresc, aș dăru-i bucuros una dintre fermele mele unui tânăr de ispravă care ar face-o fericită – și ar fi fericită. Da, sărmana fată și-ar iubi copiii peste măsură și toate simțămintele cu care, e înzestrată din belșug s-ar înmănușea în acela care, pentru orice femeie, le cuprinde pe toate: *maternitatea*; dar niciun bărbat nu s-a priceput să-i placă. Cu toate astea; fata are o sensibilitate primejdioasă pentru sine; știe și mi-a destăinuit predispoziția ei nervoasă de îndată ce a văzut că o remarcasem și eu. Face parte din acea minoritate de femei pe care până și cea mai mică legătură le înfioară periculos; de aceea trebuie să-i prețuim înțelepciunea, mândria de femeie. Este ca rândunica de sălbatică. A! ce natură bogată, domnule! E făcută anume pentru a deveni bogată, iubită; ar fi generoasă și fidelă. La douăzeci și doi de ani se prăbușește sub povara sufletului ei și se stinge din pricina fibrelor ei prea sensibile, a naturii ei prea puternice sau prea delicate. O pasiune trădată ar înnebuni-o pe sărmana Gropăriță! După ce i-am studiat firea, după ce am recunoscut realitatea îndelungilor sale atacuri nervoase și a aspirațiilor electrice, după ce am găsit că e în armonie flagrantă cu vicisitudinile atmosferei, cu fazele lunii – fapt pe care l-am verificat cu atenție – am luat-o în îngrijirea mea, domnule, ca pe o ființă cu totul deosebită de celelalte și a cărui existență bolnăvicioasă numai eu puteam să o înțeleg. Este, cum spuneam, oița cu panglicuțe. Dar o s-o vezi îndată, iată căsuța ei.

În clipa aceea ajunseseră cam la o treime din înălțimea muntelui, după ce străbătuseră la pas poteci mărginite de tufișuri. La cotitura uneia dintre acele poteci, Genestas zări casa Gropăriței. Locuința era așezată pe una dintre principalele ridicături ale muntelui. În acel loc, o frumoasă pajiște în pantă –

cam de un hectar și jumătate – plantată cu copaci și de unde țâșneau câteva cascade era înconjurată de un zid destul de înalt pentru a servi de împrejmuire, dar nu destul pentru a opri vederea. Casa – făcută din cărămidă și cu acoperișul plat mai larg cu câteva picioare – era, în acel peisaj, încântătoare la vedere. Alcătuită din parter și etaj, avea ușa și obloanele vopsite în verde. Orientată spre miazăzi, nu era destul de mare ca să poată avea ferestre și pe alte laturi decât fațada, a cărei eleganță rustică se însoțea cu o excesivă curățenie. După moda germană, ieșindul streșinilor era căptușit cu scânduri vopsite în alb. Câțiva salcâmi în floare și alți arbori înmiresmați, măceși roz, plante urcătoare, un nuc bătrân care fusese cruțat, apoi câteva sălcii pletoase plantate în pârâu se înălțau în jurul casei. În spate, se zărea o pădure mare de fag și de brad, ca un fundal adânc și întunecat pe care căsuța cea frumoasă se proiecta luminos. La acel ceas al zilei, aerul era parfumat de diferite miresme ale muntelui și ale grădinii Gropăriței. Cerul, pur și liniștit, avea zarea înnorată. În depărtare, piscurile începeau a se colora cu nuanța de trandafiriu deschis pe care le-o împrumută adeseori amurgul. De la acea înălțime, valea se deschidea, întregă, înaintea privirilor – de la Grenoble până la centura circulară de stânci la poalele cărora se întinde micul lac pe care Genestas îl trecuse în ajun. Deasupra casei – și la o distanță destul de mare – apărea șirul de plopici care mărginea drumul cel mare spre Grenoble. În sfârșit, târgul, scăldat de razele piezișe ale soarelui, scânteia ca o nestemată, reflectând în toate geamurile mulțime de lumini roșii ca niște șuvoaie de foc. La priveliștea asta, Genestas își opri calul, arătă spre fabricile din vale, spre târgul cel nou și casa Gropăriței.

– După victoria de la Wagram și întoarcerea lui Napoleon la Tuileries^[29] în 1815, spuse el suspinând, n-am mai încercat o asemenea emoție. Domniei-tale datorez plăcerea asta, căci m-ai învățat să cunosc frumusețile pe care omul le poate descoperi

admirând natura.

— Da, spuse medicul zâmbind, mai bine să construim orașe decât să le cucerim.

— O! domnule, cucerirea Moscovei și predarea Mantovei! Dar nu cunoști ce lucru mare este! Cu toții ne mândrim cu aceste fapte! Ești un om de nădejde, dar și Napoleon era un om bun; de nu era Anglia, v-ați fi înțeles amândoi, și el, împăratul nostru, n-ar fi căzut; acum pot mărturisi că-l iubesc fiindcă a murit!... și fiindcă pe-aici – spuse ofițerul privind în jur – nu sunt spioni. Ce suveran! pe toți îi ghicea! te-ar fi numit în consiliul său de stat, pentru că era un organizator, un mare organizator; după luptă, știa până și câte gloanțe are fiecare în cartușieră. Bietul om! În timp ce-mi vorbeai de Gropărița, mi-am adus aminte cum a murit la Sfânta Elena, un om ca el. Nu, zău, cum putea să se împace cu clima și cu locuința de acolo, el, care era deprins să trăiască mai mult pe drumuri și cu fundul pe un tron? Am auzit că se ocupa cu grădinăritul. Drace! nu era el făcut să trăiască la țară... Acum trebuie să-i slujim pe Burboni – și din toată inima, domnule; la urma urmelor, Franța rămâne Franța, după cum spuneai ieri.

Rostind aceste din urmă vorbe, Genestas descălecă și, imitându-l pe Benassis, își legă calul de un copac.

— Te pomenești că nu-i acasă! spuse medicul, văzând că Gropărița nu-i iese în prag.

Intrară, dar nu găsiră pe nimeni în sala de la parter.

— Cred că, auzind tropot de cai, zise Benassis zâmbind, s-a urcat sus ca să-și pună boneta, centura sau vreo haină pe ea.

Lăsându-l singur pe Genestas, se urcă și el pentru a o căuta. Maiorul privi în jur. Pereții erau acoperiți cu un tapet de hârtie, al cărui fond cenușiu era presărat de trandafiri; pe dușumea, în chip de covor, zări rogojini de paie. Scaunele, jilțul și masa erau de lemn încă necojit. Un fel de jardiniere de răchită prinse în doage, împodobite cu flori și cu mușchi verde împodobeau

odaia, ale cărei ferestre erau drapate cu perdele de percal alb, cu franjuri roșii. Pe cămin, o oglindă, o vază de porțelan *uni* între două lămpi; lângă jilț, un taburet de brad; apoi, pe masă o pânză croită, câteva piese de lenjerie asortate, cămăși începute, cu un cuvânt, tot echipamentul unei lenjerese, coșuleț, foarfeci, ață și ace. Totul în jur era curat și răcoros ca o cochilie pe care valurile mării o aruncă pe un colt al plajei. De partea cealaltă a coridorului, la capătul căruia se afla o scară, Genestas zări o bucătărie. Etajul, ca și parterul, avea, probabil, tot două încăperi.

— Nu te teme, îi spunea Benassis Gropăriței, hai, vino!...

Auzind aceste vorbe, Genestas se întoarse repede în sală. O tânără subțirică și bine făcută, îmbrăcată într-o rochie cu guler, croită din percal roz, cu dungi subțiri, apăru îndată, îmbujorată de rușine și de sfială. Chipul ei atrăgea atenția mai ales printr-o aplatizare a trăsăturilor care o făceau să semene cu figurile căzăcești și rusești pe care dezastrul din 1814 le-au făcut – în chip nefericit – populare în Franța. În adevăr, Gropărița avea, ca nordicii, nasul în vânt și borcănat, gura era mare, bărbia mică, inimile și brațele roșii, picioarele mari și puternice ca ale țărăncilor. Deși trăia în aer liber, în soare și vânt, tenul ei era palid ca iarba uscată, dar tocmai culoarea asta îi făcea interesantă fizionomia, de la prima privire, – unde să mai punem că avea în ochii ei albaștri o expresie atât de dulce, în mișcări atâta grație, în glas atâta suflet încât – deși trăsăturile ei, în aparență, nu se potriveau cu calitățile pe care Benassis le lăudase maiorului – acesta recunoscuse în ea ființa capricioasă și bolnăvicioasă pradă suferințelor unei naturi contrariate în dezvoltarea ei. După ce ațâță un foc de vreascuri și de turte, Gropărița se așeză într-un jilț, luă o cămașă începută și stătu așa, sub privirile ofițerului, pe jumătate rușinată, neîndrăznind să-și ridice ochii, liniștită în aparență; dar tremurul precipitat al decolteului ei, a cărui frumusețe îl izbi pe Genestas, îi trăda

teama.

— Ce mai faci, sărmană copilă, ai înaintat cu lucrul? o întrebă Benassis luând în mână bucățile de pânză pentru cămăși.

Gropărița se uită la medic cu un aer sfios și rugător.

— Nu mă certați, domnule, răspuse, azi nu am lucrat nimic, deși chiar dumneavoastră mi le-ați comandat și pentru niște oameni care au mare nevoie de ele; dar vremea a fost atât de frumoasă! m-am plimbat, am adunat pentru dumneavoastră ciuperci și trufe albe pe care le-am dat Jacquottei, am fost atât de mulțumită, căci aveți invitați la cină. Sunt foarte fericită că am ghicit. Ceva îmi spunea să mă duc după ciuperci și trufe.

Și începu din nou să coasă.

— Domnișoară, aveți o casă cât se poate de frumoasă, îi spuse Genestas.

— Nu-i a mea, domnule, răspuse ea, uitându-se la străin cu o privire care părea a roși, e a domnului Benassis.

Și privi cu blândețe la medic.

— Știi bine, copila mea, îi spuse acesta luându-i mâna, că niciodată nimeni nu te va goni de-aici.

Cu o mișcare bruscă, Gropărița se ridică și ieși.

— Ei, spuse medicul către ofițer, cum ți se pare?

— Păi, răspuse Genestas, m-a emoționat ciudat. A! dar ce cuib i-ai pregătit!

— Aș, de unde! hârtie ieftină de șaptezeci și cinci de centime sau de un franc, dar aleasă cu grijă, nimic mai mult. Mobila nu-i, nici ea, mare lucru, dogarul meu mi-a făcut-o în semn de recunoștință. Gropărița și-a făcut singură perdelele din câțiva coți de stambă. Locuința, mobilierul atât de simplu, ți se par frumoase pentru că sunt pe coama unui munte, într-o regiune neumblată, unde nu te așteptai să descoperi ceva atât de curat; dar taina acestei eleganțe stă într-un fel de armonie între casă și natura care-a reunit aici pâraie, copaci bine grupați, și care-a împrăștiat pe iarbă cele mai frumoase flori ale sale, fragi

parfumați, splendide violete...

— Ei, ce s-a întâmplat? o întrebă Benassis pe Gropărița care se întorcea.

— Nimic, nimic, răspunse; mi se pare că s-a rătăcit. Una dintre puicile mele.

Mințea; dar numai medicul își dădu seama – și-i șopti la ureche:

— Ai plâns!

— De ce-mi vorbiți așa în fața unui străin? îl întrebă.

— Domnișoară, îi spuse Genestas, mare rău faceți locuind singură aici; într-un cuib atât de încântător ca acesta, v-ar trebui un soț.

— Adevărat, răspunse ea; dar ce vreți, domnule? sunt săracă și cusurgie. Nu prea îmi vine la socoteală să mă duc la câmp cu demâncare sau să mân căruța, să trăiesc laolaltă cu niște oameni pe care i-aș iubi fără să pot scoate sărăcia din casă, toată ziua să-mi port în brațe plozii și să cârlesc țoalele unui bărbat. Domnul preot mi-a spus că gândurile astea nu sunt creștinești; știu și eu, dar ce pot face? Uneori prefer să mănânc o coajă de pâine decât să-mi gătesc ceva. De ce voiți dumneavoastră să fac pe cineva să-și ia lumea în cap din pricina cusururilor mele? sau să se omoare ca să-mi împlinescă gusturile? Ar fi drept? La dracu! asta mi-e partea și trebuie s-o îndur singură de tot.

— De altfel, sărmana mea Gropăriță s-a născut leneșă, spuse Benassis, și trebuie s-o luăm așa cum e. Dar din spusele ei putem deduce că încă n-a iubit pe nimeni, adăugă el rîzînd.

Apoi se ridică și ieși pentru o clipă în curte.

— Îl iubiți pe domnul Benassis, nu-i așa? o întrebă Genestas.

— O! da, domnule, și, ca mine, multă lume din canton și-ar da viața pentru dânsul. Dar el care-i vindecă pe alții, suferă de o boală pe care nimeni nu o poate lecu. Dumneavoastră sunteți prietenul lui, poate că știți ce are? Cine a putut îndurera pe un om ca el, adevărată întruchipare a bunului Dumnezeu pe

pământ? Cunosoc mai mulți oameni care sunt convinși că până și grâul crește mai frumos dacă dimineața el a trecut de-a lungul holdelor lor.

— Dar dumneavoastră ce credeți?

— Eu domnule, când îl văd...

Păru a pregeta, apoi adaogă:

— ...sunt fericită toată ziua.

Își plecă privirile și trase de ac cu o grabă ciudată.

— Ei, ce ți-a povestit căpitanul? Vreo întâmplare cu Napoleon? întrebă medicul întorcându-se.

— Domnul l-a văzut pe împărat? strigă Gropărița privindu-l pe ofițer cu o curiozitate plină de pasiune.

— Mai întrebați? spuse Genestas, de o mie de ori și mai bine.

— A, tare-aș vrea să știu ceva militar.

— Mâine vom veni, poate, la tine să luăm o ceașcă de cafea cu lapte. Atunci o să-ți povestească *ceva militar*, copila mea, spuse Benassis luând-o de umeri și sărutând-o pe frunte. — E fiica mea, după cum vezi! adăugă el, întorcându-se spre maior; dacă n-o sărut pe frunte, toată ziua parcă nu-s în apele mele.

Gropărița strânse mâna lui Benassis și spuse încetișor:

— O! cât ești de bun!

Plecară; dar fata îi urmă ca să-i vadă încălecând. Când Genestas fu călare:

— Da' cine-i domnul ăsta? șopti ea la urechea lui Benassis.

— Ei! ei! răspunse medicul, vârându-și piciorul în seară, poate un bărbat pentru tine...

Gropărița rămase locului, privindu-i cum coboară devale: trecând pe la marginea grădinii, călăreții o zăriră urcată pe o grămadă de pietre ca să-i poată vedea și să le mai facă un ultim semn cu capul.

— Domnule, fata asta are ceva extraordinar, spuse Genestas medicului, când fură departe de casă.

— Nu-i așa? răspunse. De o sută de ori mi-am spus că ar fi o

soție încântătoare; numai că eu, unul, n-aș putea-o iubi altfel decât ca pe o soră sau ca pe o fiică, inima mea e moartă.

— Are părinți? întrebă Genestas. Ce făceau tatăl și mama ei?

— O! e o poveste lungă, răspuse Benassis. Acum nu mai are nici tată, nici mamă, nici rude. Până și numele ei mi-a atras atenția. Gropărița s-a născut în târgul nostru. Tatăl ei, muncitor cu ziua, de fel din Saint-Laurent-du-Pont, se numea *Groparul* fiindcă, din timpuri străvechi, familia se ocupa cu îngroparea morților. În numele asta zac toate melancoliile cimitirului. În virtutea unui obicei roman încă respectat pe la noi, ca și în alte regiuni ale Franței, și care constă în a da femeilor numele soților lor adăugându-le o terminație feminină, fata s-a numit Gropărița, după numele lui tată-său. Acel muncitor cu ziua se căsătorise din dragoste cu o cameristă a nu-știu-cărei contese, care avea o moșie la câteva leghe de târgul nostru. La noi, ca pretutindeni la țară, pasiunea nu joacă mare rol într-o căsătorie. În general, țăranii vor o femeie ca să aibă copii, vor o gospodină ca să le facă o ciorbă bună și să le-o aducă la câmp, care să țesească pânză pentru cămăși și să le cârpească hainele. De multă vreme o aventură ca asta nu se întâmplase în regiunea noastră, unde nu arar un tânăr își părăsește logodnica pentru o altă fată, mai bogată cu un hectar sau două. Soarta Groparului și a neveste-sii n-a fost îndeajuns de fericită pentru a-i dezobișnui pe locuitorii din Dauphinois cu calculele lor interesate. Nevasta Groparului, o femeie trupeșă, a murit născând o fetiță. Bărbatu-său a fost atât de îndurerat de această pierdere încât s-a prăpădit în același an, fără a lăsa nimic copilei sale decât o viață nesigură și, din fire, foarte șubredă. Micuța a fost luată de milă de o vecină, care a crescut-o până la vârsta de nouă ani. Hrana Gropăriței devenind o povară prea grea pentru acea femeie cumsecade, și-a trimis protejata să-și cerșească pâinea în anotimpul când drumurile sunt pline de călători. Într-o bună zi, orfana se duse să cerșească pâine la castelul contesei – și a fost reținută

acolo în amintirea mamei sale. Crescută la castel pentru a servi cândva de cameristă domnișoarei familiei – care s-a căsătorit. Cinci ani mai târziu – micuța a devenit, în acest răstimp, victima tuturor capriciilor bogătașilor, care, cei mai mulți, nu uit deloc statornici în dărnicia lor; binefăcători din întâmplare sau din glumă, când ocrotitori, când prieteni, când stăpâni, el falsifică încă mai mult situația, oricum falsă, a copiilor nefericiți de care par a se interesa, jucându-se nepăsători cu inima, cu viața sau cu viitorul lor, nedându-le nicio importanță. Gropărița deveni la început un fel de însoțitoare a tinerei moștenitoare: fu învățată să citească, să scrie, și viitoarea ei stăpână se distra uneori dându-i lecții de muzică. Pe rând domnișoară de companie și cameristă, ea deveni o ființă neisprăvită. Se deprinsese cu luxul, cu găteala și cu apucături nepotrivite cu starea ei reală. Mai târziu, nefericirile i-au format, cu multă strășnicie, o altă fire, dar n-au putut înlătura cu totul sentimentul nedeslușit al unui destin superior. Până când, într-o bună zi, zi mult funestă pentru sărmana fată, tânăra contesă – care, între timp se măritase – a surprins-o pe Gropărița, care nu mai era decât cameristă, gătită cu una dintre rochiile ei de bal și dansând în fața unei oglinzi. Orfana, care pe-atunci avea șaisprezece ani, fu concediată fără milă. Lenea o făcu să ajungă în mizerie, să bată drumurile, să cerșească, să muncească, după cum îți spuneam. Deseori se gândea se arunce în apă, uneori să se dea primului venit; cea mai mare parte a timpului și-o petrecea tolănită la soare, lângă un zid, întunecată, meditativă, cu fața în iarbă; călătorii îi aruncau atunci câțiva bănuți, tocmai pentru că nu cerea nimic. Vreme de un an a rămas la spitalul din Annecy, după un seceriș greu, la care lucrase numai cu nădejdea de a muri. Ar trebui s-o auzi cum își povestește sieși sentimentele din acea perioadă a vieții sale; ades este cât se poate de curioasă în naivele ei spovedanii. În sfârșit, s-a întors în târg cam în epoca în care și eu mă hotărâsem să mă

statornicesc aici. Voiam să cunosc înfățișarea morală a celor în subordinea mea, – în acest scop, i-am studiat caracterul, care mi-a atras luarea-aminte; apoi, după ce am remarcat imperfecțiunile ei organice, am hotărât să-i port de grijă. Poate, cu vremea, se va deprinde cu munca de croitoreasă; oricum, i-am asigurat viitorul.

– Dar e atât de singură! spuse Genestas.

– Nu, una dintre păstorilele mele doarme la dânsa, răspunse medicul. N-ai observat clădirile fermei, care sunt deasupra casei, ascunse de brazi. O, e în siguranță. De altminteri, în valea noastră nu există răufăcători; când, din întâmplare, se găsesc, îi trimit în armată, unde devin soldați excelenți.

– Biata fată! spuse Genestas.

– Ba, locuitorii cantonului n-o plâng de fel, continuă Benassis, dimpotrivă, o consideră cât se poate de fericită; există însă o deosebire între ea și celelalte femei: în vreme ce Dumnezeu a dat altora putere, ei i-a dat slăbiciune; și oamenii n-au ochi să vadă asta.

În clipa când cei doi călăreți au ajuns la drumul ce duce spre Grenoble, Benassis – care prevăzuse efectul pe care priveliștea îl va avea asupra lui Genestas – își opri, cu un aer satisfăcut, calul, spre a se bucura de surpriză. Doi pereți de verdeață, înalți de șazeci de picioare, mărgineau, cât vedeai cu ochii, o șosea largă, bombată ca o alee de grădină, alcătuind un monument natural cu care un om se putea mândri a-l fi creat. Copacii, netunși, formau cu toții imensa podoabă verde care face ca plopul italian să fie unul dintre cei mai magnifici arbori. O parte a drumului, pe care umbra o cuprinsese mai întâi, părea un zid vast de frunze negre, în timp ce, puternic luminat de soarele în scăpătat care dădea mugurilor tonuri aurii, cealaltă parte oferea contrastul jocurilor și al reflexelor pe care le producea lumina și briza pe draperia-i unduitoare.

– Cred că te simți fericit aici! strigă Genestas. Toate îți fac

plăcere.

— Domnule, spuse medicul, dragostea de natură este singura care nu înșeală nădejtile umane. În privința asta, nicio dezamăgire. Iată niște plop de zece ani: ai mai văzut alții atât de bine dezvoltati ca ai mei?

— Mare-i Dumnezeu! spuse ostașul, oprindu-și calul în mijlocul drumului al cărui capăt nu se întrezărea.

— Mă bucur, strigă Benassis, îmi face plăcere să te aud repetând ceea ce însumi spun adeseori în mijlocul acestei alei. Este aici, fără îndoială, ceva religios. Noi doi suntem ca două puncte – și sentimentul nimicniciei noastre ne duce cu gândul la divinitate.

Apoi își continuă drumul în tăcere, atenți la trototul cailor care răsuna pe sub bolta de vegetație ca sub cupola unei catedrale.

— Câte emoții de care orășenii n-au habar! spuse medicul. Simți miremele pe care le împrăștie seva plopilor și rășina zadelor? Ce deliciu!

— Ascultă! strigă Genestas. Să ne oprim.

În depărtări, se auzea un cânt.

— Cine cântă, femeie sau bărbat? sau pasăre? întrebă maiorul în șoaptă. Sau e glasul acestui măreț peisaj?

— Câte ceva din toate, răspuse medicul descălecând și legându-și calul de tulpina unui plop.

Apoi făcu semn ostașului să-l imite și să-l urmeze. Pășind încet, apucară pe o potecă mărginită de două garduri vii de măceș alb în floare, care împrăștia pătrunzătoare mirozne în aerul umed al serii. Razele soarelui luminau cărarea cu un fel de ardoare pe care umbra proiectată de lunga draperie de plop o făcea și mai sensibilă, iar viguroasele sclipiri de lumină învăluiau cu nuanțele lor înflăcărâte un bordei așezat la capătul acestui drum nisipos. O pulbere de aur părea a se fi depus pe acoperișul de paie – de obicei cafeniu ca învelișul unei castane –

ale cărui margini roase erau înverzite de mulțimea urechelnițelor și de mușchi. În ceața de lumină, bordeiul abia se zărea; dar pereții străvechi, ușa, toate aveau o strălucire trecătoare, totul era, din întâmplare, frumos, așa cum, în unele clipe, este chipul omenesc sub stăpânirea unei pasiuni care-l încălzește și-i dă culoare. Viața în aer liber ne înfățișează uneori suavități câmpenești și trecătoare care ne aduc aminte de dorința apostolului ce-i spunea Mântuitorului: *Să ne întindem cortul și să rămânem aici.*

În acea clipă, peisajul cel pur și dulce părea a avea un glas la fel de pur și dulce, dar un glas trist ca lumina ce-i gata să scapete spre asfințit; nedeslușită imagine a morții, un avertisment divin pe care ni-l dă pe cer soarele, după cum pe pământ ni-l dau florile și gingașele insecte de o zi.

La ceasul acela, nuanțele soarelui sunt pătrunse de melancolie – și melancolică era cântarea; cântec popular de altminteri, cântec de dragoste și de căință, care odinioară a hrănit ura Franței împotriva Angliei, dar căruia Beaumarchais i-a redat adevărata poezie, aducându-l pe scena teatrului francez și punându-l în gura unui paj care-și deschide inima față de mama sa vitregă. Aria era modulată fără cuvinte, pe un ton de jale, de un glas care vibra în suflet și-l înduioșa.

— E cântecul lebedei, spuse Benassis. În cursul unui secol, glasul acesta nu răsună de două ori în auzul oamenilor. Să ne grăbim, trebuie să-l oprim să cânte. Copilul ăsta se omoară, e curată cruzime să continuăm a-l asculta...

— Sfârșește, Jacques! N-auzi? sfârșește! strigă medicul.

Melodia încetă. Genestas rămase în picioare, neclintit și uluit. Un nor acoperise soarele, peisajul și glasul tăcuseră odată. Întunericul, frigul, tăcerea înlocuiseră dulcile splendori ale luminii, aburul cald al aerului și cântarea copilului.

— De ce nu vrei să mă ascuți? întrebă Benassis. N-o să-ți mai dau nici budincă de orez, nici supă de melci, nici curmale

proaspete, nici pâine albă! Vrei să mori și s-o îndurerezi pe biata ta mamă?

Genestas intră într-o curte mică, destul de curată și văzu un băietan de cincisprezece ani, slab ca o femeii, blond dar cu părul rar și aprins la față ca și când ar fi fost fardat cu roșu. Copilul se ridică încet de pe banca pe care șezuse, sub o iasomie mare și sub liliaci înfloriți care creșteau în toată voia și îl învăluiau în frunzișul lor.

— Te-am povățuit de-atâtea ori, zise medicul, să te culci odată cu soarele, să te ferești de răcoarea sorii și să nu vorbești; de ce n-ascuți și cânti?

— Păi, domnule Benassis, mi-era cald și e atât de plăcut când ți-e cald! Mie totdeauna mi-e frig. M-am simțit bine și, fără să mă gândesc, am început a-mi spune în joacă: *Malborough pleacă la război*^[30] și ma ascultam cântând, fiindcă glasul meu semăna un pic cu fluierașul păstorului dumneavoastră.

— Bine, dragă Jacques, dar să nu mai faci asta, auzi?... Dă-mi mâna.

Medicul îi pipăi pulsul. Copilul avea ochi albaștri, de obicei plini de blândețe, dar pe care febra îi făcea atunci strălucitori.

— Da, eram sigur, ai transpirat, spuse medicul. Mămica ta nu-i acasă?

— Nu, domnule.

— Hai, intră în casă de te culcă.

Tânărul bolnav, urmat de Benassis și de ofițer, intră în bordei.

— Aprinde o lumânare, căpitane Bluteau, spuse medicul, care-l ajuta pe Jacques să-și scoată zdrențele de pe el.

Când Genestas lumină bordeiul, fu uimit de slăbiciunea extremă a copilului, care era numai piele și os. După ce micul țaran se culcă, Benassis îi ciocăni coșul pieptului, ascultând zgomotul pe care-l produceau degetele sale; apoi, după ce studie aceste sunete care nu vesteau nimic bun, îl acoperi cu pătura, se dădu un pas înapoi, își încrucișă brațele la piept și-l

privi îndelung.

— Cum te simți, dragul meu?

— Bine, domnule.

Benassis împinse lângă pat o masă cu patru picioare întoarse înăuntru, căută un pahar și o filolă pe piăca deasupra vetrei și pregăti o băutură turnând în apă câteva picături din licoarea cafenie a fiolei, cu grijă, măsurate la flacăra lumânării pe care i-o ținea Genestas.

— Mămica ta întârzie.

— Vine, domnule, spuse copilul, o aud venind pe potecă.

Medicul și ofițerul o așteptară privind în jur. La picioarele patului era întinsă o saltea de mușchi, fără așternut, fără pătură, pe care dormea mama – desigur, îmbrăcată. Genestas arătă cu degetul acest culcuș lui Benassis, care dădu blând din cap vrând parcă să spună că admirase și el atâta devotament matern. În curte se auzi zgomot de saboți – și medicul ieși.

— Va trebui să-l veghezi în noaptea asta pe Jacques, doamnă Colas. Dacă vă spune că nu poate respira, să-i dai să bea din paharul de pe masă. Aveți grijă să nu ia dintr-o dată. Decât două sau trei înghițituri. Paharul să-i ajungă pentru toată noaptea. Nu vă atingeți de fiolă și, dacă Jacques transpiră, schimbați-i cămașa.

Astăzi nu i-am putut spăla cămășile, domnule dragă, a trebuit să-mi duc cănepa la Grenoble, să fac rost de ceva bani.

— Bine, o să-ți trimit eu niște cămăși.

— Îi merge mai rău puișorului meu? întrebă femeia.

— Nu mă aștept la nimic bun, doamnă Colas; a fost imprudent și a cântat; dar nu-l certa, nu-l lua la rost, ai curaj. Dacă Jacques va avea dureri, trimite o vecină după mine. La revedere.

Medicul își chemă însoțitorul și se întoarse spre potecă.

— Băiatul ăsta e bolnav de piept? întrebă Genestas.

— Vai, da! răspunse Benassis. Numai o minune l-ar putea

salva, nu știința. Profesorii noștri de la Școala de medicină din Paris ne vorbeau adeseori de fenomenul la care mai adineaori ai asistat. Unele boli de genul acesta produc, în organul vocal, modificări care dau bolnavilor, pentru moment, facultatea de a emite sunete a căror perfecțiune nu poate fi atinsă de niciun virtuoz... Din pricina mea, ai avut o zi tristă astăzi, domnule, spuse medicul după ce încălecă. Pretutindeni suferința, pretutindeni moarte, dar și resemnare. Oamenii de la țară mor întotdeauna cu filosofie, suferă, tac și închid ochii ca animalele. Dar să nu mai vorbim de moarte și să dăm pinteni cailor: trebuie neapărat să ajungem în târg până nu se lasă noaptea, ca să-ți pot arăta cartierul cel nou.

— A! arde undeva, strigă Genestas arătând spre munte un anumit loc de unde se înălța o jerbă de flăcări.

— Focul acela nu-i primejdios. Probabil, cuptorarul nostru mai scoate un cuptor de var. Această industrie, nouă pe la noi, folosește rocile calcaroase din locurile acelea.

Se auzi o împușcătură; fără să vrea, Benassis scăpă o exclamație și spuse cu un gest de nerăbdare:

— Dacă Butifer a tras, apoi om vedea care din noi doi e mai tare...

— Acolo s-a tras, spuse Genestas arătând spre o pădurice de fag așezată deasupra lor, pe munte. Da, acolo, urechea mea de veteran nu mă-nșeală.

— Să mergem degrab'! strigă Benassis, care, îndreptându-se fără ocol spre pădurice, își sili calul să zboare peste văi și peste ridicături, ca și când ar fi vrut să se ia la întrecere cu cineva, atât de mult ținea să-l surprindă în flagrant delict pe cel ce trăsesese.

— Omul pe care-l cauți a dispărut, îi strigă Genestas, care cu greu se ținea pe urmele lui.

Benassis își răsuci brusc calul, făcu cale întoarsa și omul pe care-l căuta se arătă curând pe o stâncă ascuțită, la o sută de picioare deasupra celor doi călăreți.

– Butifer, strigă Benassis, văzându-l cu o pușcă lungă în mână, coboară-te!

Butifer îl recunoscuse pe medic și răspunse cu un semn respectuos și prietenesc, care arăta deplină supunere.

– Înțeleg, spuse Genestas, un om cuprins de teamă sau un alt sentiment violent se poate cățăra pe un asemenea vârf de stâncă; dar cum să te cobori de-acolo?

– N-am nicio emoție, răspunse Benassis, flăcăul acela e mai sprinten decât o capră de munte! Vei vedea îndată!

Deprins de întâmplările războiului să cântărească prețul real al oamenilor, maiorul admiră ciudata îndemânare, eleganta siguranță a mișcărilor lui Butifer în timp ce acesta se cobora de-a lungul asperităților stâncii în vârful căreia cu atâta îndrăzneală se urcase.

Trupul zvelt și viguros al vânătorului se echilibra cu grație în toate pozițiile pe care povârnișurile drumului îl sileau să le adopte; pășea pe un vârf de stâncă mai liniștit decât pe parchet, atât de sigur părea pe picioarele sale. Cu pușca sa cu țevă lungă umbla de-ai fi zis că e un baston de promenadă. Butifer era un bărbat tânăr, de statură potrivită, dar slab, ciolănos și nervos; când îl văzu mai de-aproape, Genestas rămase uimit de frumusețea lui virilă. După toate aparențele, făcea parte din tagma acelor contrabandiști care-și fac meseria fără violențe, folosind – spre a înșela fiscalul – numai viclenia și răbdarea. Avea un chip bărbătesc, ars de soare. Ochii lui, de un galben deschis, străluceau ca aceia ai unui vultur, cu al cărui plisc nasul său subțire, cu vârful ușor curbat, avea multă asemănare. Umerii obrazilor erau acoperiți cu puf. Gura, roșie, întredeschisă, arăta dinți de un alb strălucitor. Barba, mustățile, favoriții roșcați pe care-i purta – și care erau ondulați de la natură – subliniau și mai mult expresia bărbătească și dârză a chipului său. La el, totul era numai forță. Musculatura brațelor neîncetat antrenate avea o dezvoltare, o vârtoșenie curioasă. Pieptul era lat, iar

fruntea părea a fi lăcașul unei inteligențe sălbatice. Avea aerul îndrăzneț și hotărât, dar calm, al unui om deprins să-și pună în joc viața și care și-a încercat atât de ades puterea trupului sau a minții în primejdii de tot felul, încât nu se mai îndoiește de sine. Era îmbrăcat cu o bluză sfâșiată de măcăciuni și avea în picioare niște tălpi prinse în curelușe de piele. Prin găurile pantalonului de pânză albastră, se vedeau picioarele roșii, fine, slabe și nervoase ca de cerb.

— Iată-l pe cel care, cândva, a tras cu pușca în mine, spuse în șoaptă Benassis maiorului. Dacă acum mi-aș exprima dorința să mă descotorosesc de cineva, l-ar ucide fără a pregeta. — Butifer, continuă el, adresându-se braconierului, te credeam cu adevărat om de onoare și mi-am dat cuvântul, pentru că și tu mi l-ai dat. Făgăduiala pe care am făcut-o procurorului regal de la Grenoble se întemeia pe jurământul tău de a nu mai vâna, de a deveni om așezat, ordonat, muncitor, iar acum tragi cu pușca și te afli pe moșia contelui de Labranchoir. Dacă paznicul lui te prindea, nenorocitul? Din fericire pentru tine, n-o să-ți închei proces-verbal, ai fi recidivist acum și nici autorizație pentru port de armă n-ai! Ți-am lăsat pușca din respect pentru dragostea pe care o porți acestei arme.

— E frumoasă, zise maiorul, recunoscând că e o pușcă de vânătoare Saint-Etienne.

Contrabandistul ridică privirea spre Genestas, vrând parcă să-i mulțumească pentru părerea sa.

— Butifer, continuă Benassis, ar trebui să te mustre cugetul. Dacă te apuci iar de vechea ta meserie, te vei pomeni din nou într-un loc împrejmuț de ziduri; niciun fel de protecție nu te va putea scăpa de ocnă; vei fi pecetluit. Chiar deseară să-mi aduci pușca, va rămâne în păstrarea mea.

Cu o mișcare convulsivă, Butifer strânse în palmă țeava armei.

— Aveți dreptate, domnule primar, spuse. Am greșit, mi-am

călcăt cuvântul, sunt un câine. Pușca trebuie să stea la dumneavoastră, dar, luându-mi-o, mă veți moșteni. Ultimul glonte pe care-l va trage copilul mamei mele îmi va atinge creierul... Ce vreți! v-am făcut pe plac, am stat liniștit toată iarna, dar primăvara a început să-mi fiarbă sângele-n vine. Eu nu știu să ar, nici nu-mi dă inima brânci să-mi petrec viața îngrijind de orătării, nici nu-mi pot pleca spinarea să sap la zarzavat, nici să biciuiesc aerul conducând o căruță, nici să stau într-un grajd și să bușomez spinarea unui cal; mi-e scris deci să crăp de foame? Numai colo, sus, mă simt în apele mele, spuse, după o pauză, arătând munții. Acolo mă aflu de-o săptămână, văzusem o capră neagră și capra neagră e coala, spuse, arătând vârful stâncii, e a dumneavoastră! Iubite domnule Benassis, lăsați-mi pușca. Credeți-mă, vă jur! plec din comună, mă duc în Alpi, unde vânătorii de capre negre nu-mi vor spune nimic; dimpotrivă, mă vor primi cu plăcere – și acolo voi muri într-un fund de ghețar. Iată, vă spun deschis, mai bine trăiesc astfel un an sau doi în creierii munților, unde nu e nici guvern, nici vameș nici pădurar, nici procuror regal, decât să clocesc o sută de ani în mlaștina dumneavoastră. Numai pe dumneavoastră vă voi regreta, de ceilalți puțin îmi pasă! Dumneavoastră când aveți dreptate, cel puțin nu omorâți oamenii...

– Dar Louise? îl întrebă Benassis.

Butifer căzu pe gânduri.

– Ehei, băiete, spuse Genestas, învață să citești, sa scrii, vino la regimentul meu, încalecă un cal, fă-te carabinier. Dacă va suna goarna pentru un război mai curat, vei vedea că bunul Dumnezeu parcă anume te-a făcut să trăiești în mijlocul tunurilor și al gloanțelor, în bătălii – și vei deveni general.

– Da, dacă se întorcea Napoleon, răspunse Butifer.

– Cunoști învoiala noastră? întrebă medicul. La a doua contravenție, mi-ai făgăduit să te faci soldat. Îți dau șase luni ca să înveți a citi și a scrie; apoi voi căuta un băiat de familie pe

care să-l înlocuiești.

Butifer privi munții.

— Nu, nu vei pleca în Alpi! strigă Benassis. Un om ca tine, un om de onoare, plin de calități mari, trebuie să-și servească țara, să comande o brigadă și să nu moară fugărind o capră neagră. Cu viața pe care o duci acum vei ajunge de-a dreptul la ocnă. Eforturile supraomenești pe care le faci te silesc la lungi perioade de odihnă; cu vremea, te vei deprinde cu viața trândavă care va distruge în tine orice idee de ordine, te va obișnui să abuzezi de puterea ta, să-ți cauți singur dreptate – de aceea doresc, împotriva voinței tale, să te aduc pe e alea cea bună.

— Mi-e scris deci să pier de dor și de durere? Când mă aflu la oraș, simt că mă sufoc. La Grenoble nu pot sta mai mult de o zi, când o însoțesc pe Louise...

— Cu toții avem înclinații, pe care trebuie să știm a le înfrâna sau a le face folositoare pentru semenii noștri. Dar e târziu și sunt grăbit; mâine, când vei trece pe la mine ca să-mi aduci pușca, vom mai vorbi de aceste toate, copilul meu. La revedere. Capra neagră – vinde-o la Grenoble.

Și cei doi călăreți plecară.

— Iată un om adevărat, spuse Genestas.

— Un om care a apucat pe o cale rea, răspunse Benassis. Dar ce-i de făcut? L-ai auzit. Nu-i trist lucru să vezi irosindu-se asemenea calități? Dacă inamicul ar năvăli în Franța, Butifer, în fruntea a cinci sute de tineri, ar ține în loc, în munți, o divizie timp de o lună; dar în timp de pace nu-și poate manifesta energia decât sfidând legile. Are nevoie de o forță oarecare pe care s-o învingă; când nu-și riscă viața, luptă cu societatea, îi ajută pe contrabandiști. Flăcăul ăsta trece Ronul, singur într-o bărcuță, pentru a duce încălțăminte în Savoia; se refugiază, cu arma încărcată, pe un munte inaccesibil, unde poate rămâne două zile hrănindu-se cu o coajă de pâine. Cu un cuvânt, îi

place primejdia așa cum altuia îi place somnul. Tot gustând plăcerile senzațiilor extreme, s-a pomenit în afara vieții obișnuite. Eu nu vreau ca – mergând mai departe pe panta insensibilă a unei căi greșite – un om ca dânsul să devină un tâlhar și să moară pe eșafod. Dar ce părere ai, căpitane, de târgul nostru?

Genestas zări de departe o piață mare, circulară, plantata cu arbori, în mijlocul căreia se afla o fântână înconjurată de plop. Incinta era marcată de taluzuri pe care se ridicau trei șiruri de arbori diferiți; salcâmi, apoi ce-mișari și, în partea de sus a coronamentului, puieți de ulm.

— Iată locul unde se țin bâlciurile noastre, spuse Benussis. De aici începe Strada-Mare, cu cele două case frumoase de care v-am vorbit: a judecătorului de pace și a notarului.

Apucară atunci pe o stradă largă, pavată destul de îngrijit, cu bolovani mari; de fiecare parte a ei se găseau vreo sută de case noi, aproape toate despărțite între ele de grădini. Biserica, al cărei portal forma o frumoasă perspectivă, închidea strada, pe la mijlocul căreia două alte străzi fuseseră recent trasate și unde se și ridicaseră câteva case. Primăria, așezată în piața bisericii, se înălța drept în fața casei parohiale.

Pe măsură ce Benassis înainta, femeile, copiii și bărbații, a căror zi de muncă se încheiase, se grăbeau să iasă în pragul porților; unii își scoteau bonetele, alții îi dădeau binețe, copiii cei mici țipau și săreau în jurul calului său, ca și când ar fi cunoscut bunătatea patrupedului la fel de bine ca și aceea a stăpânului. Era o veselie surdă care, ca toate simțămintele adânci, avea sfiala sa particulară și atracția ei comunicativă.

Văzând primirea care se făcea medicului, Genestas își zise că, în ajun, Benassis fusese prea modest atunci când îi descriesese afecțiunea pe care i-o purta populația cantonului. Iată cea mai blândă dintre monarhii, ale cărei titluri sunt scrise în inimile supușilor, iată, de altfel, adevărata monarhie. Oricât ar fi de

orbitoare strălucirea gloriei sau a puterii unui om, sufletul său se satură repede de satisfacțiile pe care i le procură orice acțiune exterioară și își dă curând seama că totul e deșertăciune, căci nu descoperă nicio schimbare, nimic nou, nimic mai mare în exercitarea facultăților sale fizice. Regii, chiar de-ar stăpâni pământul, sunt osândiți, ca și ceilalți oameni, să trăiască într-un cerc strâmt, supuși legilor sale – iar fericirea lor atârnă de impresiile lor personale, far Benassis nu întâlnește, pretutindeni în canton, decât supunere și prietenie.

Napoleon al poporului

Bine-ați venit, domnule, spuse Jacquotte. Că domnii vă așteaptă de-o bună bucată de vreme. Așa se-ntâmplă mereu. De-aia nu-mi izbutesc mâncărurile pe care eu mă străduiesc să le fac cât mai bune. Acum toate s-au uscat de cât au stat la cuptor...

– Gata, iată-mă-s, spuse Benassis zâmbind.

Cei doi călăreți descălecară și se îndreptară spre salon, unde se aflau persoanele pe care medicul le invitase.

– Domnilor, spuse medicul luându-l de mână pe Genestas, am onoarea a vă prezenta pe domnul Bluteau, căpitan în regimentul de cavalerie cu garnizoana la Grenoble, un veteran care mi-a făgăduit să rămână câtva timp în mijlocul nostru.

Apoi, întorcându-se către Genestas, îi arată un bărbat înalt, ciolănos, cu părul cărunț, îmbrăcat în negru.

– Domnul, îi spuse, este domnul Dufau, judecătorul de pace de care v-am mai vorbit și care a contribuit atât de mult la prosperitatea comunei. – Domnul, continuă el conducându-l în fața unui tânăr slab, palid, potrivit ca statură, îmbrăcat tot în negru și care purta ochelari, domnul este domnul Tonnelet, ginerele domnului Gravier și primul notar care s-a stabilit în târg.

Apoi, întorcându-se spre un bărbat gros, pe jumătate țăran, jumătate orășean, cu chipul aspru, ciupit dar plin de bonomie:

– Domnul, continuă el, este vrednicul meu adjunct, domnul Cambon, negustorul de lemne căruia îi datorez binevoitoarea încredere pe care mi-o acordă populația. Este unul dintre creatorii șoselei pe care ai admirat-o. – Nu mai e necesar, spuse Benassis făcând un gest către preot, să vă spun care e profesiunea domnului. E un om pe care nimeni nu se poate opri

să-l iubească.

Figura preotului absorbi întreaga atenție a ofițerului prin frumusețea morală pe care o exprima și ale cărei seducții erau irezistibile. La prima privire, chipul domnului Janvier putea să pară neplăcut, atât de aspre și de contrastante îi erau trăsăturile. Statura sa scundă, slăbiciunea sa, întreaga ținută vădeau o mare debilitate fizică, dar fizionomia, veșnic liniștită, mărturisea adâncă pace interioară a credinciosului și vigoarea celor cu sufletul curat. Ochii, care păreau a oglindi cerul, trădau nestinsa flacără a carității care-i mistuia inima. Gesturile, puține și firești, erau ale unui om modest; mișcările sale aveau simplitatea sfioasă a celor ale fetelor. Înfățișarea sa inspira respect și dorința nedeslușită de a te apropia de el.

— A! domnul primar... spuse el înclinându-se parcă pentru a se feri de elogiul pe care i-l făcea Benassis.

Timbrul glasului său îl impresionează până în adâncul inimii pe maior, pe care cele două vorbe rostite de preotul cel necunoscut îl cufundară într-o visare aproape religioasă.

— Domnilor, rosti Jacquotte înaintând până în mijlocul salonului și oprindu-se acolo cu pumnii în șolduri, supă e pe masă.

La invitația lui Benassis, care-i interpelă pe fiecare la rând pentru a nu mai ține seama de priorități, cei cinci convivi ai medicului trecură în sufragerie și se așezară la masă, după ce îl ascultară pe preot rostind fără emfază, în șoaptă, un *Benedicte*^[31]. Masa era acoperită cu o pânză damaschinată – din cea inventată, sub Henric al IV-lea, de frații Graindorge, pricepuți manufacturieri care au dat numele lor acestor țesături dese, atât de binecunoscute gospodinilor. Fața de masă strălucea ca neaua și răspândea parfumul cimbrisorului pe care Jacquotte îl presa între lenjerii. Vesela era de faianță albă tivită cu albastru, perfect păstrată. Carafele aveau o formă antică, octogonală, care astăzi numai în provincie se mai poate întâlni.

Mânerele cuțitelor, toate în corn sculptat, înfățișau figuri bizare. Cercetând cu atenție aceste obiecte, de un lux străvechi și totuși ca și noi, toți le găseau în armonie cu blândețea și sinceritatea stăpânului casei. Atenția lui Genestas fu atrasă, o clipă, de capacul supierei, împodobit cu legume în relief, foarte bine colorate, în maniera lui Bernard Palissy, vestitul artist al secolului al XVI-lea.

Adunarea nu era lipsită de originalitate. Capetele viguroase ale lui Benassis și Genestas contrastau admirabil cu capul apostolic al domnului Janvier, după cum fețele veștede ale judecătorului și adjunctului scoteau mai bine în evidență fața tânără a notarului, întreaga societate părea a fi reprezentată de aceste figuri variate, pe care se zugrăveau deopotrivă mulțumirea de sine, satisfacția pentru ziua de azi și încrederea în cea de mâine. Numai domnilor Tonnelet și Janvier, ca mai tineri ce erau, le plăcea să scruteze evenimentele viitoare, pe care le simțeau ca aparținându-le,

În vreme ce convivii ceilalți preferau să îndrume convorbirea spre trecut; dar cu toții priveau cu gravitate cele omenești și opiniile lor oglindeau o îndoită nuanță de melancolie: una avea paloarea asfințitului, era amintirea îndepărtată a unor bucurii ce n-aveau să se mai întoarcă; cealaltă, ca răsăritul de soare, făgăduia o zi frumoasă.

— Cred că astăzi v-ați ostenit mult, domnule preot? spuse domnul Cambon.

— Da, domnule, răspuse Janvier; înhumarea sărmanului cretin și aceea a părintelui Pelletier au avut loc la ore diferite.

— Acum vom putea să demolăm cocioabele din salul vechi, spuse Benassis adjunctului său. Dărâmând casele acelea vom câștiga cel puțin jumătate hectar de imaș; pe deasupra, comuna va economisi cei o sută de franci pe care-i cheltuia pentru întreținerea lui Chautard, cretinul.

— Acești o sută de franci ar trebui să-i alocăm timp de trei

ani pentru construirea unui podeț pe drumul devale, peste pârâu, spuse domnul Cambon. Locuitorii din târg și din vale s-au deprins să treacă prin proprietatea lui Jean-François Pastoureau și până la urmă o s-o strice și o să-i facă multă pagubă bietului om.

— Adevărat, zise judecătorul, asta-i cea mai bună întrebuintă ce s-ar putea da banilor. După opinia mea, prea multe poteci sunt una dintre plăgile satelor noastre. A zecea parte a proceselor aduse înaintea judecătorilor de pace au drept pricină diferite servituți nedrepte. Astfel, într-o mulțime de comune, se atentează, aproape nepedepsit, la dreptul de proprietate. Respectul față de proprietate și de lege sunt două sentimente prea ades nesocotite în Franța și pe care ar trebui să le propagăm. Sunt mulți oameni care găsesc că e dezonorant să sprijine legea și *Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala*, zicală ce pare dictată de un lăudabil sentiment de generozitate, nu este în fond decât o formulă ipocrită care ne ajută să ne disimulăm egoismul. Sa recunoaștem: nu suntem patrioți! Adevărat patriot este cetățeanul destul de pătruns de importanța legilor pentru a impune respectarea lor cu orice risc. A lăsa liber pe un răufăcător nu înseamnă oare a te face vinovat de crimele lui viitoare?

— Toate se leagă între ele, spuse Benassis. Dacă primarii ar întreține mai bine drumurile, n-ar fi atâtea poteci. Apoi, consilierii municipali ar fi mai instruiți, i-ar sprijini pe primar și pe proprietari atunci când aceștia se opun unor servituți nedrepte; cu toții ar explica celor ignoranți că și castelul, și ogorul, și bordeiul, și copacul sunt lucruri deopotrivă de sfinte și că DREPTUL nu e nici mai mare, nici mai mic în raport cu valoarea proprietății. Dar un asemenea progres nu se poate obține îndată, el depinde de conștiința populației, pe care nu o putem reforma din temelii decât cu ajutorul intervenției eficace a preoților. Vorbele astea nu dumneavoastră vi le adresez,

domnule Janvier.

— Nici nu le iau astfel, răspunse preotul râzând. Nu mă străduiesc eu să apropii dogmele religiei catolice de vederile dumneavoastră administrative? Tocmai de aceea am încercat, nu o dată, în instrucțiunile mele pastorale despre furt, să-i conving pe locuitorii din parohie de justetea ideilor pe care le-ați exprimat despre drept. În adevăr, Dumnezeu nu cântărește furtul după valoarea obiectului furat, ci îl judecă pe hoț. Acesta e sensul parabolilor cu care am încercat a familiariza inteligenta credincioșilor mei.

— Ați izbutit, domnule preot, spuse Cambon. Eu, unul, pot aprecia schimbările pe care le-ați adus în conștiința oamenilor, comparând starea de astăzi a comunei cu cea din trecut. Sunt sigur că există puține cantoane în care muncitorii să fie atât de conștiincioși în timpul lucrului. Vitele sunt bine păzite și numai rareori se întâmplă să facă vreo stricăciune. Pădurile sunt respectate, în sfârșit, ați izbutit a-i convinge pe țăranii noștri că timpul liber al bogaților este recompensa unei vieți de economie și de muncă.

— Dacă-i așa, spuse Genestas, înseamnă că sunteți destul de mulțumit de ostașii dumneavoastră, domnule preot?

— Domnule căpitan, răspunse preotul, pe lumea asta nu trebuie să ne așteptăm să descoperim îngeri. Pretutindeni unde e sărăcie, e și suferință. Suferința, sărăcia sunt forțe vii care au abuzurile lor, după cum și puterea le are pe ale sale. Țăranii care au parcurs două leghe până la țarina lor și seara s-au întors istoviți – atunci când văd niște vânători care trec peste ogoarele și holdele lor ca să ajungă mai degrabă la cină, credeți că vor pregeta să-i imite? Printre cei care bătătoresc potecile de care se plâneau mai adineaori domnii, care sunt delincvenții? cei ce trudes, sau cei ce se distrează? Astăzi, bogătașii și săracii ne dau, deopotrivă bătaie de cap. Credința ca și puterea trebuie întotdeauna să coboare din înălțimile fie cerești, fie sociale; iar

astăzi nu încapе îndoială că păturile sus-puse mi mai puțină credință decât poporul, căruia Dumnezeu îi făgăduiește cerul drept răsplată a suferințelor cu răbdare îndurate. Deși supus disciplinei ecleziastice și gândirii superiorilor inei, cred că încă multă vreme va trebui să fim mai puțin exigenți în chestiunile de cult și să încercăm a reînsufleți sentimentul religios în păturile mijlocii, acolo unde credința se discută în loc să se practice învățăturile ei. Mania de a filosofa a celor bogați a constituit un exemplu cât se poate de fatal pentru cei săraci și a provocat prea îndelungi interregnuri în împărăția Domnului. Ceea ce putem obține astăzi de la credincioșii noștri depinde în întregime de influența noastră personală; nu-i însă trist lucru ca, într-o comună, credința să se datoreze numai respectului de care se bucură un om? Când credința va fecunda din nou ordinea socială și va impregna toate păturile cu învățatura ei, cultul său nu va mai fi pus în discuție. Cultul unei credințe este forma ei, iar societățile nu subzistă decât prin forme. Voi cu drapelul, noi cu crucea...

— Domnule preot, aș dori să știu, spuse Genestas întrerupându-l pe domnul Janvier, de ce-i opriți pe bieții oameni să se distreze duminicile dansând?

— Domnule căpitan, răspunse preotul, noi nu urâm dansul în sine, dar îl prescriem ca o pricină de imoralitate care tulbură liniștea și corupe moravurile la țară. A purifica spiritul de familie, a veghea la sfințenia legăturilor sale ce altceva înseamnă decât a smulge răul din rădăcină?

— Știți, spuse domnul Tonnelet, că în fiecare canton se comit mereu tot felul de delictе; dar într-al nostru, acestea sunt din ce în ce mai rare. Dacă unii dintre țărani noștri nu stau mult la gânduri când e vorba să intre cu plugul în brazda vecinului, sau să taie din răchita altuia când au nevoie, apoi astea-s păcate mărunte pe lângă cele ale orășenilor. De aceea, găsesc că țărani de prin valea asta sunt foarte credincioși.

— O! credincioși, spuse surâzând preotul; pe-aici nu ne temem de fanatism.

— Dar, domnule preot, obiectă domnul Cambon, dac a locuitorii târgului s-ar duce în toate diminețile la liturghie, dacă vi s-ar spovedi în fiecare săptămână, ar fi greu ca ogoarele să fie lucrate și nici trei preoți n-ar dovedi să le facă pe toate...

Domnule, continuă preotul, a munci înseamnă a te ruga. Căci practica presupune cunoașterea principiilor religioase care stau la temelia societăților.

— Dar patriotismul? întrebă Genestas.

— Patriotismul, răspuse grav preotul, nu inspiră decât sentimente trecătoare, religia le face durabile. Patriotismul este o uitare de-o clipă a interesului personal, în vreme ce creștinismul este un sistem complet de împotrivire la tendințele depravate ale omului.

— Cu toate astea, domnule, în timpul războaielor Revoluției, patriotismul...

— Da, în timpul Revoluției am făcut minuni, spuse Benassis întrerupându-l pe Genestas; dar după douăzeci de ani, în 1314, patriotismul nostru era mort; în timp ce Franța și Europa s-au aruncat asupra Asiei de douăsprezece ori într-o sută de ani, îmboldite de o idee religioasă.

— Poate, spuse judecătorul, că e ușor lucru să mai trăgănezi interesele materiale care dau naștere la lupte între popoare; în vreme ce războaiele pornite pentru apărarea dogmelor, al căror obiect niciodată nu e precis, sunt necesarmente interminabile.

— Bine, domnule, dar nu serviți peștele? întrebă Jacquotte, care, ajutată de Nicole, luase farfuriile de pe masă.

Credincioasă deprinderilor sale, bucătăreasa aducea mâncărurile una după alta, obicei care are dezavantajul de a-i sili pe cei lacomi să mănânce considerabil, iar pe cei cumpătați, care și-au astâmpărat foamea cu primele feluri, să renunțe la cele mai bune lucruri.

— Vai! domnule, spuse preotul adresându-se judecătorului, cum puteți susține că războaiele religioase n-aveau un țel precis? Pe vremuri, religia era un liant atât de trainic al societății încât interesele materiale nu se puteau despărți de problemele religioase. Așa că fiecare soldat știa foarte bine pentru ce lupta...

— Dacă oamenii au luptat atât de mult pentru religie, spuse Genestas, înseamnă că Dumnezeu a construit o lume foarte șubredă. O instituție divină ar trebui să-i impresioneze pe oameni prin adevărul ei.

Toți invitații priviră spre preot.

— Domnilor, spuse domnul Janvier, religia se simte, nu se definește. Noi nu suntem chemați a judeca nici mijloacele, nici țelurile Atotputernicului.

— Așadar, trebuie să credem în toate genuflexiunile dumneavoastră? întrebă Genestas, cu bonomia militarului care niciodată nu s-a gândit la Dumnezeu.

— Domnule, răspunse grav preotul, religia catolică alină mai bine decât celelalte neliniștile omenești; dar chiar de n-ar fi astfel, vă-ntreb: ce-ați pierde crezând în adevărurile sale?

— Nu mare lucru, spuse Genestas.

— În schimb, cât nu riscați a pierde dacă nu credeți în ele! Dar, domnule, să vorbim despre interesele pământești, care vă sunt mai apropiate. Gândiți-vă că degetul lui Dumnezeu se imprima puternic pe toate lucrurile omenești de care se atinge prin mâna vicarului său. Mult au pierdut oamenii părăsind calea credinței noastre. Biserica a cărei istorie puțini au avut curiozitatea s-o citească, și pe care lumea o judecă după anumite păreri greșite răspândite cu intenție în popor – oferă modelul desăvârșit al stăpânirii pe care oamenii se străduiesc astăzi s-o statornicească. Principiul elecțiunii a făcut din ea, de multă vreme, o mare putere politică. Odinioară nu exista nici o singură instituție religioasă care să nu se întemeieze pe

libertate, pe egalitate. Toți factorii cooperau la lucrare. Starețul, abatele, episcopul, generalul ordinului religios, papa erau pe atunci aleși cu grijă, după nevoile Bisericii a cărei gândire o exprimau: iată de ce aveau drept la supunerea cea mai oarbă. Voi trece sub tăcere binefacerile sociale ale acestei gândiri care a făurit națiunile moderne, a inspirat atâtea poeme, catedrale, statui, tablouri și lucrări muzicale, pentru a vă atrage atenția că alegerile dumneavoastră plebee, juriul și sistemul bicameral s-au zămislit în conciliile provinciale și ecumenice, în episcopat și colegiul cardinalilor; cu această deosebire că ideile filosofice actuale asupra civilizației îmi par a păli în fața sublimei și divinei idei a comunității creștine, imagine a unei comunități sociale universale, înfăptuite prin Cuvânt și prin faptă, reunite în dogma religioasă. Va fi greu pentru noile sisteme politice, oricât de desăvârșite am presupune că sunt, să repete minunile datorate epocii când Biserica sprijinea inteligența umană.

— De ce? întrebă Genestas.

— Mai întâi, pentru că elecțiunea, pentru a fi un principiu, cere o egalitate absolută a electorilor: trebuie să fie *cantități egale*, ca să mă servesc de o expresie din geometrie, lucru pe care politica modernă nu-l va obține niciodată. Apoi, marile înfăptuiri sociale nu se fac decât prin puterea sentimentelor, singura care-i poate uni pe oameni, în timp ce filozofismul modern și-a fondat legile pe interesul personal, care tinde a-i dezbină. Odată se întâlneau, mai adesea decât astăzi, la diferitele națiuni, oameni generoși, însuflețiți de o dragoste maternă pentru drepturile nesocotite, pentru suferințele celor mulți. Iar preotul, copil al clasei mijlocii, se opunea forței brutale și apăra popoarele împotriva vrăjmașilor lor. Biserica a avut posesiuni teritoriale și interesele sale temporale, care păreau că trebuie să se consolideze, până la urmă i-au slăbit influența. În adevăr, dacă preotul posedă o proprietate privilegiată, apare ca opresor; dacă statul îl plătește, este un

funcționar care-i dator cu timpul său, cu inima și cu viața sa; cetățenii consideră virtutea sa drept o datorie și filantropia sa, lipsită de principiul liberului-arbitru, i se ofilește în inimă. Dar dacă preotul e sărac, ilara e preot voluntar, fără alt sprijin decât Dumnezeu, iară altă avere decât inimile credincioșilor, atunci devine din nou misionarul Americii, se numește apostol, principe al binelui. Cu un cuvânt, domnește prin sănii ie lucie și sucombă prin opulență.

Domnul Janvier subjugase atenția tuturor. Convivii Uneau, meditând cuvintele atât de noi în gura unui simplu preot.

— Domnule Janvier, printre adevărurile pe care le-ați rostit, se află și o eroare gravă, spuse Benassis. După cum știți, nu-mi place să vorbesc despre interesele generale atunci când! sunt puse în discuție de scriitori și de puterea modernă. După opinia mea, cel ce concepe un sistem politic, dacă se simte în putere să-l aplice, să tacă, să cucerească puterea și să acționeze; dar, dacă rămâne în fericita obscuritate a cetățeanului de rând, nu-i oare curată nebunie să gândești a converti mulțimile prin discuții individuale? Cu toate astea, vă voi contrazice, iubite părinte, pentru că aici mă adresez oamenilor de bine, deprinși să-și adune laolaltă cunoștințele spre a căuta, în toate, adevărul. Ideile mele vi se vor părea, poate, ciudate; cu toate astea, sunt rodul reflecțiilor pe care mi le-au inspirat nenorocirile ultimilor patruzeci de ani.

Sufragiul universal, pe care-l cer astăzi cei ce aparțin opoziției așa-zise constituționale, a fost în Biserică un principiu excelent, pentru că, după cum ați observat adineaori, iubite părinte, indivizii erau cu toții instruiți, disciplinați de sentimentul religios, pătrunși de același sistem, știind prea bine ce voiau și încotro mergeau. Dar triumful ideilor cu ajutorul cărora liberalismul modern luptă, într-un mod atât de imprudent, împotriva guvernului înfloritor al Bourbonilor ar însemna pieirea Franței și a liberalilor înșiși. Conducătorii aripii stingi

știu bine asta. Pentru ei, lupta aceasta este o simplă chestiune de putere. Dacă, cu voia Domnului, burghezia ar desființa, sub drapelul opoziției, superioritățile sociale împotriva cărora vanitatea sa se revoltă, acest triumf ar fi îndată urmat de războiul burgheziei împotriva poporului, care, mai târziu, ar vedea în ea un fel de nobileme – meschină, e adevărat – dar ale cărei averi și privilegii i-ar fi cu-atât mai odioase cu cât le-ar simți mai îndeaproape. În acest război, societatea – nu spun: națiunea – ar pieri din nou, pentru că triumful de moment al mulțimii care suferă implică cele mai multe dezordini. Această luptă ar fi înverșunată, fără clipă de liniște, căci pricina ei ar fi nepotrivirile instinctive sau dobândite între electori, iar cei luai putini luminați, care sunt și cei mai numeroși, ar dobândi câștig de cauză asupra somităților sociale – într-un sistem în care sufragiile se numără și nu se cântăresc. Urmarea este că un guvern nu este niciodată atât de bine organizat, deci atât de perfect, ca atunci când s-a instaurat pentru apărarea unui privilegiu mai restrâns. Ceea ce eu numesc *privilegiu* nu este unul dintre acele drepturi care odinioară se acordau în mod abuziv unor anumite persoane spre paguba tuturor; nicidecum, cuvântul exprimă în mod particular cercul social care cuprinde evoluția puterii. Numai că, în toate creațiile sale, natura a restrâns principiul vital pentru a-i da mai multă forță; la fel cu corpul politic.

Să-mi lămuresc ideea prin câteva exemple. Să admitem că în Franța ar fi o sută de pairi; aceștia n-ar provoca decât o sută de jigniri. Desființați instituția pairilor și toți bogătașii vor deveni niște privilegiați; în loc de o sută, veți avea o sută de mii și veți lărgi plaga inegalităților sociale. În adevăr, pentru popor, numai dreptul de a trăi fără a munci constituie un privilegiu. În ochii săi, cel ce consumă fără a produce este un jefuitor. Poporul vrea lucrări vizibile și nu ține de loc seama de creațiile intelectuale, care-l îmbogățesc cel mai mult. Tot astfel,

înmulțind numărul jignirilor, veți extinde lupta în toate sectoarele corpului social în loc să o rețineți într-un cerc strimt. Când atacul și rezistența sunt generale, ruina unei țări este iminentă. Întotdeauna vor fi mai puțini bogați decât săraci; deci, victoria va fi a săracilor, de îndată ce lupta devine materială.

Însăși istoria îmi confirmă principiul. Republica romană a cucerit lumea datorită instaurării privilegiului senatorial. Senatul menținea neschimbată ideea puterii. Dar când cavalerii și „oamenii noi” au extins acțiunea guvernului lărgind patriciatul, cauza politică a fost pierdută. În ciuda lui Sylla, și după Cezar, Tiberiu a făurit imperiul roman, sistem în care puterea, adunată în mâna unui singur om, a prelungit cu câteva secole această mare stăpânire. Împăratul nu mai era la Roma când Cetatea eternă a căzut în mâinile barbarilor. Când țara noastră a fost cucerită, francii, care și-o împărțiseră, au născocit privilegiul feudal pentru a-și asigura posesiunile particulare. Cele o sută sau o mie de căpetenii care stăpâneau țara și-au făurit instituții pentru a-și apăra drepturile dobândite prin cuceriri. Astfel, feudalismul a durat atâta timp cât privilegiile au fost restrânse. Dar când *oamenii acestei națiuni*, veritabilă traducere a cuvântului gentilomi, în loc să fie cinci sute, au fost cincizeci de mii, a izbucnit revoluția. Prea întinsă, acțiunea puterii lor era lipsită de energie, de vigoare și, de altfel, se găsea fără apărare împotriva influenței pe care nu o prevăzuse, a banului și a gândirii.

Deci, triumful burgheziei asupra sistemului monarhic având drept scop să mărească în ochii poporului numărul privilegiaților, triumful poporului asupra burgheziei va fi efectul inevitabil al acestei schimbări. Dacă se va întâmpla această perturbare, ea va avea drept mijloc dreptul de vot acordat fără măsură tuturor. Cine votează, discută. Putere discutată nu există. Vă puteți imagina o societate fără guvern?

Nu. Ei, bine, cine spune guvern, spune forță. Forța trebuie să se întemeieze pe *lucruri judecate*. Iată rațiunile care m-au făcut să gândesc că principiul elecțiunii este unul dintre cele mai funeste pentru existența guvernelor moderne. Sigur, cred că mi-am dovedit îndeajuns dragostea pentru cei săraci și pentru cei care suferă, n-aș putea fi învinuit că le vreau răul; dar, cu toată admirația pe care le-o port pentru calea grea pe care au pășit, sublimi prin răbdarea și resemnarea lor, îi declar incapabili să participe la guvernarea țării. Ei îmi par a fi minorii unei națiuni și trebuie ținuti sub tutelă. Altfel, după mine, domnilor, cuvântul *elecțiune* va aduce aceleași stricăciuni ca și cuvintele *conștiință* și *libertate*, rău înțelese, rău definite și aruncate mulțimilor ca simboluri de revoltă și ordine de distrugere. Conducerea maselor mi se pare așadar un lucru drept și necesar pentru menținerea societății.

— Acest sistem dezmente atât de total convingerile noastre actuale, încât cred că avem dreptul să vă cerem să ne explicați argumentele dumneavoastră, spuse Genestas, întrerupându-l pe medic.

— Bucuros, căpitane.

— Ce tot spune stăpânul nostru? strigă Jacquotte, intrând în bucătăria ei. Ai crede că bietul om îi sfătuiește să omoare poporul! și ceilalți îl ascultă...

— Nu mă așteptam din partea domnului Benassis, răspuse Nicole.

— Dacă cer legi energice pentru a ține în frâu mulțimile ignorante, continuă medicul după o scurtă pauzei, în schimb, doresc ca sistemul social să aibă o rețea elastică și binevoitoare pentru a îngădui oricărui om din popor – care ar avea voința și s-ar simți capabil – de a se ridica spre păturile superioare. Orice putere tinde să se mențină. Pentru a dura, astăzi ca și odinioară, guvernele trebuie să atragă de partea lor bărbații puternici, recrutându-i de pretutindeni pentru a avea apărători și a răpi

maselor elementele energice care le agită. Deschizând ambiției publice căi anevoioase și totodată lesnicioase – anevoioase pentru veleitățile incomplete, lesnicioase pentru voințele reale – un stat poate preveni tulburările la care duc piedicile care se pun mersului ascendent al adevăratelor spirite superioare spre nivelul lor.

Cei patruzeci de ani de frământări au convins pe oamenii de bun-simț că superioritățile sunt o urmare a ordinii sociale. Acestea se împart în trei categorii și sunt incontestabile: superioritate de gândire, superioritate politică, superioritate de avere. Cu alte cuvinte: arta, puterea și banii – sau: principiul, mijlocul și rezultatul. Făcând *tabula rasa*, presupunând că unitățile sociale ar fi perfect egale, nașterile în aceeași proporție și dând fiecărei familii o bucată egală de pământ, după o vreme veți regăsi actualele inegalități de avere; rezultă din acest adevăr izbitor că superioritatea de avere, de gândire și de putere este un fapt pe care trebuie să-l acceptăm, un fapt pe care mulțimile îl vor considera întotdeauna ca o nedreptate, văzând niște privilegii în drepturile cele mai cinstit dobândite. Pornind de la această bază, contractul social va fi deci un pact perpetuu între cei care posedă și cei care nu posedă. După acest principiu, legile se vor face de către cei care trag foloase pe urma lor, căci aceștia trebuie să aibă instinctul conservării lor și să prevadă primejdiile. Ei sunt mai interesați ca mulțimile să stea liniștite decât mulțimile înseși. Popoarele au nevoie să li se ofere fericirea de-a gata. Situându-vă pe acest punct de vedere atunci când judecați societatea, dacă o veți privi în totalitatea ei, veți recunoaște dimpreună cu mine că dreptul de elecțiune trebuie să fie exercitat numai de cei ce posedă avere, putere sau inteligență și veți recunoaște, de asemeni, că mandatarii lor nu pot avea decât atribuții extrem de restrânse.

Legislatorul, domnilor, trebuie să fie superior vremii sale. El constată tendința erorilor generale și precizează direcțiile în

care înclină ideile unei națiuni; el va lucra așadar mai mult pentru viitor decât pentru prezent, mai mult pentru generația care crește decât pentru cea care dispare. Dacă însă apelați la mulțime pentru a făuri legea, poate oare mulțimea să fie superioară ei înseși? Nu. Cu cât adunarea va reprezenta cu mai multă fidelitate opiniile mulțimii, cu atât mai puțin se va bucura ea de înțelegerea guvernului, cu atât mai puțin înalte vor fi vederile ei, cu atât mai puțin precisă și mai confuză va fi legislația ei, căci gloata este, mai ales în Franța, și va fi întotdeauna, ceea ce este o gloată. Legea înseamnă supunere față de reguli; orice regulă se opune deprinderilor naturale, intereselor individului; va face mulțimea legi împotriva ei însăși? Nu. Ades, tendința legilor trebuie să fie în rațiune inversă cu tendința moravurilor. A modela legile după moravurile generale ar însemna să se dea, în Spania, prime de încurajare intoleranței religioase și lenei; în Anglia, spiritului mercantil; în Italia, dragostei pentru artele menite a exprima societatea, dar care nu pot fi toată societatea; în Germania, titlurilor nobiliare; în Franța, spiritului de superficialitate, modei ideilor, ușurinței cu rare ne separăm în clici care ne-au devorat întotdeauna. Ce s-a întâmplat în ultimii patruzeci și mai bine de ani, de când colegiile electorale se amestecă în fabricarea legilor? Avem patruzeci de mii de legi! Un popor cu patruzeci de mii de legi nu are niciuna. Cinci sute de capete mediocre – căci într-un secol nu pot fi mai mult de o sută de inteligențe mari – pot avea tăria de a se înălța până la aceste considerații? Nu. Oamenii originari din cinci sute de localități diferite nu vor înțelege niciodată în același chip spiritul legii – iar legea trebuie să fie una.

Dar merg mai departe. Mai curând sau mai târziu, o adunare cade sub sceptrul unui om și, în loc să avem niște dinastii regale, avem schimbătoarele și costisitoarele dinastii ale primilor miniștri. La capătul oricărei deliberări se află

Mirabeau, Danton, Robespierre sau Napoleon; niște proconsuli, sau un împărat. În adevăr, e necesară o anumită cantitate de forță pentru a ridica o anumită greutate; această forță poate fi distribuită pe un număr mai mare sau mai mic de pârghii; dar, în definitiv, forța trebuie să fie proporțională cu greutatea, – iu cazul nostru, greutatea este poporul ignorant și năpăstuit care formează talpa oricărei societăți. Puterea, represivă prin natura ei, are nevoie de o mare concentrare pentru a opune o rezistență egală mișcării populare, latei aplicarea principiului pe care adineaori l-am dezvoltat vorbindu-vă de restricția privilegiului guvernamental. Dacă admiteți oameni de talent, ei se supun acestei legi naturale și îi supun țara; dacă adunați oameni mediocri, vor fi învinși, mai curând sau mai târziu, de spiritul superior: deputatul talentat simte rațiunea de stat, deputatul mediocru face tranzacții cu forța. Pe scurt, o adunare cedează unei idei, precum Convenția în timpul Terorii; sau unei puteri, precum Corpul legislativ sub Napoleon; unui sistem sau, ca astăzi, banilor. Adunarea republicană pe care o vizează unii oameni bine-intenționați, este imposibilă; cei ce o doresc sunt niște naivi desăvârșiți sau niște viitori tirani.

O adunare deliberantă care discută primejdiile ce amenință o națiune, în loc s-o îndemne la acțiune, nu vi s-ar părea ridiculă? Poporul are mandatarî însărcinați să acorde sau să refuze impozitele – și asta e drept, și a existat întotdeauna, sub tiranul cel mai crud ca și sub principele cel mai blând. Banul este insesizabil; de altfel, impozitul are marginî naturale dincolo de care o națiune se revoltă pentru a-l refuza sau se culcă pentru a muri. Dacă acest corp electiv și schimbător ca necesitățile înseși, ca ideile pe care le reprezintă, refuză să admită supunerea tuturor față de o lege rea, totul e bine. Dar să presupui că cinci sute de oameni, veniți din toate colțurile unui imperiu, vor face o lege bună, nu-i o glumă proastă pe care, mai curând sau mai târziu, popoarele o vor plăti? Atunci își schimbă tiranii, asta-i

tot. Puterea, legea, trebuie deci să fie opera unui singur om care, prin forța lucrurilor, este silit să supună neîncetat acțiunile sale aprobării generale.

Dar modificările aduse exercițiului puterii, fie a unuia singur, fie a mai multor, fie a mulțimii, nu se pot găsi decât în instituțiile religioase ale unui popor. Religia este singurul antidot cu adevărat eficace al abuzurilor puterii supreme. Dacă o națiune pierde sentimentul religios, ea devine sedițioasă din principiu, iar principele devine tiran din necesitate. Camerele – care se situează între suverani și supuși – nu sunt decât paleative ale acestor două tendințe. Adunările, potrivit cu ceea ce vă spuneam, devin complice fie ale insurecției, fie ale tiraniei. Cu toate acestea, stăpânirea unei singure persoane – spre care înclin – nu reprezintă binele absolut, căci rezultatele politicii vor depinde în veci de moravuri și credințe. Dacă o națiune e îmbătrânită, dacă filozofismul și spiritul de discuție au corupt-o până-n măduva oaselor, atunci se va îndrepta spre despotism, în ciuda libertății formale; tot astfel după cum popoarele înțelepte știu aproape întotdeauna să descopere libertatea sub formele despotismului.

Din toate acestea rezultă necesitatea unei mari restricții în drepturile electorale, necesitatea unui guvern tare, necesitatea unei religii puternice care să facă din bogătaș prietenul săracului și să poruncească săracului o resemnare totală. În sfârșit, este cu adevărat urgent ca puterea adunărilor să se limiteze la chestiunea impozitului și la aceea a înregistrării legilor, răpindu-li-se dreptul de a le fabrica.

Multe capete gândesc altfel, știu. Astăzi, ca și pe vremuri, exista spirite înfocate care caută mai-binele și care ar dori ca societatea să fie mai înțeleptă întocmită decât este. Dar inovațiile care urmăresc să opereze prefaceri sociale au nevoie de o sancțiune universală. Novatorii să aibă răbdare. Când măsură timpul care a fost necesar pentru statornicirea creștinismului,

revoluție morală care trebuie să fie pur pașnică, mă cutremur gândindu-mă la nenorocirea unei revoluții în ordinea materială și conchid pentru menținerea instituțiilor existente. Fiecare cu gândul său, a spus creștinismul; fiecare cu ogorul său, a spus legea modernă. Legea modernă s-a pus în armonie cu creștinismul. Fiecare cu gândul său înseamnă consfințirea drepturilor inteligentei; fiecare cu ogorul său înseamnă consfințirea proprietății bazate pe efortul muncii. Aceasta-i societatea noastră. Natura statornicește viața omenească pe sentimentul conservării individuale, viața socială se întemeiază pe interesul personal. Acestea sunt, pentru mine, adevăratele principii politice. Zdrobind aceste două sentimente egoiste sub ideea unei vieți viitoare, religia modifică duritatea contactelor sociale. Astfel, Dumnezeu temperează suferințele pe care le produc ciocnirile de interese, prin sentimentul religios care ridică la rangul de virtute uitarea-de-sine, după cum, prin legi necunoscute, a moderat ciocnirile în mecanismul lumilor. Creștinismul spune săracului să-l suporte pe bogat și bogatului să ușureze suferințele săracului; pentru mine, aceste puține cuvinte cuprind esența tuturor legilor divine și umane.

— Eu, nefiind bărbat de stat, spuse notarul, văd într-un suveran lichidatorul unei societăți care trebuie să rămână în permanentă stare de lichidare; el transmite succesoriului său un activ egal cu cel pe care l-a primit.

— Eu nu sunt om de stat! replică Benassis cu vioiciune, întrerupându-l pe notar. Pentru a îmbunătăți starea unei comune, a unui canton sau a unui arondisment se cere numai bun-simț; celui ce conduce un departament i se cere și talent; dar aceste patru sfere administrative oferă orizonturi mărginite, pe care vederile de rând pot ușor să le cuprindă; interesele lor se leagă, prin fire vizibile, de marea mișcare a statului. În regiunea superioară, toate se măresc, privirea bărbatului de stat trebuie să domine punctul de vedere în care se află. Acolo

unde – pentru a face mult bine într-un arondisment, într-un canton sau într-o comună – nu e necesar să poți prevedea rezultatele politicii pe o perioadă de numai zece ani, când e vorba de o națiune, trebuie să-i poți presimți destinele și să le masori pe o perioadă de un secol. Geniul unui Colbert, al unui Sully nu înseamnă nimic dacă nu se sprijină pe voința care i-a făcut pe Napoleon și pe Cromwell. Un mare ministru, domnilor, este o mare idee scrisă pe toți anii secolului, a cărei splendoare și prosperitate a fost de el pregătită. Pentru el, virtutea cea mai necesară este perseverența.

De altfel, în toate cele omenești, oare nu perseverența este expresia cea mai înaltă a forței? De câțeva vreme, întâlnim prea mulți bărbați care au idei de miniștri în loc să aibă idei naționale, ca să nu admirăm pe adevăratul om de stat, pe cel ce ne oferă cea mai imensă poezie omenească. A privi mereu dincolo de clipa prezentă și a păși înaintea destinului, a te situa deasupra puterii și a rămâne acolo numai prin sentimentul utilității, fără a-ți la ce iluzii cu privire la forțele tale; a te despuia de pasiuni și chiar de orice simplă ambiție pentru a rămâne stăpân pe facultățile tale, pentru a prevedea, a voi și a acționa fără încetare; a fi drept și absolut, a păstra ordinea în general, a-ți sili inima să tacă și a nu asculta de glasul inteligenței: a nu fi nici bănuitor, nici în crezător; nici sceptic, nici credul; nici recunoscător, nici ingrât; nici în urmă cu un eveniment, nici surprins de o idee, – în sfârșit, a trăi prin sentimentul maselor și a le domina întotdeauna întinzându-ți aripile spiritului, volumul glasului și penetrația privirii tale; a vedea nu detaliile, ci consecințele tuturor lucrurilor – nu însemnează toate acestea a fi ceva mai mult decât un om? Iată de ce numele marilor și distinșilor părinți ai națiunilor ar trebui să fie în veci populare.

Urmă o clipă de tăcere, în timpul căreia convivii se uitară unii la alții.

— Domnilor, n-ați spus nimic despre armată! strigă Genestas. Organizarea militară îmi pare a fi adevăratul model al oricărei societăți civile, spada este tu- toarea poporului.

— Căpitane, spuse răsând judecătorul de pace, un avocat bătrân zicea că imperiile încep cu spada și sfârșesc cu pana de scris. Noi am ajuns la pana de scris.

— Acum, domnilor, că am pus lumea la cale, să vorbim de altceva. Hai, căpitane, să bem un pahar de vin de Ermitage, strigă medicul răsând.

— Beau și două, spuse Genestas întinzând paharul, și vreau să închin în sănătatea domniei-tale, om care faci cinste speței umane.

— Și pe care cu toții îl iubim, spuse preotul, cu un glas plin de blândețe.

— Domnule Janvier, vrei să mă împingi spre păcatul trufiei?

— Domnul preot a spus încet ceea ce tot cantonul spune tare, răspunse Cambon.

— Domnilor, vă propun să-l conducem pe domnul Janvier spre casa parohială, plimbându-ne sub clar de tună.

— Să pornim, spuseră comesenii, gata să-l însoțească pe preot.

— Vino cu mine până la hambar, spuse medicul, luându-l de braț pe Genestas, după ce își luă rămas-bun de la preot și de la ceilalți invitați. Acolo, căpitane Bluteau, vei auzi vorbindu-se despre Napoleon. Am acolo câțiva complici care-l vor trage de limbă pe Goquelat, poștașul nostru, ca să ne spună despre acest zeu al poporului. Nicole, rândușul meu, ne-a făcut o scară ca să ne urcăm, printr-o lucarnă, în podul cu fin, într-un loc de unde vom putea vedea toată scena. Crede-mă, face să vii: șezătoarea are farmecul ei. Nu pentru prima oară mă culc în fin ca să ascult o poveste soldățească sau vreun basm țărănesc. Dar să ne ascundem bine, că dacă bieții oameni văd un străin, se codesc și

nu mai sunt ei înșiși.

— Vai! draga mea gazdă, spuse Genestas, de câte ori nu m-am făcut și eu că dorm ca să-i pot asculta pe cavaleriștii mei, pe la popasuri! Să știi că la niciunul din spectacolele de la Paris n-am răs din toată inima ca la povestea retragerii de la Moscova, pe care o istorisea cu mult haz un subofițer unor recruți care se temeau de front. Spunea că armata franceză făcea în așternuturi, că toate băuturile erau de la gheață, că morții se opreau în drum, că văzuse Rusia Albă, că își țesăla calul cu dinții, că amatorii de patinaj se desfătau iar, amatorii de piftie de carne aveau pe săturate, că femeile erau în general reci și că singurul lucru cu adevărat neplăcut era lipsa apei calde pentru bărbierit... În fine, debita niște glume cam deocheate dar atât de hazoase încât râdea până și un furier bătrân, cu nasul degerat, și care fusese poreclit *Nasrupt*.

— Ssst! făcu Genestas, am sosit; trec eu primul, urmează-mă.

Se urcară amândoi pe scară și se ghemuiră în fân, fără a fi simțiți de cei ce veniseră la șezătoare, și care ar aflau dedesubt, încât puteau fi bine văzuți. Grupate în jurul a trei sau patru lumânări, câteva femei coseau, altele torceau; mai multe stăteau cu mâinile în sân, cu gâtul întins, cu capul și privirile spre un țăran bătrân care spunea o istorie. Bărbații, cei mai mulți, stăteau în picioare sau culcați pe o mână de paie. Aceste grupuri, profund tăcute, erau slab luminate de flăcările tremurătoare ale unor lumânări vârate în niște globuri de sticlă pline de apă, care le concentrau în raze, în lumina cărora se așezară lucrătoarele. Întinderea hambarului, al cărui pod rămăsese întunecat și negru, slăbea și mai mult aceste lumini, care colorau inegal capelele, producând pitorești efecte de clarobscur. Aici, luminau fruntea arsă de soare și ochii albaștri ai unei țărance curioase; dincolo, pete de lumină decupau fețele aspre ale unor bătrâni și le acopereau cu desene fantastice îmbrăcămintea uzată sau decolorată. Toți acești oameni, atenți

și în atitudini variate, arătau prin chipurile lor imobile că aveau ochi și urechi numai pentru povestitor. Era o scenă curioasă, în care se manifesta prodigioasa influență pe care poezia o exercită asupra tuturor spiritelor. Cerând povestitorului un miraculos întotdeauna simplu sau o imposibilitate ce poate fi aproape crezută, nu este țăranul prietenul celei mai pure poezii?

— ...Deși casa aceea nu părea primitoare – spunea țăranul în clipa când cei doi spectatori nou-veniți se așezară la locurile lor ca să-l asculte – biata cocoșată era atât de obosită, unde-și dusesse cânepa la târg, încât a intrat, nevoită și de întunericul care se lăsase. Ceru numai adăpost peste noapte; de-ale gurii avea și a scos din traistă un codru de pâine și l-a mâncat. Da' stăpâna casei, care era femeia tâlharilor, neștiind ce puseseră ăia la cale să facă noaptea, a primit-o pe cocoșată și a urcat-o într-un pod fără lumină. Cocoșata se culcă pe un țol, își face rugăciunea, se mai gândește la cânepa ei și adoarme. Da' până să ațipească, aude un zgomot și numai ce vede intrând doi bărbați cu un felinar; fiecare ținea un cuțitoi: și i se face frică, fiindcă știți cum era pe vremurile alea, seniorilor le plăceau plăcintelele cu carne de om, care se făceau pentru ei. Da' bătrâna avea pielea tăbăcită încât i-a venit inima la loc, gândind că nu-i bună ea de plăcintă. Cei doi bărbați trec pe dinaintea ei și se îndreaptă spre un pat ca vai de el care se afla în podul ăla mare și unde fusese culcat domnu cu valiza de care se spunea că e *negromant*^[32]. Cel mai înalt ridică felinarul și apucă picioarele lu' domnu' cel mai scund, ăl de făcuse pe bețivu', îi pune mâna-n păr și-i retează capu', uite-așa, dintr-o dată, hârșt! Pe urmă lasă acolo și capu' și trunchiu', în sânge, fură valiza și pe-aici ți-e drumu'. Biata femeie, ce să facă ea acum? Mai târziu, se gândește s-o șteargă binișor, neștiind ea că Soarta o adusese acolo spre slava lui Dumnezeu și ca să pedepsească omoru'. I se făcuse frică – și când i-e frică, omu' nu mai vrea să știe de

nimica. Da' gazda, întrebându-i pe cei doi tâlhari de cocoșată, îi sperie, și ăștia urcă din nou cu băgare de seamă, scărița de lemn. Biata cocoșată, se face mică-mică de spaimă și numai ce-i aude certându-se în șoaptă:

— Omoar-o, n-auzi?

— Nu trebuie.

— Fă-i de petrecanie!

— Nu!

Intrară. Femeia, care nu era proastă, închide ochii și se face că doarme. Începe să doarmă ca un copilăș, cu mâna pe piept și respirând ca un înger. Țala cu felinaru' îl deschide, îndreaptă lumina pe ochii bătrânei adormite, și femeia nici nu clipește de teamă să nu-i taie gâtul.

— Nu vezi că doarme buștean? spuse cel mai înalt.

— Sunt viclene, bătrânele astea! răspunse cel scund. O omor, ca să fim liniștiți. Pe urmă, o sărez și-o dau la porci.

Cocoșata auzea vorbele astea da nu se clintea.

— O! doarme dusă! spuse cel cu capul mic, văzând că bătrâna nu mișcă.

Și-așa, cocoșata a scăpat. A avut curaj, nu-i vorbă. Câte fete tinere nu-s pe la noi care n-ar fi stat așa, ca un înger, auzind că le dă la porci... Cei doi tâlhari au cărat apoi leșul celui pe care l-au ucis, l-au înfășurat în niște țoale și l-au azvârlit în curte, iar bătrâna auzea porcii cum dădeau fuga grohăind: groh! groh! să-l mănânce.

Pe urmă, a doua zi – continuă povestitorul după o pauză – femeia plecă, dând și zece centime pentru culcuș. Își ia desaga, făcându-se că nu știe nimic, mai întreabă de una, de alta, iese în bună pace și dă să fugă. Cu neputință! frica îi muiase picioarele, spre norocul ei. Să vedeți de ce. Nu făcuse niciun sfert de leghe când îi iese-n cale unu dintre tâlhari, care o urmărise ca să fie sigur că nu văzuse nimic. Da' femeia îi ghicise gândul și numai ce se așează pe un pietroi.

— Pe unde umbli, femeie? o întreabă cel scund, că tocmai ăla o pândise, care era cel mai rău din amândoi.

— A! omule bun, zice dânsa, desaga mea e atât de grea și eu sunt atât de ostenită încât caut brațu' unui om un de treabă – vedeți ce șireată era, cocoșata! – să mă ajute până la bordeiu' meu.

Auzind așa, tâlharu' îi spune c-o ajută el. Femeia primește. Omu' o ia de braț, ca să vadă dacă-i e frică. Da de unde! femeia nu tremură de fel și umblă liniștită, și așa, merg ei amândoi, mai schimbând o vorbă ba despre de-ale plugăriei ba despre negoțu' cu cânepă, și tot așa, până la marginea orașului unde locuia cocoșata și unde tâlharu' a lăsat-o de teamă să nu-l vadă careva de la justiție. Pe la amiazi, femeia care ajunsese acasă, își aștepta bărbatu', gândindu-se la câte i se întâmplase la târg și peste noapte. Negustoru' de cânepă s-a întors către seară. Îi era foame, trebuia să-i gătească ceva. Uite-așa, punând untură în tigaie ca să-i prăjească un ou, ea îi povestește cum și-a vândut cânepa, flecărind ca femeile; da nu-i spune nimic de porci, nici de cel ce fusese ucis, jefuit și mâncat. Încinge tigaia la foc, o trage apoi la o parte, dă s-o curețe, o găsește plină de sânge,

— Ce-ai pus în tigaie? întreabă ea pe bărbatu-său.

— Nimic, zice omu'.

Femeia crede că i s-a năzărit ceva și pune iarăși tigaia pe foc... Poc! un cap de om cade pe horn.

— Ia te uită! e chiar capu' mortului, zice bătrâna. Cum mă privește! Ce-o fi având cu mine?

— *Vrea să-l răzbuni!* îi spune un glas.

— Proastă mai ești! îi spune negustoru' de cânepă; astea-s aiureli de-ale tale, fără niciun rost.

Ia scăfârliă, care-l mușcă de-un deget, și o azvârle în ogradă.

— Fă-mi omleta, îi zice, și nu-ți mai bate capu' cu de-alde astea. Era o pisică.

— O pisică! zice femeia, da era rotundă ca o căpățână.

Și pune iară tigaia la foc... Poc! cade un picior. Aceași poveste. Omul, care nu părea mai mirat decât fusese văzând un cap, pune mâna pe picior și-l aruncă peste prag. Până la urmă, cade și piciorul celălalt, cele două brațe, trunchiu, întreg călătoru' ucis cade bucată cu bucată. Nu era chip să facă omletă. Da negustorului i-era foame.

— Jur pe toți sfinții, zice, dacă am parte de omletă, îi fac pe plac omului ăluia.

— Va să zică acum recunoști că e un om? zice cocoșata. Da mai adineaori de ce-mi spuneai că nu e un cap, aiuritule?

Femeia sparge ouă, face omleta și o servește fără a mai bombăni, fiindcă văzuse neînțelegerea și începuse a se neliniști. Omul ei se așează la masă și începe a înfuleca. Cocoșata, căreia i se făcuse frică, zicea că nu i-e foame.

— Boc! boc! bate un străin în ușă.

— Cine-i?

— Omu' care a murit ieri.

— Intră, răspunse câneparu'.

Și-așa, călătoru' intră, se așează pe un scăunel și spune:

— Nu uitați de Dumnezeu, care dă viață veșnică celor care mărturisesc credința în el! Tu, femeie, m-ai văzut murind și taci din gură! M-au mâncat porcii! Porcii nu intră în rai. Va să zică eu, care-s creștin, o să ajung în iad din pricina unei femei care nu vrea să vorbească. Nemaipomenit. Trebuie să mă mântuiești.

Și alte vorbe de-astea.

Femeia, care se temea tot mai mult, își curăță tigaia, își pune îmbrăcămintea de duminică și se duce la judecătorie să spună crima, care s-a descoperit și hoții au fost frumușel trași pe roată în piața târgului. După această faptă bună, femeia și bărbatu-său au avut parte de cea mai frumoasă cânepă care s-a văzut vreodată. După aceea – mai plăcut lucru! – au dobândit ceea ce de multă vreme își doreau, adică un copil de parte bărbătească, care, cu vremea, a ajuns baron al regelui. Asta-i povestea

adevărată a *Cocoșatei curajoase*.

— Nu-mi plac poveștile astea, ele mă fac să visez, spuse Gropărița. Îmi plac mai mult aventurile lui Napoleon.

— Adevărat, zice paznicul. — Hai, domnule Goguelat, povestește-ne despre împăratu'.

— E prea târziu, spune poștașul, și nu-mi place să scurtez victoriile.

— N-are a face, hai, spune! Cunoaștem noi povestea, că ne-ai spus-o de-atâtea ori; da ne place s-o mai auzim o dată.

— Spune despre împăratul strigară mai multe persoane într-un glas.

— Să vă spun? răspunse Goguelat. Vă spun, da n-o să vă placă dacă vă povestesc în pas alergător. Mai bine să vă spun o bătălie. Vreți Champaubert, unde rămăsesem fără cartușe, de-am dereticat locu' cu baioneta?

— Nu... Împăratu'! împăratu'!

Infanteristul se ridică pe grămada lui de fân, plimbă deasupra adunării acea privire întunecată, încărcată de mizerie, de evenimente trăite și de suferințe care-i deosebește pe veterani. Apucă cele două pulpane ale hainei, le ridică de parcă ar fi vrut să-și umple din nou ranița în care cândva își ducea boarfele, încălțăminte, tot avutul lui; apoi își sprijini corpul pe piciorul stâng, împinse înainte dreptul și, cu bunăvoință, făcu pe plac adunării. După ce-și dădu în lături părul cărunt de pe o parte a frunții pentru a o dezveli, își înaltă capul spre cer spre a se ridica la înălțimea giganticei istorii pe care avea s-o spună.

— Vedeți voi, oameni buni, Napoleon s-a născut în Corsica, asta-i o insulă franceză încălzită de soarele Italiei, unde toate fierb ca-ntr-un cazan, unde toți oamenii se omoară unii pe alții din tată-n fiu, pentru te-miri-ce, că așa gândesc ei. Să vă spun de la-nceput lucru cel mai de necrezut, mumă-sa care era cea mai frumoasă femeie de pe vremea aceea și o vicleană, s-a gândit să-l închine lu' Dumnezeu, ca să-l ferească de toate

primejdiile din copilăria sa și din viața lui, că visase ea odată cum că lumea luase foc în ziua când l-a născut. Era o profeție! Și-așa, îi cere ea lui Dumnezeu să-l ocrotească și-i făgăduiește că Napoleon va sprijini sfânta religie, care pe-atunci era prigonită... Așa s-au învoit ei și-așa s-a și întâmplat.

— Acu, fiți atenți și să-mi spuneți dacă ce auziți e lucru firesc.

E sigur și fără îndoială că numai omu' care s-a gândit să încheie o învoială secretă putea să treacă peste liniile altora, printre gloanțe și mitralii care ne omorau ca pe muște, da care nu se atingeau de capu' lui. Am văzut eu asta, cu ochii mei, mai ales la Eylau. Parcă-l văd și-acuma cum se urcă pe o înălțime, duce la ochi binoclu, privește lupta și zice:

— Merge bine!

Un intrigant cu panaș, care-l sâcâia cât se poate și se lipea scai de dânsu', după câte-am auzit, chiar când mânca, vrea să facă pe deșteptu' și, după ce pleacă împărații, se proțapește în locul lui. Hait! într-o clipă s-a curățat! adio panaș. Vă dați seama că Napoleon se învoise să păstreze secretu' numai pentru dânsu'. De-aia toți care-l însoțeau, chiar prietenii lui buni, cădeau ca spicele: Duroc, Bessieres, Lannes, tot oameni tari ca oțelul și pe care-i strunea după cum îi era voia. În sfârșit, ca dovadă că era cu-adevărat copilu' lui Dumnezeu, merit a fi părintele ostașului, nimeni nu l-a văzut niciodată locotenent sau căpitan! Chiar așa, dintr-o dată comandant! Nu părea să aibă mai mult de douăzeci și patru de ani, da' era general cu vechime, de când cu luarea Toulonului, când a început a arăta altora că nu se pricepeau să manevreze tunurile. De-atunci, ne pomenim cu el, slăbuț cum era, general-șef al armatei din Italia, care n-avea nici pâine, nici muniții, nici încălțăminte, nici efecte, o armată ca vai de ea, goală ca degetu'.

— Băieți, ne zice el, iată-ne împreună. Să vă intre-n cap, zice, că până-n două săptămâni veți fi învingători, echipați cu efecte noi, veți avea cu toții mantale, ghetre bune, încălțăminte cum

nu s-a mai văzut; numai că trebuie să mărșăluim, copii, să le luăm de la Milano, unde se află toate.

Și pornim în marș. Francezu' nostru, turtit, mai mult mort decât viu, se îmbărbătează. Eram treizeci de mii de desculți împotriva a optzeci de mii de germani care făceau pe grozavii, toți chipeși, bine hrăniți, parcă-i văd și-acuma. Atunci Napoleon, care pe-atunci nu era decât Bonaparte, parcă ne dă puteri: și mărșăluim noaptea, și mărșăluim ziua, îi dăm peste cap la Montenotte, îi luăm la goană la Rivoli, Lodi, Arcole, Millesimo și nu le dăm răgaz. Ostașu' prinde gust de bătaie. Și-atunci, Napoleon, numai ce ți-i învăluie pe generalii germani care nu mai știau pe unde să se vâre ca să scape teferi, îi scarmână bine, le ia prizonieri, uneori dintr-o dată, câte zece mii de oameni, împresurându-i cu o mie cinci sute de francezi pe care-i manevra cum știa el; cu un cuvânt, le ia tunurile, proviziile, banii, muniția, tot ce se poate lua, îi aruncă în apă, îi bate în munți, îi zvârle în aer, îi mănâncă de vii pe pământ, îi cotonogeste peste tot locu'. Iar trupele noastre prind osânză; că, vedeți voi, Impăratu', care era și om deștept, știa să se pună bine cu populația, căreia îi spunea c-a venit s-o libereze. Așa că civilii ne găzduiau și ne iubeau, ba și femeile, care erau foarte cu judecată. Până la urmă, în *ventôse* 96, care era pe timpurile alea cum ar fi astăzi luna martie, eram încolțiți într-un ungher din țara marmotelor, iar după campanie, iată-ne stăpâni peste Italia, așa cum făgăduise Napoleon. Iar anu' următor, în martie, după un singur an și două campanii, iată-ne în fața Vienei: dereticasem peste tot. Venisem de hac, pe rând, la trei armate diferite și scosesem din pâine patru generali austrieci, printre care și un bătrân cu părul alb și căruia îi făcusem de petrecanie ca unui șoarece, pe-o rogojină, la Mantova. Regii ne cereau iertare în genunchi! Cucerisem pacea.

Un om ca toți oamenii ar fi putut face asta? Sigur că nu. Nu mai încape vorbă, îl ajută Dumnezeu. Se împărțea la toți ca cele

cinci pâini din Scriptură, ziua conducea lupta, noaptea o pregătea, încât sentinelele îl vedeau mereu umblând de colo până colo și nu dormea, nici nu mânca. Așa că, văzând ce minuni poate face, ostașul îl privea ca pe tatăl său bun. Și înainte!

La Paris, lumea, văzând ce se întâmplă, zicea:

— Iată un pelerin care primește porunci din ceruri, asta ar fi în stare să pună mâna pe Franța; n-ar strica să-l asmuțim împotriva Asiei sau Americii, poate că se va sătura!

I-a fost scris ca lui Cristos. Și așa, i se poruncește să pornească în Egipt. Vedeți cum se aseamănă soarta sa cu fiului lui Dumnezeu? Ba, mai mult. Își adună el veteranii cei mai vrednici, pe care-i băgase în draci și le grăiește astfel:

— Băieți, pentru moment, ni se dă Egiptul să-l înfulecăm. Îl vom înghiți în doi timpi și trei mișcări, cum am făcut și cu Italia. Soldații de rând vor deveni prinți, vor avea moșiile lor. Înainte!

— Înainte, copii! ordonă sergenții.

Ajungem noi la Toulon, în drum spre Egipt. Pe-atunci, mărilor erau pline cu vasele englezilor. Da când ne-am imbarcat, Napoleon ne-o spus:

— Englezii n-o să ne vadă și e bine să știți, de pe-acuma, că generalul vostru are o stea în cer care ne călăuzește și ne apără!

Zis și făcut. Trecând peste mare, luăm Malta, cum i-am fi luat o portocală ca să-i potolim setea de victorie, că el era un om care nu putea sta cu brațele în sân. Iată-ne și în Egipt. Bun. Acolo, alt consemn. Egiptenii, vedeți voi, sunt oameni care, de când lumea, s-au deprins să aibă pe tron niște uriași și armate numeroase ca nisipul mării; pentru că e o țară de dühuri și de crocodili, unde s-au construit niște piramide mari cât munții noștri, sub care – ce s-au gândit ei? – să-și înmormânteze regii ca să-i păstreze ca vii; la asta țin ei cel mai mult. De-aia, când să debarcăm, micul caporal ne spune:

— Copii, țările pe care o să le cuceriți se închină la o grămadă de zei pe care trebuie să-i respectăm, pentru că francezu' cată să fie prietenu' tuturor și să-i bată pe toți fără să-i jignească. Să vă între bine în dovleac că n-aveți voie să vă atingeți de nimic deocamdată, pentru că într-o zi, oricum, ale noastre o să fie toate! Înainte, marș!

Toate merg bine. Da toată lumea aceea care-l poreclise pe Napoleon cu numele de Kebir-Bonaberdis, o vorbă din graiu' lor care vrea să zică *sultanu-trage-cu-pușca* este cuprinsă de o frică de moarte! Atunci, turcu, Asia, Africa îi fac farmece și ne trimit un diavol, numit Mody, care se zicea că s-a coborât din cer pe-un cal alb și care, ca și stăpânu' lui, nu se atingea glonte de dânsu' și-amândoi se hrăneau cu aer. Unii l-au și văzut; da eu, unu, nu știu dacă-i adevărat. Stăpânirile din Arabia și mamelucii spuneau ostașilor lor că Mody putea să-i ferească de moarte în bătălii, sub cuvânt că era un arhanghel trimis să lupte împotriva lu' Napoleon și să-i răpească sceptru' lu' Solomon, unul dintre echipamentele lor, care, ziceau ei, că generalu' nostru l-a furat. Vă dați seama că tot noi i-am făcut să scheaune.

Ei, da' ia spuneți, de unde știau ei de pactu' lu' Napoleon? E lucru firesc?

Cu toții erau siguri că putea porunci duhurilor și că, într-o clipă, putea ajunge dintr-un loc în altul – ca pasărea. Adevărat este că era peste tot locu'. Pe urmă, adevărat e că venise să le răpească o regină, frumoasă ca soarele, pentru care era gata să dea toate comorile lui și diamante mari uite-atâta, cât ouăle de porumbiță, da' mamelucu' care se ținea cu dânsa, deși mai avea și alte ibovnice, nu s-a învoit în ruptu' capului. Și dacă n-au putut cădea la învoială, au ajuns la lupte multe. Și-am luptat, nu glumă, că ne-am bătut cu toată lumea. Atunci am ocupat poziții la Alexandria, la Ghizeh și în fața Piramidelor. A trebuit să mășăluim în soare, pe nisip, unde cei care aveau orbu' găinilor vedeau ape care nu se puteau bea și umbră care te

făcea să asuzi. Da' îi mâncam de vii pe mameluci și toți se supuneau ordinelor lui Napoleon, care a cucerit Egiptu' de sus și Egiptu' de jos, Arabia, ba și capitalele regatelor care nu mai existau, și unde erau mii de statui, cei cinci sute de diavoli ai naturii, apoi, lucru care numai acolo se întâlnește, puzderie de șopârle, o țară fără margini, unde fiecare putea să-și ia câteva hectare de pământ dacă îi făcea plăcere. În vreme ce împăratu' își vede de treburile lui interne, că avea de gând să facă niște lucruri minunate, englezii dau foc flotei sale în lupta de la Abukir, că ei nu mai știau ce să născopească spre a ne pune bețe-n roate. Da' Napoleon, care se bucura de stimă și-n Răsărit și-n Apus, pe care papa îl numea fiul său și vărul lui Mahomed, părintele său, vrea să se răzbune împotriva Angliei și să-i răpească Indiile ca să-și scoată paguba cu flota. Avea să ne mâne în Asia, prin Marea Roșie, prin niște țări pline de nestemate, de aur, ca să aibă de unde ne plăti solda și de unde construi palate pe unde avea să poposească; numai că Mody se vorbește cu ciuma și ne-o trimite pe capu' nostru ca să se întrerupă șiru' victoriilor. Stai! Acum toată lumea defilează la parada de unde nimeni nu se mai întoarce teafăr... Soldatu' pe moarte nu-ți mai poate cuceri Acra, deși am pătruns în oraș de trei ori, cu încăpățânarea noastră de oameni buni și viteji. Da tot ciuma era mai tare; nu era chip s-o păcălești! Toți erau foarte bolnavi. Numai Napoleon era rumen ca un trandafir și toată lumea l-a văzut cum bea ciuma și n-a avut nimic.

Ei, da ia spuneți, prieteni, era firesc lucru?

Mamelucii, care știau că noi toți bolim pe la ambulante, au dat să ne taie calea; da cu Napoleon nu le-a mers. Numai ce ordonă el afurisiților lui, celor cu spinarea mai tare ca toți:

— Ia să-mi curățiți drumu'!

Junot, care era un spadasin fără pereche, și prietenu' său adevărat, ia cu dânsul numai o mie de oameni și pune pe fugă armata unei pașale care avusese pretenția să ni se pună de-a

curmezișu'. Pe urmă, ne întoarcem la Cairo, la cartieru' nostru general... Acolo, alta istorie. În lipsa lu' Napoleon, Franța se stricase din pricina parizienilor care aveau în grijă solda trupelor, depozitele de pânzeturi, efectele, da le lăseau să moară de foame și le cereau să facă ordine în univers fără să le poarte însă de grijă. Nătărăii aceia își omorau vremea flecărind în loc să pună și ei umăru'. De-aia armatele noastre erau bătute, frontierele Franței călcate; OMU' nu mai era acolo. Vedeți voi, am zis *omu'* că așa i se spunea, da era curată negliobie, pentru că el avea steaua lui și toate câte erau ale lui: noi, ceilalți, eram oameni! Învață istoria Franței după vestita luptă de la Abukir, unde, fără a pierde mai mult de trei sute de oameni, și cu o singură divizie, a învins armata cea mare a turcului, care avea douăzeci și cinci de mii de oameni, și mai mult de jumătate a zvârlit-o în mare, tiii! Asta a fost ultima lui lovitură în Egipt. Văzând că a pierdut totu' acolo, a spus:

— Eu sunt salvatoru' Franței, știu, trebuie să plec.

Da să înțelegeți voi că armata nici n-a știut că el a plecat; că dacă afla îl reținea cu forța, ca să-l facă împărat al Răsăritului. Acum eram toți cătrăniți, când ne-am văzut lăsați de izbeliște, pentru că el era bucuria noastră. El predă comanda lui Kleber, un vlăjgan pe care l-a împușcat garda, asasinat de un egiptean care-a fost executat vârându-i-se o baionetă în fund, că în țara aceea așa se ghilotinează condamnații; da e atât de dureros încât unui soldat i s-a făcut milă de acel criminal și i-a întins bidonu' cu apă; și de îndată ce egipteanu' a băut o gură, a dat ochii peste cap cu multă plăcere. Da să lăsăm glumele astea. Napoleon pune picioru' pe-o coajă de nucă, o nimica toată de vas care le numea *La Fortune* și, cât ai bate din palme, pe sub ochii Angliei care-l blocase cu unități de linie, cu fregate și tot felu' de vase, debarcă în Franța, că avea el daru' ăsta să străbată mările dintr-o săritură. Era firesc? Drace! Acolo, toată lumea i se închina; da el convoacă guvernul'.

— Ce-ați făcut cu copiii mei, soldații? îi întreabă el pe avocații ăia; sunteți o adunătură de haimanale și vă bateti joc de lume și trageți foloase de pe urma țării. Asta nu-i drept și eu vorbesc pentru toți care-s nemulțumiți!

Atunci ăia vor să dea cu gura și să mi-l omoare; da suiți nițel! Îi închide într-o cazarmă, să flecărească ei cât or vrea, de unde sar peste ferestre, apoi îi înregimentează în suita sa, unde devin muți ca peștii și cumiți cu niște copii. După lovitura asta devine consul; și fiindcă el nu se îndoie niciodată de Cel-de-desus, își ține făgăduiala către bunul Dumnezeu, care nici el nu-l uitase; redeschide bisericile, redă toate drepturile religiei; clopotele bat pentru Dumnezeu și pentru dânsu'. Astfel, toată lumea e mulțumită; întâi, preoții care acum nu mai sunt urmăriți; al doilea, burghezii care-și pot vedea de negoțu' lor fără a se mai teme de lăcomia legilor nedrepte; al treilea, nobilii pe care nimeni nu mai are voie să-i condamne la moarte, așa cum, din nefericire, se deprinseseră unii. Da avea și dușmani de măturat din cale și el nu s-a culcat pe-o ureche, fiindcă, vedeți voi, ochiu lui cuprindea lumea toată ca pe-un simplu cap de om. Atunci, odată apare în Italia, de parcă și-ar fi scos capu' pe fereastră, aruncă o privire și gata! Pe austrieci îi înghite la Marengo așa cum balena înghite plevușcă! Hap! Aici, victoria Franței a răsunat atât de puternic încât a auzit toată lumea și a fost de-ajuns.

— Nu ne mai jucăm, zic germanii.

— Ne-ajunge! spun ceilalți.

Până la urmă: Europa cere pace, Anglia cedează. Pace generala, regii și popoarele se fac că se îmbrățișează. Atunci împăratu' a inventat Legiunea de onoare, un lucru cât se poate de frumos, ce-i drept!

— În Franța, spunea el, la Boulogne, în fata armatei întregi, toată lumea are curaj! Deci, partea civilă care va face fapte curajoase va fi sora soldatului, soldatu' va fi fratele ei, și vor fi

uniți sub drapelul onoarei.

Noi,ăștia, care eram acolo, ne întorceam din Egipt. Toate se schimbaseră! Îl lăsasem general, după puțină vreme îl regăsisem împărat. Nu, zău, Franța i se dăduse, cum se dă o fată unui lăncier. Și după ce s-au făcut toate, spre mulțumirea tuturor se poate zice, s-a pus la cale o sfântă ceremonie cum nu s-a mai văzut de când lumea și pământul. Papa și cardinalii, în odăjdiile lor numai aur și purpură, trec Alpii anume ca să-l ungă în fața armatei și a poporului care bătea din palme. Da s-a mai întâmplat ceva care ar fi nedrept să nu vă spun. În Egipt, în pustie, nu departe de Siria, OMU' ROȘU îi apăru pe muntele lui Moise și-i grăi:

— Merge bine!

Pe urmă, la Marengo, în seara victoriei, pentru a doua oară Omu' roșu i-a apărut înainte-i și i-a spus:

— Vei vedea lumea la picioarele tale și vei fi împărat al Franței, rege al Italiei, stăpân al Olandei, suveran al Spaniei, Portugaliei, Iliriei, protector al Germaniei, mântuitor al Poloniei, primu' vultur al Legiunii de onoare și de toate!

Acest Om roșu, vedeți voi, asta era ideea lui; un fel de poștaș care-l servea, după cum spun unii, să comunice cu steaua lui. Eu n-am crezut niciodată; da Omu' roșu există și chiar Napoleon a vorbit cu dânsu' și spunea că-i apărea în clipele grele și rămânea la palatu' Tuileries, la mansardă. Deci, la încoronare, Napoleon l-a văzut seara pentru a treia oară și au chibzuit despre multe. După aceea, împăratu' se duce drept la Milano, să se încoroneze rege al Italiei. Acolo începe adevăratu' triumf al soldatului. Atunci, oricine știa să scrie, devenea ofițer. Peste tot ploua cu pensii, cu dotări de ducate; comori pentru statu'-major, pentru care Franța nu plătea nimic; iar Legiunea de onoare dădea soldaților de rând și o rentă, pe care o încasează și eu pe lângă pensie. În sfârșit, am văzut și noi armata ținută cum nu se mai pomenise. Da împăratu', care știa că trebuie să

fie împăratu' tuturor, se gândește și la burghezi și le construiește, după plăcu lor, un monument ca-n basme, într-un loc gol ca-n palmă... Dacă ați avea prilej să vă întoarceți din Spania în drum spre Berlin, ei atunci ați întâlni în cale arcuri de triumf cu soldați de rând sculpați frumos pe ele, tot atâția cât și generali. Napoleon, în doi sau trei ani, fără să pună biruri noi, și-a umplut beciurile cu aur, a construit poduri, palate, șosele, a făcut savanți, sărbători, legi, vase, porturi; și a cheltuit puzderie de milioane, atâta bănet, de zicea careva că ar fi putut acoperi Franța toată cu monezi de cinci franci, dacă ar fi vrut el. Atunci, văzându-se bine înscăunat pe tronu' lui și stăpân peste toate, încât Europa trebuia să-i ceară lui voie ca să-și facă nevoile, cum avea el patru frați și trei surori, ne spune cândva, așa, într-o doară, la raport:

— Băieți, zice, e drept ca părinții împăratului vostru să întindă mâna? Nu. Vreau ca ei să arate splendid, ca și mine! Așa că trebuie negreșit să cucerim un regat pentru fiecare dintre ei, încât francezu' să fie pretutindeni stăpân; toată lumea să tremure de frica soldaților gărzii mele și Franța să scuipe unde vrea și toți să-i spună, ca pe monedele noastre, *Domnu cu tine!*

— Am înțeles! răspunde oastea; suntem gata să-ți pescuim regate cu baioneta.

A! da ce? era chip să pregeți? da de unde! dacă i-ar li dat în minte să cucerim luna, ar fi trebuit să ne pregătim, să ne umplem ranițele și să ne cățărăm acolo. Norocu' nostru că nu s-a gândit. Regii, deprinși cum sunt cu dulceața tronului, se lasă greu; atunci, noiăștia, trebuie să pornim. Mergem, înaintăm și tărăboiu' începe din nou, mai ceva ca înainte. Și câți oameni nu s-au prăpădit în anii aceia – și câte pingele! Ne-am luptat cu-atâta înverșunare încât alții decât francezii ar fi obosit de mult. Da voi știți că francezu' e născut filosof, așa că știe că mai curând sau mai târziu tot trebuie să moară. Noi am muri cu toții fără să crâcnim pentru plăcerea de a-l vedea pe împărat

făcând așa pe geografi. (Spunând acestea, infanteristul trase un cerc cu piciorul pe solul hambarului.) Și spunea: „Asta va fi un regat!” și făcea un regat. A! ce vremuri fericite! Coloneii se avansau generali cât ai bate din palme; generalii mareșali, mareșalii regi. Mai este unu, care trăiește ca să povestească Europei, deși e un gascon, care a trădat Franța ca să-și păstreze coroana, căruia nu i-a crăpat obrazu' de rușine pentru că, vedeți, coroanele sunt de aur! Pe scurt, pontonierii care știau citi deveneau totuși nobili. Eu, care vă vorbesc acu, am văzut la Paris unsprezece regi și o puzderie de prinți care roiau în juru' lu' Napoleon ca razele de soare! Acuma voi știți că fiecă soldat având puțința să se urce pe tron, dacă merita, un caporal din garda imperială era ca o curiozitate după care toți întorceau capu', că fiecare avea contribuția lui la victorie, care se trecea întocmai în livret. Și câte bătălii n-au fost! Austerlitz, unde armata a manevrat ca la paradă; Eylau, unde Napoleon i-a înecat pe ruși într-un lac, parcă numai dintr-o suflare; Wagram, unde am luptat trei zile în șir fără să băgăm de seamă... Ce să vă mai spun: au fost bătălii cât sfinții din calendar. Atunci toți au avut prilej să se convingă că Napoleon avea în teacă adevărata spadă a lui Dumnezeu. Și soldatu' se bucura de stima lui, că se știa iubit ca un copil și împăratu' se interesa dacă are ce încălța, dacă are cămașă, dacă are manta, pline, cartușe; deși își ținea rangu', că doar asta-i era meseria, să domnească. Da oricine, un sergent și chiar un soldat putea să-i spună; „Împărate”, cum îmi spuneți voi mie: „Băiete”. Și ținea seama de ce-i vorbeau oamenii, se culca în zăpadă, la rând cu noi; pe scurt, avea înfățișarea aproape a unui om natural. Eu asta, care mă vedeți, l-am văzut, printre obuze, în fața mea, așa cum stați voi acum, da umblând de colo până colo, privind prin binoclu, veșnic ocupat; atunci noi ne țineam deoparte, ca proștii. Nu știu cum le făcea toate, da când ne vorbea, apoi glasu' lui parcă ne ardea măruntaiele; și ca să-i dovedim că suntem copiii lui, și că

nu ne putem supăra pe dânsu', treceam prin fața afurisitelor de tunuri care mugeau și scuițau regimente de obuze, fără să crâcnim. Până și cei ce trăgeau să moară se ridicau în capu' oaselor ca să-l salute și să-i strige:

— Trăiască împăratu'!

Era firesc? ați face voi asta pentru un om de rând? Și uite-așa, după ce le-am aranjat toate, împărăteasa Iozefina, care era de altminteri o femeie cumsecade, da avea ea un beteșug de nu-i putea face copii, el a fost nevoit s-o lase, deși o iubea din tot sufletu'. Da el dorea copii, că se gândea la guvern. Aflând de necazu' ăsta, toate capetele încoronate din Europa s-au luat la harța, că fiecare voia să-i facă rost de-o femeie. Da el s-a cununat, după câte-am auzit, c-o austriacă, fiica cezarului, un om bătrân de care toți vorbeau, nu numai în țările noastre, unde se spune că a făcut și a dres, da în toată Europa. Și e adevărat că, uite, eu, ăsta, care vă vorbesc acu, m-am dus pe Dunăre unde-am văzut resturile unui pod construit de acel om, care se zice că era, la Roma, o rubedenie de-a lui Napoleon, care i-a dat împăratului nostru hârtie la mână să-l moștenească pentru fiu-său. Și-așa, după cununia lui, care-a fost o sărbătoare pentru lumea întreagă, și când a scutit poporul de dări pe timp de zece ani, da pe care tot le-am plătit, că perceptorii n-au vrut să țină seama, nevestă-sa a născut un prunc, care era regele Romei; lucru care nu s-a mai văzut pe lume, că niciodată un copil nu s-a născut rege dacă tată-său era în viață. În ziua aceea, un balon a zburat de la Paris la Roma ca să ducă vestea, și balonu' a făcut drumu' numa-ntr-o zi. Ei, acu să-l văz pe ăla care-o spune că astea-s lucruri firești! Nu, nu! Sunt lucruri scrise colo, sus. Să dea râia-n cei care-o zice că n-a fost trimis chiar de Dumnezeu pentru slava Franței! Numai ce se supără însă țarul Rusiei, care-i era prieten, că nu s-a însurat c-o rusoaică și începe a-i sprijini pe engleji, dușmanii noștri, care totdeauna Napoleon voia să le facă o vizită în dugheana lor ca

să le spună două vorbe. Trebuia să sfârșească o dată și cu poveștile astea. Lu' Napoleon îi sare țandăra și ne spune:

— Ostași! ați cucerit toate capitalele Europei; a mai rămas Moscova, care s-a înhăitat cu Anglia. Da ca să cucerim Londra și Indiile, care sunt ale ei, negreșit trebuie să pornim spre Moscova.

Și uite-așa, adună el armata cea mai mare care și-a târât vreodată tălpile pe glob și nemaipomenit de bine aliniată încât într-o zi trece în revistă un milion de oameni.

— Ura! strigă rușii.

Și iată Rusia întreagă, niște namile de cazaci care o iau la sănătoasa. Lupta o țară contra alteia, o *peturbație* generală, de care nu știai cum să te ferești. Așa-i spuse și Omu' roșu lu' Napoleon:

— Asia contra Europei!

— Înțeleg, a răspuns el, o să am eu grijă.

Și-acum să fi văzut că toți regii din Europa veneau se lângă mâna lui Napoleon! Austria, Prusia, Bavaria, Saxonia, Polonia, Italia, toate țin cu noi, ne lingușesc, ce frumos era! Niciodată vulturii n-au gungurit așa de dulce ca la parăzile alea, când erau pe toate drapelele din Europa. Polonezii nu mai puteau sta locului, pentru că împăratu' se gândea să-i ridice; spuneau că Polonia și Franța s-au avut totdeauna ca frații. În sfârșit:

— A noastră-i Rusia! striga armata.

Intrăm noi bine echipați; mărșăluim, mărșăluim: nici țipenie de rus. În sfârșit, dăm de ei, cantonați pe Moscova. Acolo am luat crucea^[33] și pot să spun că a fost o luptă afurisită! Împăratu' era îngrijorat, îl întâlnește pe Omu' roșu care-i spusese:

— Fiule, înaintezi prea repede, vei duce lipsă de oameni și prietenii te vor trăda.

Și-a cerut pacea. Da înainte de a o semna:

— Să le tragem o chelfăneală rușilor! ne spune.

— S-a făcut! strigă armata.

— Înainte! ordonă sergenții.

Cizmele mele erau uzate, efectele descusute de cât mai trucidisem pe drumurile alea, care sunt ca vai de ele! Da totuna-i!

— Fiindcă e sfârșitu' scuturăturii, îmi zic, vreau să mănânc pe săturate!

Eram în fața râpei celei mari; ocupam primele locuri! Se dă semnalu', șapte sute de guri de foc încep o convorbire de ziceai că-ți iese tot sângele pe urechi. Fiindcă veni vorba, să fim drepti cu inamicii noștri: rușii se jertfeau la fel ca francezii; fără a da îndărăt și noi nu înaintam.

— Înainte, ni se ordonă, iată împăratu'!

Era adevărat: îl văd trecând în galop, făcându-ne semn că e important să luăm reduta. Ne îmbărbătează, noi alergăm, ajung cel dintâi la marginea râpei. A! Dumnezeu! locotenenții cad, coloneii, soldații! Tot una-i! Cei desculți își fac rost de cizme și intriganții care învinseseră să citească își fac rost de epoleți... Victorie! strigă toată linia. N-o să credeți, da pe pământ zăceau douăzeci și cinci de mii de francezi. Numai atât! Era ca un ogor secerat: numai că, în loc de spice, erau oameni! ne dezmeticisem în fine. Omu' apare, toți se adună în juru-i. Și uite-așa, ne alintă, că era drăgălaș când voia, de ne putea face să ne mulțumim cu o coajă de cartof când eram flămânzi ca niște lupi. Atunci, drăgălașu', împarte cu mâna lui crucile de război, salută pe cei căzuți; pe urmă zice:

— La Moscova!

— Fie! zice oștirea.

Și luăm Moscova. Da nu ziceți că rușii dau foc orașului? A ars ca un foc ele paie de două leghe și vâlvătaia nu s-a stins două zile. Casele se prăbușeau ca nimica toată! Parcă ploua de sus cu fier și cu plumb topit care erau spăimântătoare la vedere: și, vouă pot să vă spun, parcă ne lumina nenorocirea noastră. Împăratu' zice:

— Ajunge, că-mi rămân aici toți soldații!

Ne distrăm noi răcorindu-ne un pic, ne mai hrănim leșu că eram cu adevărat istoviți ca niciodată. Luăm cu noi o cruce de aur care era pe Kremlin și fiecare soldat avea o mică avere. Da la întoarcere, iarna venise cu o lună mai devreme, lucru pe care savanții, care sunt niște nătărăi, nu l-au lămurit deplin și frigul ne pișcă. Nu mai eram armată, auziți? nici generali, nici măcar sergenți! Și uite-așa a început domnia mizeriei și a foamei, domnie sub care eram cu toții în adevăr egali! Nu ne mai gândeam decât să revedem Franța, nu ne mai aplecam ca să ridicăm de jos nici pușca, nici banii; și fiecare mergea drept înainte, cu arma după voie, fără să-i pese de glorie. Nu vă mai spun că vremea era atât de rea încât împăratul nu-și mai vedea steaua. Se ivise o neînțelegere între cer și dânsul. Bietul om, se îmbolnăvise văzându-și șoimii cum se depărtează de victorie! Și nu-i venea de loc la socoteală, ce mai! Ajungem la Berezina. Aici, fraților, pot să mă jur pe ce am mai sfânt, pe onoare, că, de când sunt oameni pe lumea asta, niciodată, auziți voi? niciodată nu s-a mai văzut asemenea învălmășeală de armate, de trăsurii, de artilerie, în zăpadă atât de mare și pe-o vreme atât de nenorocită. Țeava armei îți ardea mâna dacă o atingeai, atât era de rece. Acolo pontonierii au salvat armata, care au stat ei neclintiți la posturile lor și acolo a luptat a un erou. Gondrin, singurul care mai trăiește dintre încăpățânații care s-au vârat în apă ca să construiască poduri peste care a trecut armata ca să se salveze de ruși, care mai aveau încă respect pentru marea armată, știind și ei câte victorii avusese.

Să știți – zise el, arătând către Gondrin, care-l privea cu atenția proprie surzilor – să știți că Gondrin e un ostaș de nădejde, un ostaș de onoare, care merită toată iubirea noastră.

L-am văzut pe împărat, lângă pod, în picioare, nemișcat; și nu-i era frig. E firesc lucru?

Privea cu jale cum i se duce de râpă averea, cum își pierde prietenii, veteranii săi din Egipt. Vai! toate se treceau, femeile,

furgoanele, artileria, toate se distingeau, se mâncau, se ruinau, Cei mai curajoși făceau garda vulturilor^[34] fiindcă vulturii, vedeți voi, erau Franța, erați voi toți, cei de-acasă, era onoarea și a civilului și a militarilor pe care trebuie s-o păstrăm curată și să nu ne plecăm grumajii de ger. Nu ne încălzeam decât în preajma împăratului, fiindcă, atunci când era în primejdie, dam fuga, înghețați cum eram, noi care nu ne opream să dăm o mână de ajutor unui camarad. Am auzit că, nopțile, își plângea nefericita familie de ostași, Numai el și francezii erau în strâmtoarea aceea; și am scăpat din ea, da cu pierderi, cu pierderi mari de tot, să știți! Aliații ne mâncaseră proviziile. Norocu' începuse a-l părăsi, după cum îi prezisese Omu' roșu. Palavragiile de la Paris, care amuțiseră de când cu garda imperială, îl cred mort și uneltesc, împreună cu prefectu' poliției, să-l detroneze. Da el prinde de veste, își face sânge rău și ne spune când pleacă:

— La revedere, băieți, rămâneți la posturile voastre, că măntorc.

Aș, de unde! generalii lui o iau razna; fără el, toate merg anapoda. Mareșalii spun prostii, fac greșeli, boacăne, și altminteri nici că se putea; Napoleon, care era un om bun, îi umpluse de aur, ei se îngrășaseră ca porcii și nu mai voiau să lupte. De-aici ni s-au tras toate nenorocirile, fiindcă mai mulți au rămas în garnizoană fără să-l scarmene pe inamicu' pe urmele căruia ne aflam, în vreme ce eram împinși spre Franța. Da împăratu' se întoarce cu recruți, băieți tot unu și unu, perfect instruiți, ca niște dulăi gata să muște pe oricine, cu burghezi în gărzile de onoare, o trupă frumoasă, da care s-a topit ca untu' în tigaie. Deși aveam o ținută severă, toate se porniseră împotriva noastră; da armata continuă să facă minuni de vitejie. Și uite-așa, luptăm în munți, popor contra popor, la Dresda, Lutzen, Bautzen... Să vă aduceți aminte de bătăliile astea, unde francezu' a fost mai viteaz ca oriunde, încât un bun grenadier

nu dura mai mult de șase luni. Continuam a triumfa, da în spatele nostru, ce să vezi? englezu' asmute popoarele la răscoală spunându-le tot felu' de prostii! În fine, o scoatem noi la capăt cu haitele astea de nații. Peste tot locu' pe unde apare împăratu', ne croim drum, pentru că, pe uscat ca și pe mări, când spunea el: „Vreau să trec!” apoi treceam. Până la urmă de tot, iată-ne în Franța – și pentru mulți bieți pedestrași toate încercările cumplite prin care trecuseră uitate au fost, că aerul Franței parcă le dăduse puteri în suflet. Eu, unu, pot zice că mi-a împrăștiat viața... Da la ceasu' acela era vorba să apărăm Franța, patria noastră, în fine, Franța cea frumoasă împotriva Europei întregi, care nu ne ierta că încercasem să facem ordine la ruși, înghesuindu-i în hotarele lor ca să nu ne mănânce de vii, după apucăturile celor din Nord cărora le lasă gura apă după țările Sudului, lucru pe care l-am auzit de la mai mulți generali. Atunci împăratu' vede că socru-său, prietenii lui pe care-i făcuse regi și lichelele cărora le redase tronul, toți sunt împotriva lui. Ba până și unii francezi și aliați care, din ordin superior, se întorceau împotriva noastră, În liniile noastre, cum s-a întâmplat în bătălia de la Lipsca. Nu-i așa că niște soldați de rând n-ar fi în stare de asemenea porcării? Câte unu își călca de trei ori pe zi cuvântu' de onoare și zicea că e prinț! Și uite-așa, începe invazia. Peste tot locu' unde împăratu' apare cu fața lui ca de leu, inamicu' dă îndărăt și în timpu' acela el a făcut mai multe minuni ca să-mi apere Franța, decât făcuse ca să cuprindă Italia, Orientu', Spania, Europa și Rusia. Și uite-așa, voia să-i îngroape pe toți străinii, ca să-i învețe minte să respecte Franța și-i lasă să se apropie de Paris ca să-i înghită dintr-o dată și el să se înalțe până la treapta cea mai de sus a geniului printr-o bătălie încă mai mare decât toate celelalte, o bătălie cum nu se mai văzuse! Da parizienii tremură pentru pielea lor de două parale și pentru dughenile lor de doi pitaci și deschid porțile orașului; acum încep trădările și se sfârșesc

bucuriile impui alesei; iar la ferestre apare steagul alb. În fine, generalii, pe care-i făcuse din prietenii lui cei mai buni, îl părăsesc și trec de partea Burbonilor, de care nimeni nu auzise vorbindu-se. Atunci, Napoleon și-a luat rămas bun de la noi, la Fontainebleau:

— Soldați!

Parcă-l aud și-acuma, plângeam toți ca niște copii; vulturii, drapelele erau înclinate ca pentru o înmormântare, căci, vouă pot să vă spun, era îngropăciunea Imperiului și armatele lui fercheșe nu mai erau decât niște umbre. Atunci ne-a vorbit de pe terasa castelului său:

— Băieți, trădarea ne-a învins, dar ne vom revedea în ceruri, patria vitejilor. Purtați de grijă micuțului meu, pe care vi-l încredințez: trăiască Napoleon al II-lea!

Gândea că va muri; și, pentru ca nimeni să nu-l vadă pe Napoleon învins, ia otravă cât ar putea ucide un regiment întreg, unde se credea el, ca Isus Cristos înainte de patimile lui, părăsit de Dumnezeu și de talismanul lui; că otrava nu-i face niciun rău. Alta, acum: își dă seama că e nemuritor. Sigur de cei al lui, sigur că va fi totdeauna împărat, se duce pentru o bucată de vreme într-o insulă ca să studieze firea ălor care făceau prostii fără număr. În vreme ce stătea la pândă acolo, chinezii și animalele de pe coasta Africii, barbarezii și alții, cu care nu te poți înțelege de fel, credeau cu tărie că nu e om, așa că-i respectau drapelul și ziceau că a-l atinge însemna să te atingi de Dumnezeu. Domnea peste lumea întreagă, în vreme ce ăia îl dăduseră afară din Franța sa. Văzând asta, el se îmbarcă din nou pe coaja lui de nucă din Egipt, trece pe sub nasul vaselor englezești, pune piciorul în Franța; Franța îl recunoaște, afurisitu' de cuc zboară dintr-o parohie în alta, toată Franța strigă: „Trăiască împăratul”. Prin părțile noastre a fost mare entuziasm pentru această minune a veacurilor, în Dauphine populația a fost la înălțime și eu unu, m-am bucurat

tare când am aflat că lumea plângea de bucurie când îl vedea în redingota lui cenușie. La 1 martie, Napoleon debarcă cu două sute de oameni ca să cucerească regatu' Franței și al Navarei care, de la 20 martie, alcătuiseră din nou Imperiu' francez. Omu' nostru se afla în ziua cea la Paris, dereticase peste tot, se făcuse din nou stăpân peste scumpa lui Franța și-și adunase ostașii spunându-le numai o vorbă: „Iată-mă-s!“ A fost cea mai mare minune a lui Dumnezeu! Până la el, se mai întâmplase vreodată ca un om să pună mâna pe un imperiu așa, dintr-o dată? Credeau unii că Franța e la pământ. Da de unde! La vederea vulturului, armata națională se reface și pornim toți în marș către Waterloo. Și uite-așa, garda moare dintr-o singură lovitură. Napoleon, deznădăjduit, în fruntea celor care-i rămăseseră, se aruncă de trei ori în gura tunurilor inamice, da moartea îl ocolește! Noi am văzut ce vă spun, noi ăștia! Așa am pierdut lupta. Seara, împărații își cheamă la el veteranii și, pe câmpu' plin de sângele nostru, dă foc drapelului și vulturilor săi; bieții vulturi, întotdeauna victorioși, care în timpul luptelor strigau: „Înainte!“ și care zburaseră deasupra întregii Europe, au fost salvați de rușinea de a cădea în mâinile inamicului. Toate comorile Angliei nu făceau pentru el aici cât coada unui vultur. Adio, vulturi! Ce-a urmat, se cunoaște îndeajuns. Omu' roșu trece de partea Burbonilor, ca un ticălos ce era. Franța e zdrobită, soldatu' nu mai are niciun cuvânt de spus, i se răpesc drepturile, este lăsat la vatră, iar în locul lui apar nobilii – care nu puteau nici să umble, de ți-era mai mare mila. Prin trădare, Napoleon cade în mâinile lor, englezii îl surghiunesc într-o insulă pustie din marea cea mare, pe-o stâncă înaltă de zece mii de picioare deasupra lumii.

Până la urmă, e nevoit să rămână acolo până ce Omu' roșu îi redă puterea, spre fericirea Franței. Aia ziceau că a murit! A, așa? Mort? se vede că nu-l cunoșteau. Repetă nerozia asta ca să atragă poporul și să-l țină cu botu' pe labe în cotețu' lor de

guvern. Ascultați: adevăru' adevărat e că prietenii lui l-au părăsit în pustie ca să împlinească o profeție care s-a făcut, că uitasem să vă spun că numele de Napoleon înseamnă *Leul pustiei*.

Ce să spun eu e adevărat ca Evanghelia. Toate câte altele veți auzi să știți că sunt nerozii și neomenii. Să nu credeți voi că Dumnezeu ar fi îngăduit copilului unei femei să-și scrie numele cu roșu cum a făcut Napoleon pe pământu' care în veci de veci își va aduce aminte!... Trăiască Napoleon, părintele poporului și-al soldatului.

— Trăiască generalul Eble! strigă pontonierul.

— Da cum ați făcut de n-ați murit în râpa de lângă Moscova? întrebă o țărăncă.

— Știu eu? Un regiment întreg am intrat acolo, și-am rămas în picioare numai o sută de infanteriști! Să știți că infanteria e totu' pe câmpu de luptă...

— Da cavaleria nu? strigă Genestas alunecând din vârful grămezii de fân și făcându-și apariția cu o rapiditate care-i făcu și pe cei mai curajoși să scoată țipete de spaimă. Ei, bătrâne, ai uitat de lăncerii roșii ai lui Poniatowski, de cuirasieri, de dragoni, de toate scuturătura! Când Napoleon își pierdea răbdarea văzând că victoria în luptă nu se arată, îi spunea lui Murat: „Sire, taie-mi-i în două!” și noi porneam – mai întâi la trap, apoi în galop: un, doi! și-i despica armata inamică precum un măr cu cuțitul. O șarjă de cavalerie, prietene, e ca un torent de obuze de tun.

— Da pontonierii? strigă surdul.

— A! copii, continuă Genestas – rușinat de izbucnirea lui când se pomeni în mijlocul unui cerc tăcut și uimit – aici nu sunt agenți provocatori! Țineți, ca să beți un pahar în sănătatea micului caporal!

— Trăiască împăratu'! strigă într-un glas întreaga clacă.

— Ssst! copii, spuse ofițerul, străduindu-se să-și ascundă

marea-i durere. Ssst! El a murit spunând: „*Glorie, Franța și bătălie!*” Copii, a trebuit să moară, el; dar amintirea lui... niciodată.

Goguelat făcu un gest de neîncredere, apoi șopti către vecinii săi:

— Ofițeru' mai e încă în serviciu și așa au ei ordin, să spună poporului că împăratu' a murit. Nu i-o luați în nume de rău, că așa-i la armată: ordinu-i ordin.

Ieșind din hambar, Genestas o auzi pe Gropărița spunând:

— Îl vezi pe ofițerul ăla? E un prieten al împăratului și al domnului Benassis.

Toți cei ce se aflau la clacă dădură buzna spre ușă ca să-l mai vadă o dată pe maior; și, la lumina lunii, îl zăriră luând brațul medicului.

— Am făcut prostii, spuse Genestas. Să ne întoarcem repede acasă! Vulturii, tunurile, campaniile!... nu mai știam pe ce lume mă aflu.

— Ei, dar ce spui de Goguelat al meu? îl întreba Benassis.

— Domnule, dacă dăm crezare unor povești de-alde astea, Franța va avea totdeauna în pânțele ei cele patrusprezece armate ale Republicii și vom putea lesne susține dialogul de artilerie cu Europa. Asta-i părerea mea.

Curând ajunseră la locuința lui Benassis unde, după scurt timp, se aflau în salon, meditativi, de cele două părți ale căminului în care un foc mocnit mai scânteia din când în când. Cu toate dovezile de încredere pe care i le arătase medicul, Genestas pregeta să-i pună o ultimă întrebare care i-ar fi putut părea indiscretă; dar, după ce în mai multe rânduri îi aruncă o privire cercetătoare, se simți încurajat de un surâs plin de blajinătate care însuflețește buzele oamenilor cu adevărat puternici și prin care Benassis părea a-l încuraja. Atunci îi spuse:

— Domnule, viața domniei-tale se deosebește atât de mult de aceea a oamenilor obișnuiți încât nu te vei mira dacă te voi întreba: din ce pricină te-ai retras aici? Chiar în cazul când curiozitatea mea ți-ar părea nepotrivită, vei recunoaște că e cât se poate de firească. Ascultă: am avut camarazi pe care niciodată nu i-am tutuit, nici chiar după ce participasem împreună la mai multe campanii; dar am avut și altfel de camarazi, cămin le spuneam: „Du-te la casierie de cere bani pentru noi!” trei zile după ce ne îmbătasem împreună, lucru se poate întâmpla și celor mai onorabili oameni la o petrecere inevitabilă. Ei bine, dumneata ești unul dintre acei bărbați pe care-i consider prieteni fără să le cer voie, ba chiar fără să știu de ce.

— Căpitane Bluteau...

De la o vreme, ori de câte ori medicul rostea falsul nume sub care oaspetele său i se prezentase, acesta nu-și putea reprimă o ușoară grimasă. În clipa asta, Benassis surprinsese această expresie de dezgust și-l privi insistent pe ofițer pentru a încerca să-i descopere cauza; cum însă pricina adevărată era cu neputință de ghicit, atribui acest gest vreunei dureri trupești și spuse mai departe:

— Căpitane, am să-ți vorbesc despre mine. Până azi, mi-am călcat de mai multe ori pe inimă ca să-ți descriu îmbunătățirile pe care le-am putut obține aici: dar era vorba de comună și de locuitorii ei, cu ale căror interese se împletesc și interesele mele. Acum, a-ți spune povestea mea ar însemna să-ți vorbesc numai de mine însumi, iar viața mea e prea puțin vrednică de interes.

— Chiar de-ar fi mai simplă decât cea a Gropăriței dumitale, răspunse Genestas, și încă aș vrea s-o ascult spre a cunoaște suferințele care-au putut zvârli într-un canton ca ăsta un om atât de remarcabil.

— Căpitane, de doisprezece ani tac. Acum, când sunt cu un picior în groapă, voi avea sinceritatea să-ți mărturisesc că

tăcerea asta începe să mă apese. De doisprezece ani sufăr fără a mă bucura de alinarea pe care prietenia o aduce inimilor rănite. Bieții mei pacienți, țăranii mei, îmi oferă exemplul unei depline resemnări dar eu îi înțeleg și îmi dau și ei seama că-i înțeleg; în vreme ce nimeni nu-și poate da seama de tristețea mea ascunsă și nicio mână de om cumsecade nu-mi strânge prietenește mâna – cea mai frumoasă răsplată, de care toți oamenii se bucură, până și Gondrin.

Cu o mișcare neașteptată, Genestas îi întinse mâna lui Benassis, pe care acest gest îl emoționează puternic.

— Poate că Gropărița m-ar fi putut înțelege îngerește, continuă el cu glas tremurând; dar, poate, m-ar fi iubit – și-ar fi fost o nenorocire. Să știi, căpitane, că numai un veteran al armatei, indulgent precum te știi, sau un tânăr plin de iluzii mi-ar putea asculta spovedania, căci n-ar ști s-o priceapă decât fie un om care cunoaște bine viața, fie un copil căruia îi este cu totul străină. Pe vremuri, în lipsa preoților, comandantii de oști care mureau pe câmpul de luptă se spovedeau minerului, în formă de cruce, al spadei lor, care era pentru dânșii un credincios mijlocitor între ei și Dumnezeu. Domnia-ta, unul dintre cei mai încercați spadasi ai lui Napoleon, domnia-ta, dur și puternic ca oțelul, cred că mă vei înțelege! Povestea mea nu l-ar putea interesa decât pe omul capabil să pătrundă unele nuanțe ale sentimentului și să împărtășească gândurile firești pentru sufletele simple, dar care ar părea ridicule multor filosofi deprinși a se sluji, în interesele lor personale, de maximele rezervate guvernelor de stat. Vă voi vorbi ca un om de bunăcredință, ca un om care nu urmărește să justifice nici binele, nici răul din viața sa, dar care nu vă va ascunde nimic, pentru că astăzi trăiește departe de lume, nepăsător față de judecata oamenilor și plin de nădejde în Dumnezeu.

Benassis se opri, apoi se ridică și grăi:

— Înainte de a începe a-ți povesti, mă duc să cer Jaquottei să

ni se aducă ceai. De doisprezece ani, n-a uitat niciodată să mă întrebe dacă doresc ceai și sunt sigur că ne-ar întrerupe și acum. Bei o ceașcă, domnule căpitan?

— Nu, mulțumesc.

Benassis se întoarse îndată.

Spovedania medicului de țară

— M-am născut, continuă medicul, într-un orașel din Languedoc, unde tatăl meu se statornicise de multe vreme și unde mi-am petrecut prima copilărie. La vârsta de opt ani, am fost înscris la colegiul din Sorreze, după absolvirea căruia am plecat la Paris să-mi continui studiile.

Tata avusese o tinerețe cât se poate de nebunatică, de risipitoare; averea pe care o moștenise – și pe care-o irosise – și-o refăcuse însă printr-o căsătorie norocoasă și prin lente economii, așa cum se fac în provincie, unde oamenii se laudă nu cu cheltuielile, ci cu averea lor, unde ambiția, firească la orice om, se stinge și se transformă în avariție, în lipsa unor preocupări generoase. Văzându-se bogat, neavând decât un singur fiu, dori să-i transmită recea experiență pe care o plătise cu iluzii pierdute: ultima și nobila greșală a bătrânilor care încearcă zadarnic să lase moștenire virtuțile lor și prudentele lor socoteli unor copii încântați de viață și grăbiți să se bucure din plin de plăcerile ei. Acest spirit de prevedere i-a dictat, în scopul educării mele, un plan căruia eu i-am căzut victimă. Tata mi-a ascuns cu grijă cifra averii sale și m-a osândit, în interesul meu, să suport, în timpul celor mai frumoși ani, privațiunile și grijile unui tânăr dornic să-și cucerească independenta; dorea să-mi inspire virtuțile sărăciei: răbdarea, setea de învățatură și dragostea de muncă. Arătându-mi astfel cât de prețios lucru e averea, spera să mă învețe a nu-mi irosi moștenirea; iată de ce, îndată ce am fost în stare a-i pricepe povețele a stăruit să-mi fac o carieră. De la Sorreze – unde, timp de zece ani învățasem sub jugul disciplinei monahale a oratorienilor^[35] – am fost transportat, fără nicio tranziție, în capitală. Am plecat însoțit de tata, care dorea să mă recomande unuia dintre prietenii săi. Cei

doi bătrâni au luat, fără știrea mea, minuțioase măsuri împotriva clocotului tinereții mele, pe-atunci foarte nevinovată. Sumele pe care urma să le primesc de-acasă au fost sever calculate după necesitățile reale ale vieții; în fiecare trimestru aveam să încasez banii numai prezentând adevărurile de înmatriculare în registrele Școlii de medicină. Această neîncredere îndeajuns de jignitoare se ascundea sub argumente privind ordinea și contabilitatea. De altminteri, tata se arătase destul de darnic în ce privește atât cheltuielile necesare educației mele, cât și plăcerile vieții pariziene. Vechiul său prieten, fericit să călăuzească pașii unui tânăr prin labirintul în care intram, făcea parte dintre acei oameni care își clasează sentimentele cu tot atâta grijă ca și hârtiile. Consultându-și agenda din anul anterior, putea oricând să-și amintească ceea ce făcuse în luna, în ziua și la ora la care se afla în anul curent. Viața era pentru dânsul un fel de întreprindere, ale cărei socoteli le ținea negustorește. De altfel, om nu lipsit de calitate, dar abil, meticulos, bănuitor, nu i-au lipsit niciodată argumentele înșelătoare cu care-și justifica precauțiile pe care și le lua cu privire la persoana mea; îmi cumpăni cărți, îmi plătea lecțiile; dacă voiam să învăț a călări, unchiașul se interesa personal care era cel mai frumos maneaj, mă conducea acolo și-mi prevenea dorințele punându-mi la dispoziție un cal pentru zilele de sărbătoare. Cu toate aceste șiretlicuri bătrânești, pe care m-am priceput să le dejoc în clipa când interesul mi-a dictat să lupt împotriva lui, acest om admirabil a fost pentru mine ca un al doilea părinte.

— Băiete – mi-a spus odată, în clipa când și-a dat seama că-mi voi rupe zgarda dacă va continua să mă țină de scurt – tinerii fac deseori nebunii târâți de înflăcărea vârstei, și ți s-ar putea întâmpla să ai nevoie de ceva bani; să vii atunci la mine. Cândva, tatăl tău, cu multă bunăvoință, mi-a făcut un serviciu, încât la mine vei găsi oricând câțiva bănuți; dar să nu mă minți

niciodată, să nu te sfiiești a-mi mărturisi o greșeală: am fost și eu tânăr, ne vom înțelege întotdeauna, ca doi camarazi buni.

Tata m-a instalat într-o pensiune burgheză din Cartierul latin, la o familie respectabilă, unde aveam o odaie destul de bine mobilată. Primele zile de independență, bunăvoința tatei, sacrificiul care părea că-l face pentru mine nu m-au bucurat totuși prea mult. Poate că numai cel care s-a bucurat de libertate îi cunoaște adevăratul preț. Iar copilăria mea liberă aproape că mi se ștersese din amintire sub povara plictisului din colegiu, de care cugetul meu încă nu se descotorosise; apoi, povețele tatei cuprindeau alte datorii pentru mine; în sfârșit, Parisul îmi părea a fi un fel de enigmă; acolo nimeni nu se poate distra dacă nu i-a studiat plăcerile. Nu vedeam deci nicio schimbare în starea mea, afară de faptul că noul liceu era mai vast și se numea Școala de medicină.

Cu toate astea, la început am învățat cu râvnă, am urmat regulat cursurile; mă apucasem de carte pe viață și pe moarte, renunțând la distracții, atât de mult îmi stârniseră imaginația comorile științei, de care capitala era plină. N-a trecut mult și legături nechibzuite ale căror primejdii se ascundeau sub vălul prieteniei nebunesc de încrezătoare care-i seduce pe toți tinerii – mă aruncară în lumea distracțiilor pariziene. Teatrele, actorii – pentru care mă împătimisem – începură a mă demoraliza. Spectacolele unei capitale sunt cât se poate de funeste pentru tineri, căci le produce emoții vii, împotriva cărora luptă aproape totdeauna zadarnic: iată de ce consider că societatea, cu legile ei, este complicea tulburărilor pe care le comit. Legislația noastră, ca să spun așa, închide ochii în fața patimilor care-l frământă pe tânărul între douăzeci și douăzeci și cinci de ani. La Paris, totul îl asaltează, poftele lui sunt neconținut ațâțate; religia îi predică binele, legile i-l poruncesc, în timp ce realitatea și moravurile îl împing spre rău; până și bărbatul cel mai cumsecade și femeia cea mai pioasă își bat joc

de castitate. În sfârșit, acest mare oraș pare că și-a merit să încurajeze viciul, căci piedicile pe care le așează în calea tânărului ce ar voi să-și facă o situație în mod cinstit sunt încă și mai numeroase decât capcanele care se întind neîncetat patimilor sale pentru a-l ușura de bani. Multă vreme am frecventat, seară de seară, teatrele, deprinzându-mă încet-încet cu lenea. Începusem a-mi neglija îndatoririle, adeseori amânam pe a doua zi chiar și cele mai urgente ocupații; curând, în loc să caut a mă instrui, mă limitam la lucrările strict necesare pentru obținerea examenelor pe care trebuia să le trec ca să devin doctor. La cursuri, nici nu mai eram atent la profesorii care, după impresia mea, spuneau verzi și uscate. Îmi sfărâmam idolii, deveneam parizian. Pe scurt, duceam un trai nesigur de tânăr provincial care, aruncat în capitală, mai păstrează câteva sentimente autentice, mai crede în unele reguli de morală, dar care se corupe prin puterea exemplurilor nefaste, deși încearcă să se ferească de ele. Mă apăram slab, în mine însumi aveam dușmani. Da, domnule, fizionomia mea nu e înșelătoare, am suferit cu adevărat de toate patimile care au lăsat urme pe ea. Cu toate astea, în adâncul inimii păstram un sentiment de perfecțiune morală care m-a susținut în timpul rătăcirilor mele și care, într-o bună zi, avea să-l readucă pe calea cea dreaptă, dezgustat și pocăit, pe omul a cărui tinerețe se adăpase în ape limpede a credinței. Poate oare cel care se înfruptă cu lăcomie din nedreptățile pământești să nu fie atras, mai curând sau mai târziu, de dulceața roadelor cerești?

La început, am avut parte de miile de bucurii și de miile de deznădejdi care se întâlnesc, mai mult sau mai puțin aparente, în viața oricărui tânăr: uneori luam sentimentul puterii mele drept o voință fermă și-mi făceam iluzii cu privire la capacitățile mele; alteori, la vederea celei mai neînsemnate piedici care mi se ivea în cale cădeam mult mai jos decât s-ar fi cuvenit; îmi făceam planuri dintre cele mai vaste, visam gloria,

mă pregăteam să lucrez; dar prilejul unei petreceri mă făcea să uit aceste nobile intenții. Amintirea nedeslușită a marilor mele planuri avortate erau ca o lumină înșelătoare ce mă deprindea să cred în mine, dar fără a-mi da și energia de a o produce. Această trândăvie plină de suficiență făcuse din mine un prost. Ce altceva este prostul decât omul care nu justifică buna părere pe care o are despre sine? Aveam o activitate fără scop, doream florile vieții dar fără munca ce le face să înflorească. Necunoscând dificultățile, gândeam că toate sunt lesnicioase, închipuindu-mi că atât succesele științei cât și succesele în carieră se datoresc unor întâmplări fericite. Pentru mine, geniul era curat șarlatanism. Îmi închipuiam că sunt un om învățat pentru i puteam să devin astfel; și, fără a mă gândi la răbdarea cu care se făuresc operele mari, nici la truda cu care se înving piedicile, contam pe toate succesele.

Curând, gustasem din toate plăcerile; de teatru te saturi repede; nu trecu mult și Parisul păru gol și pustiu sărmanului student, a cărui societate se alcătua dintr-un bătrân care nu știa ce e pe lume și dintr-o familie în care nu întâlneam decât oameni plicticoși. Și așa, ca mai toți tinerii dezgustați de profesia pentru care se pregătesc și care nu mai au niciun ideal limpede și niciun sistem de gândire nestrămutat, băteam zile întregi străzile, cheiurile Senei, muzeele și parcurile. Când n-ai nicio ocupație, viața e o povară mai grea la vârsta asta decât mai târziu, căci acum ea este plină de vlagă irosită și de mișcare zadarnică. Habar n-aveam eu ce putere reprezintă o voință hotărâtă pentru un tânăr care știe să gândească și care, pentru a-și îndeplini gândul, dispune de toate forțele vitale, crescute și prin cutezătoarea încredere a tinereții. În copilărie suntem naivi, ignorăm primejdiile vieții; în adolescență îi observăm dificultățile și imensa-i întindere: la acest aspect, uneori curajul slăbește; când pășim în viața socială suntem încă prada unui fel

de naivitate, unui sentiment de stupefacție, ca și când ne-am afla de izbeliște într-o țară străină. La orice vârstă, fenomenele necunoscute ne provoacă, fără voia noastră, frică. Tânărul se aseamănă cu ostașul care înaintea împotriva tunurilor și dă îndărăt în fața unor fantome. El șovăie între maximele lumii, nu știe nici să dea nici să primească; nici să se apere, nici să atace; iubește femeile și le respectă ca și când s-ar teme de ele; calitățile lui îi fac rele servicii, el e numai generozitate, numai pudoare și străin de socotelile interesate ale avariției; dacă minte, o face de plăcere, nu ca să tragă vreun alt folos; la răspântia căilor îndoielnice, conștiința lui, cu care nu a făcut încă nicio tranzacție, îi arată drumul cel bun, pe care el ezită să apuce. Cei meniți a trăi urmând imboldurile inimii, în loc să se încreadă în povața rațiunii, zăbovesc multă vreme în starea asta. Așa s-a întâmplat cu mine. Am devenit jucăria a două forțe contrarii. Dorințele tânărului mă îmboldeau, iar naivitatea sentimentală mă reținea întotdeauna. Emoțiile Parisului sunt greu de suportat pentru sufletele înzestrate cu o sensibilitate vie: avantajele de care se bucură oamenii superiori sau cei bogați asmut patimile; în această lume de măreție și de meschinărie, gelozia servește mai adesea ca armă ucigătoare decât ca stimulent; în mijlocul neîncetatei lupte între ambiții, dorinți și un, este cu neputință să nu devii sau victima sau complicele acestei mișcări generale; pe nesimțite, priveliștea permanentă a viciului fericit și a virtuții batjocorite îl face pe tânăr să se clatine; viața pariziană îi răpește curând „gustul” conștiinței; atunci începe și se consumă opera infernală a demoralizării sale. Cea dintâi dintre plăceri, aceea care le cuprinde pe toate celelalte, e amenințată de asemenea primejdii, încât e cu neputință să nu reflectezi la cele mai mărunte acțiuni cărora le poate da naștere și să nu calculezi toate consecințele lor. Aceste calcule duc la egoism. Dacă un biet student târât de ardoarea pasiunilor sale este înclinat să uite de sine, cei din juru-i îi arată

și-i inspiră atâta neîncredere încât îi este cât se poate de dificil să nu o împărtășească, să nu devină bănuitor față de ideile generoase. Această luptă usucă inima, o închircește, împinge viața spre creieri și produce acea insensibilitate pariziană, acele moravuri unde – sub cea mai grațioasă frivolitate, sub admirații care ating exaltarea – se ascund politica și banii. Acolo, beția fericirii n-o împiedică nici pe cea mai naivă femeie să-și păstreze întotdeauna capul pe umeri. Probabil că atmosfera asta mi-a influențat conduita și sentimentele. Greșelile care mi-au otrăvit zilele ar fi contat prea puțin pentru inimile multor oameni; dar meridionalii cred cu evlavie în adevărurile religiei catolice și în viața de apoi. Această credință dă pasiunilor o mare adâncime și remușcărilor o îndelungă persistență.

Pe vremea când studiam medicina, militarii erau pretutindeni stăpâni; pentru a plăcea femeilor, trebuia pe-atunci să fii cel puțin colonel. Ce însemna pentru lumea aceea un biet student? Nimic. Puternic îmboldit de vigoarea pasiunilor mele și negăsindu-mi calea; împiedicat la fiecă pas și la fiecă dorință de lipsa banilor; considerând studiile și gloria drept o cale prea tardivă pentru a-mi procura plăcerile care mă ispiteau; ezitând între sfiala mea ascunsă și exemplele cele rele; bucurându-mă de toate înlesnirile pentru destrăbălările de pe acest pământ și ne văzând decât piedici în calea spre un cerc plăcut, am trecut prin momente triste, pradă unor patimi nedeslușite, trândăviei ucigătoare, descurajărilor care alternau cu exaltări fără pricină. Până la urmă, criza s-a terminat printr-un deznodământ, destul de vulgar la tineri.

Am gândit totdeauna că e odios lucru să tulburi fericirea unei căsnicii; pe de altă parte, franchiseța involuntară a sentimentelor mele mă oprește să le ascund: mi-ar fi fost deci fizicește cu neputință să trăiesc într-o stare de minciună flagrantă. Plăcerile gustate în grabă nu mă atrag de fel, îmi place să-mi savurez fericirea. Nefiind de felul meu vicios, mă aflam neputincios în

izolarea mea, după atâtea strădanii zadarnice de a pătrunde în lumea mare, unde-aș fi putut întâlni o femeie care să mi se devoteze, lămurindu-mi capcanele fiecărui drum, învățându-mă cele mai bune maniere, sfătuindu-mă fără să-mi jignească orgoliul și introducându-mă pretutindeni unde mi-aș putea face relații profitabile pentru viitorul meu. În deznădejdea mea, poate că m-ar fi sedus chiar cea mai primejdioasă dintre sorti; dar totul îmi lipsea, până și pericolul! iar lipsa de experiență mă readucea în singurătatea mea, unde rămâneam față în față cu pasiunile mele înșelate. În cele din urmă, domnule, mi-am făcut o relație, mai întâi secretă, cu o fată, de capul căreia m-am ținut, mai de voie, mai de nevoie, până mi-a împărtășit soarta. Curând, această tânără, care aparținea unei familii onorabile dar strâmtorate, părăsi traiul său modest de dragul meu, încredințându-mi fără teamă un viitor pe care virtutea i-l înfățișa într-o lumină frumoasă. Fără îndoială că în situația mea mediocră vedea cea mai sigură garanție. Din clipa aceea, furtunile care-mi tulburau inima, dorințele mele nesăbuite, ambiția, toate se potoliră într-o fericire, în fericirea unui tânăr care încă nu cunoaște nici obiceiurile lumii, nici principiile ei de ordine, nici puterea prejudecăților; dar o fericire deplină, ca aceea a unui copil. Ce alta este prima dragoste decât o a doua copilărie zvârlită printre zilele noastre de greu și de trudă? Există oameni care învață viața dintr-o dată, o judecă așa precum este, văd erorile lumii ca să tragă foloase de pe urina lor, preceptele sociale ca să le interpreteze după plac și care se pricep să calculeze toate urmările. Acești oameni reci sunt înțelepți conform cu legile umane. Există apoi bieții poeți, oameni energici, care simt cu vioiciune și care fac greșeli; printre aceștia mă număram și eu. Prima mea iubire n-a fost de la început o pasiune adevărată, îmi urmam instinctul și nu inima. Am jertfit pe o biată fată spre folosul meu și nu mi-au lipsit argumentele cele mai convingătoare ca să-mi demonstrez

că nu făcusem niciun rău. Fata însă era devotamentul în persoană, o inimă de aur, o minte sănătoasă, un suflet frumos. Mi-a dat întotdeauna cele mai bune povești. Mai întâi, la căldura dragostei ei, am prins curaj; apoi, cu duhul blândității, m-a constrâns să-mi reiau studiile, arătându-mi încredere, prezicându-mi succese, glorie, avere. Astăzi, știința medicală pretinde cunoașterea tuturor științelor, încât cine se distinge în această disciplină se bucură de un renume greu câștigat, dar bine răsplătit. La Paris, gloria înseamnă întotdeauna și avere. Fata asta, atât de bună, a împărtășit, cu uitare-de-sine, toate capriciile vieții mele și, datorită spiritului ei de economie, în situația mea mediocră a apărut luxul. Acum, când eram doi, aveam mai mulți bani pentru fanteziile mele decât când eram singur. Trăiam, domnule, zilele mele cele mai frumoase. Lucram cu ardoare, aveam o țintă, eram încurajat; gândurile mele, faptele mele le raportam unei persoane care știa să se facă iubită, ba, mai mult, îmi inspira o stimă adâncă prin înțelepciunea de care dădea dovadă mii o situație în care înțelepciunea pare imposibilă.

Dar zilele se treceau toate la fel, domnule! Această monotonie a fericirii, starea cea mai delicioasă din câte există și al cărei preț nu-l apreciem decât după toate furtunile inimii, această stare dulce când nu mai simți oboseala vieții, când schimbi gândurile cele mai tainice, când ești înțeles; crede-mă, pentru un bărbat pasionat însetat de onoruri sociale, căruia i se urâse să umble după glorie, pentru că gloria merge prea încet, această fericire devine curând o povară. Vechile mele visuri au început din nou să mă asalteze. Doream cu furie plăcerile bogăției și le pretindeam în numele dragostei. Îmi exprimam cu naivitate aceste dorințe serile; atunci un glas prieten îmi puneă întrebări în clipa când, melancolic și meditativ, mă cufundam în voluptățile unei opulențe imaginare. Sunt sigur că atunci blânda făptură, care se consacrase fericirii mele, gema din

pricina mea. Pentru ea nu exista durere mai violentă decât să mă vadă dorind un lucru pe care nu mi-l putea da pe loc. O! domnule, sublim e devotamentul femeii!

Această exclamație a medicului exprima o amărăciune ascunsă, căci îndată căzu într-o scurtă visare, pe care Genestas o respectă.

Un eveniment care-ar fi trebuit să consolideze acest început de căsătorie, continuă Benassis, îl distruse, devenind prima cauză a nefericirii mele. Tata muri lăsând o avere considerabilă; în chestiunea moștenirii am fost chemat pentru câteva luni în Lanquedoc – și-am plecat singur. Astfel, mi-am recăpătat libertatea. Orice obligație, chiar cea mai plăcută, e o povară pentru omul tânăr, – trebuie să ai experiența vieții ca să recunoști necesitatea unui jug și aceea a muncii. Gustam, cu vioiciunea unui meridional, plăcerea de a umbla înapoi și încolo fără a da, nici măcar de bunăvoie, nimănui socoteală de ceea ce fac. Nu uitasem cu totul legăturile pe care le încheiasem, dar eram ocupat cu niște chestiuni care-mi captau atenția și, pe nesimțite, amintirea lor îmi pieri din minte. Mă gândeam fără plăcere că, la întoarcere, va trebui să le reiau; apoi m-am întrebat: de ce să le reiau? Cu toate astea, primeam scrisori pline de o tandrețe adevărată; dar, la douăzeci și doi de ani, tânărul își închipuie că toate femeile sunt deopotrivă de tandre; încă n-a deprins deosebirea dintre inimă și pasiune, – confundă totul în senzația de plăcere care, la prima vedere, pare a cuprinde totul; abia mai târziu, cunoscând mai bine oamenii și lucrurile, mi-am putut da seama câtă generozitate adevărată era în acele scrisori, în care expresia sentimentelor nu se amesteca niciodată cu ceva personal, care se bucurau pentru mine de norocul meu, sau se plângea pe sine, care nu bănuiau niciodată că m-aș putea schimba pentru că autoarea lor se simțea incapabilă să se schimbe. Dar eu începusem să-mi fac unele socoteli ambițioase și gândeam să mă cufund în plăcerile celor

bogați, să devin cineva, să fac o partidă bună. Mă mulțumeam să spun: „Mă iubește mult!” cu o răceală de om încrezut. Mă și începusem a gândi cum să mă descotorosesc de legătura asta. Încurcătura, rușinea duc la cruzime; ca să nu roșească în fața victimei sale, omul, care la început a rănit-o, o ucide. Meditând la acele zile de rătăcire, mi-am dai seama de abisurile sufletului. Da, crede-mă, domnule, cei care au sondat mai adânc viciile și virtuțile naturii umane sunt cei care cu bunăcredință le-au studiat în ei înșiși. Punctul de plecare este propria noastră conștiință. Mergem de la noi la alții, nu de la alții la noi. Când m-am întors la Paris, m-am mutat într-o casă mare, pe care-o închiriasem, fără să o anunț de întoarcerea mea pe singura persoană care ar fi avut dreptul să afle aceasta. Doream să joc un rol în mediul tinerilor la modă. După ce, timp de câteva zile mă înfruptasem din primele plăceri ale bogăției și mă îmbătasem îndeajuns de ele ca să pot fi sigur de mine, am făcut o vizită sărmaneii făpturi pe care mă pregăteam s-o părăsesc. Datorită tactului înnăscut al femeilor, ea ghici sentimentele mele ascunse și-și reținu lacrimile. Cred că mă disprețuia; dar, blânda și bună precum era, nu mi-a arătat aceasta niciodată. Atâta bunăvoință mi-a produs o vie durere, Suntem niște tâlhari de salon sau de drumul mare și ne-ar plăcea ca victimele noastre să se apere, lupta părând a justifica uciderea lor. Mai întâi, am continuat, cu multă afecțiune, s-o vizitez. Dacă nu eram tandru, cel puțin mă străduiam să par amabil, apoi, cu încetul, am devenit politicos; într-o zi, printr-un fel de înțelegere tacită, ea mi-a îngăduit s-o tratez ca pe o străină, iar eu am fost convins că m-am purtat cât se poate de bine. Cu toate astea, frecventam lumea cu un fel de furie, pentru a înăbuși în petrecerile ei slabele remușcări care mă mai încercau. Cine se subestimează nu poate trăi singur, duceam deci viața de distracții pe care, la Paris, o duc tinerii cu bani. Având școală și memorie bună, făceam impresia unui om mai spiritual decât

eram în realitate, ceea ce m-a făcut să cred că prețuiesc mai mult decât alții: cei care aveau interesul să-mi demonstreze că eram superior altora au descoperit că eram de mult convins de aceasta. Superioritatea de care vorbesc mi s-a recunoscut atât de lesne încât nici măcar nu mi-am dat osteneala s-o justific. Mai ales la Paris, rafinații de toate categoriile se pricep să înăbușe un talent încă din fașă, sub cununile pe care, din abundență, le aruncă peste leagănul său. Drept pentru care nu mi-am onorat reputația și nu m-am folosit de bunul meu renume pentru a-mi deschide o carieră, nici nu mi-am făcut relații profitabile. Ci m-am dat frivolităților de tot felul. Am încercat pasiuni trecătoare, care sunt rușinea saloanelor pariziene, în care fiecare intră în căutarea unei iubiri adevărate, se blazează urmărind-o, alunecă într-un libertinaj de bonton și ajunge să se mire că mai exista pasiuni reale, după cum lumea se miră de o faptă bună. Îi imitam pe alții, răneam ades sufletele pure și nobile cu aceleași lovituri care, în taină, mă uciseseră și pe mine.

În ciuda acestor false aparențe care mă făceau să gândesc rău, exista în mine o delicatețe încăpățânată căreia mă supuneam întotdeauna. Am fost înșelat cu multe prilejuri în care aș fi roșit și m-am desconsiderat printr-o bunăcredință pentru care, în forul meu interior, mă aplaudam. În adevăr, lumea respecta mult abilitatea, oricum s-ar înfățișa ea. Pentru lume, numai rezultatele contează. Iată de ce mi se atribuiam vicii, calități, izbânzi și eșecuri pe care nu le aveam, mi se atribuiam succese galante de care habar n-aveam; mă pomeneam bârfit pentru niște fapte de care eram străin. Din mândrie, disprețuiam să dezmint calomniile, iar din amor-propriu acceptam bârfelile favorabile. Viața mea era fericită în aparență și mizerabilă în realitate. Fără nenorocirile care curând s-au abătut peste capul meu, mi-aș fi pierdut cu încetul însușirile bune și ar fi triumfat cele rele prin jocul neîncetat al pasiunilor, prin abuzul de plăceri care slăbesc trupul și prin detestabilele deprinderi

egoiste care uzează resorturile sufletești. M-am ruinat. Iată cum: la Paris, oricare ar fi averea unui om, el întâlnește mereu o avere superioară, din care își face o țintă și pe care vrea s-o întrecă. Victimă a acestei lupte, ca atâția alți descreierați, m-am văzut nevoit să vând, după patru ani, câteva proprietăți și să ipotectez altele. Apoi am suferit o lovitură teribilă. Trecuseră doi ani de când n-o mai văzusem pe fata pe care o părăsisem; dar, cu stilul meu de viață, puteam fi sigur că nenorocirea mă va readuce la dânsa. Într-o seară, în mijlocul unei societăți vesele, am primit un răvaș scris de o mână slabă și care cuprindea următoarele:

„Nu mai am decât puține clipe de trăit; prietene, aș dori să te văd pentru a afla soarta copilului meu, ca să știu dacă va fi al tău; și de asemenea pentru a-ți alina regretele pe care s-ar putea să le ai cândva din pricina morții mele.”

Rândurile astea m-au înghețat, ele îmi revelau durerile ascunse ale trecutului, după cum închideau în ele misterele viitorului. Am ieșit pe jos, fără a-mi mai aștepta trăsura, și am colindat tot Parisul, muncit de remușcări, pradă violenței unui sentiment care a devenit durabil de îndată ce mi-am văzut victima. Decența care ascundea mizeria acestei femei oglindea spaimile vieții sale: ea m-a cruțat de rușinea lor, vorbindu-mi cu o nobilă rezervă când i-am făgăduit solemn că-l voi adopta pe copilul nostru. Femeia a murit, domnule, în ciuda îngrijirilor pe care i le-am acordat, în ciuda tuturor resurselor științei pe care zadarnic am chemat-o în ajutor. Îngrijirile mele, devotamentul meu tardiv n-au fost de ajutor decât ca ultimele ei clipe să fie mai puțin amare.

Trudise necurmat pentru a-și crește și a-și hrăni copilul. Dragostea de mamă îi alinase nefericirea, dar nu și cea mai vie dintre dureri: dezertarea mea. De o sută de ori se gândise a încerca un demers pe lângă mine, de o sută de ori mândria ei de femeie o oprise; mulțumea să plângă fără a mă blestema,

gândind că, din aurul revărsat în valuri pentru a-mi satisface ca- iu n iile, nicio fărâamnă, sustrasă de o amintire, nu se îndreptase spre casa ei sărmană, pentru a sprijini viața unei mame și a copilului său. Acest mare nenoroc îi păruse o pedeapsă firească pentru greșeala ei. Ajutată de un bun preot de la seminarul Saint-Suplice care, cu illusul lui atotiertător îi redase liniștea, căutase mângâiere și nădejde la umbra altarelor. Amărăciunea pe care, ca un torent, i-o revărsasem în suflet se alinase pe nesimțite. Într-o zi, auzindu-l pe fiul său spunând „Tată!” – cuvânt pe care nu ea îl învățase să-l rostească – mi-a iertat crima. Dar în lacrimi și în dureri, în munca de o zi și o noapte, sănătatea i se șubrezi. Religia venise prea târziu ca să-i aducă alinare și curaj de a îndura relele vieții. Se îmbolnăvisese de inimă din pricina supărărilor, așteptând neîncetat întoarcerea mea, nădejde care, deși mereu înșelată, renăștea mereu. În sfârșit, simțindu-se rău de tot, îmi scrisese de pe patul morții câteva cuvinte fără nicio învinuire, dictate de religie dar și de încredere în bunătatea mea. Mă știa, spunea ea, mai degrabă orbit decât pervertit; mergea până la a se învinui că împinsese prea departe mândria ei de femeie.

– Dacă-ți scriam mai demult, îmi spunea, poate că am fi avut vreme să ne legitimăm copilul printr-o căsătorie.

Nu dorea căsătoria decât de dragul fiului nostru și nu mi-ar fi cerut-o dacă nu ar fi simțit că moartea ei apropiată mă va elibera curând. Dar nu mai era vreme, nu-i mai rămăseseră decât puține ceasuri de trăit. Domnule, la căpătâiul ei, unde am învățat a cunoaște prețul unui suflet devotat, mi-am schimbat pentru totdeauna sentimentele. Eram la vârsta când ochii mai pot plânge. În ultimele zile ale acestei vieți scumpe, cuvintele mele, gesturile și lacrimile mele mărturisiră căința unui om lovit în inimă. Recunoșteam prea târziu sufletul de elită pe care meschinăriile lumii, pe care zădărniciile, egoismul femeilor la modă, mă învățaseră să-l caut. Scârbit de câte măști văzusem,

de câte minciuni auzisem, năzuiam spre dragostea adevărată pe care pasiunile mele înșelătoare mă făceau, s-o visez; și o admiram acolo, ucisă de mine, fără a o putea păstra, deși încă îmi aparținea. O experiență de patru ani îmi dezvăluise propriul și adevăratul meu caracter. Temperamentul meu, natura imaginației mele, principiile mele religioase, mai degrabă adormite decât nimicite, felul meu de a gândi, inima pe care nu mi-o cunoșteam: tot ce era în mine, de o bucată de vreme mă îmboldea să caut în viață plăcerile sufletești și, cea mai adevărată dintre toate, bucuria vieții de familie. Tot zbătându-mă în golul unei existențe agitate, fără rost, gonind după plăceri lipsite de simțăminte care le pot înfrumuseța, tabloul unei vieți intime mă emoționa la culme. Iată de ce revoluția care s-a petrecut în morala mea a fost durabilă, deși rapidă. Firea mea de meridional, falsificată de șederea la Paris, m-ar fi îndemnat, desigur, să nu deplâng soarta unei sărmăne fete înșelate – și aș fi râs de durerile ei, dacă vreun mucalit mi le-ar fi povestit la vreo petrecere; în Franța, oroarea față de crimă dispare oricând în finețea unei vorbe de duh; dar în prezența acelei făpturi divine, pe care n-o puteam învinui de nimic, toate subtilitățile amuțiră: sicriul era acolo, copilul meu îmi zâmbea fără a avea habar că-i asasinasem mama.

Femeia a murit, a murit fericită văzând că o iubeam – și această a doua dragoste nu se datora nici milei, nici chiar legăturii care ne unea cu necesitate. Nu voi uita niciodată ultimele ei ceasuri de agonie, când iubirea redobândită și maternitatea satisfăcută puseseră capăt durerilor. Belșugul, luxul de care se văzu atunci înconjurată, bucuria copilului ei, care devenise mai frumușel în hăinuțele lui de băiețuș, au însemnat pentru ea garanția unui viitor fericit pentru micuța ființă în care se vedea retrăind. Vicarul de la Saint-Suplice, martor al deznădejdiei mele, îmi înfățișă limpede acest viitor

dându-mi nu o banală alinare, ci ajutându-mă să-mi dau mai bine seama de gravitatea datoriei mele; numai că n-aveam nevoie de niciun imbold, conștiința mea îmi vorbea îndeajuns de răspicat. O femeie mi se încredințase din toată inima, iar eu o mințisem spunându-i că o iubesc în vreme ce o trădam; rănisem o sărmană fata care, după ce îndurase toate umilințele din lume, ar fi trebuit să-mi fie sfântă; își dădea sufletul iertându-mă, uitând toate relele, pentru că închidea ochii încrezându-se în cuvântul unui bărbat care, cândva, își călcase cuvântul față de ea. După ce-mi dăruise inima ei de față, Agathe îmi dăruia acum și inima ei de mamă. O, domnule, copilul acela! copilul ei!... Numai Dumnezeu știe ce a însemnat el pentru mine. Copilașul acela drăgălaș era, ca și mamă-sa, numai gratie în mișcări, în grai, în idei; dar, pentru mine, era mult mai mult decât un copil! Era iertarea mea, onoarea mea! Îl drăgosteam ca tată, aș mai fi vrut să-l iubesc cum l-ar fi iubit mamă-sa și să-mi preschimb remușcarea în fericire, convingându-l că se afla, mai departe, la pieptul mamei sale; mă simțeam una cu el prin toate legăturile omenești și prin toate speranțele religioase. Inima mea era plină de toată dragostea pe care divinitatea o sădește în inimile mamelor. Când auzeam glasul copilului, tresăltam; ceasuri în șir, când dormea, mă uitam la el cu o bucurie nestinsă și ades vărsam o lacrimă pe fruntea lui; îl învățasem ca, de îndată ce se trezește, să vină la patul meu și să-și facă rugăciunea. A, câte emoții dulci nu mi-a dat simpla rugă *Pater noster* pe buzele fragede și pure ale acestui copil! dar și câte emoții teribile! Într-o dimineață, după ce spusese *Tatăl nostru carele ești în ceruri...* s-a oprit:

— De ce nu se spune *Mama noastră?* mă întrebă.

Vorba asta m-a descumpănit. Îmi adoram fiul și-i presărasem viața cu câteva pricini de nefericire... Deși legea recunoștea greșelile de tinerețe și aproape că le ocrotea, dând, de nevoie, o

existență legală copiilor naturali, opinia publică întărea, prin prejudecăți de neînvinc, asprimea legii. Din acea perioadă, domnule, datează concluziile serioase la care am ajuns cu privire la baza societăților, la mecanismul lor, la îndatoririle omului, la moralitatea cetățenilor. Spiritul cuprinde mai întâi legăturile între sentimentele omului și destinul societății; religia inspiră celor buni principiile necesare fericirii; dar numai căința le dictează imaginațiilor năvalnice; căința mi-a luminat mintea. Trăiam numai pentru copil – și datorită acestui copil am ajuns să meditez asupra marilor chestiuni sociale. Am hotărât să-l înzestrez personal, din vreme, cu toate mijloacele de a obține succesul, spre a-i pregăti, în mod cât mai sigur, ridicarea pe scara socială. Bunăoară, spre a-l învăța engleza, germana, italiana și spaniola, l-am prezentat, pe rând, unor persoane din aceste diferite țări, în scopul de a-l deprinde, din copilărie, cu rostirea corectă a limbii lor. Cu satisfacție am constatat că are aptitudini excelente, lucru de care m-am folosit pentru a-l instrui jucându-se. Eram hotărât să fac totul ca în mintea sa să nu pătrundă nicio idee falsă, mai ales m-am străduit să-l deprind de mic cu învățătura, să-l ajut să dobândească privirea rapidă și sigură care generalizează și răbdarea care pătrunde până în cel mai mic detaliu al specialității; în sfârșit, l-am deprins să sufere și să tacă. Nu îngăduisem ca un cuvânt murdar sau măcar vulgar să se rostească în prezența lui. Am vegheat ca să trăiască numai printre oameni și lucruri în stare să-i înobileze, să-i înalțe cugetul, să-l învețe dragostea de adevăr, oroarea de minciună, să-l facă simplu și natural în cuvinte, în fapte, în gesturi. Datorită vioiciunii imaginației sale, prindea repede lecțiile exterioare, după cum datorită calității inteligenței sale, și celelalte studii erau ușoare pentru el. Ce plantă splendidă creșteam! Câte satisfacții au mamele! atunci am înțeles de ce mama copilului izbutise să trăiască și să-și îndure nefericirea.

Iată, domnule, cel mai de seamă eveniment al vieții mele și acum să vă istorisesc catastrofa care m-a zvârlit în acest canton. Veți auzi acum povestea cea mai vulgară, cea mai simplă din lume, dar pentru mine cea mai cumplită. După ce, vreme de câțiva ani, educasem cu toată atenția acest copil din care voiam să fac un om, singurătatea începu a mă speria; fiul meu creștea și avea să mă părăsească. În sufletul meu, dragostea era un principiu de viață. Simțeam nevoia de afecțiune care, veșnic înșelată, renăștea mai puternică și creștea o dată cu vârsta. În mine, totul mă îmboldea spre o dragoste adevărată. Viața mă încercase, înțelegeam atât bucuriile statorniciei cât și fericirea de a transforma sacrificiul în plăcere, iar femeia iubită avea să stea întotdeauna în centrul gândurilor și faptelor mele. Îmi plăcea să trăiesc, în imaginație, o iubire având acel grad de certitudine la care emoțiile pătrund atât de adânc cele două ființe, încât fericirea devine realitate, privire, cuvânt, făcând cu neputință orice neînțelegere. O atare iubire înseamnă pentru viață ceea ce sentimentul religios înseamnă pentru suflet – o înviorează, o susține și o luminează.

Dragostea conjugală o înțelegeam altfel decât majoritatea bărbaților; găseam că frumusețea ei, splendoarea ei stau tocmai în acele lucruri care oucid într-un mare număr de căsnicii. Simțeam cu vioiciune măreția, morală a unei vieți în doi, destul de intim împărtășite pentru ca gesturile cele mai vulgare să nu mai fie o piedică pentru statornicia sentimentelor. Dar unde există inimi care să bată într-un mod atât de perfect izocron – iertați-mi această expresie științifică – încât să ajungă la o uniune celestă? Dacă există, apoi natura sau hazardul le aruncă la atât de mari distanțe încât nu se pot întâlni, se cunosc prea târziu sau moartea le desparte prea curând. Fatalitatea asta trebuie să aibă un înțeles, dar eu nu l-am căutat niciodată. Rana mă doare prea mult ca s-o mai studiez. Poate că fericirea desăvârșită e un monstru care nu ne-ar îngădui perpetuarea

speciei.

Alte pricini îmi ațâțau ardoarea pentru o căsătorie de acest fel. Nu aveam prieteni. Pentru mine, lumea era pustie. Există în mine ceva care se împotrivesc dulcii uniuni a sufletelor. Câteva persoane m-au căutat, dar nimic nu le apropia de mine, cu toată bunăvoința ce le arătam. Față de mulți, am trecut sub tăcere ceea ce lumea numește superioritate; îmi potriveam pasul după al lor, îmi însușeam ideile lor, râdeam odată cu ei, le treceam cu vederea cusururile morale; dacă aș fi cucerit glorie, le-aș fi vândut-o pe un pic de afecțiune. Acești oameni m-au părăsit fără regret. La Paris, sufletele care caută sentimente adevărate nu au parte decât de capcane și de dureri. În lumea mare, oriunde pășeam, solul ardea în juru-mi. Unii luau complezența mea drept slăbiciune; dacă, dimpotrivă, la arătam ghearele omului convins că într-o zi va avea puterea în mâini, eram luat drept rău... Pentru ceilalți, râsul delicios care dispare la douăzeci de ani – și căruia, mai târziu, aproape că ne e rușine să-i cedăm – era un subiect de bațjocură, îi amuzam. În zilele noastre, lumea se plictisește și vrea totuși gravitate în convorbirile cele mai ușuratece. Oribile vremuri, când ne plecăm spinarea dinaintea unui om politicos, mediocru și rece, pe care-l urâm, dar căruia ne supunem!

Mai târziu am descoperit pricinile acestor inconsecvențe aparente. Cu mediocritatea, domnule, te descurci în toate ceasurile vieții; ea este veșmântul de toate zilele al societății; tot ceea ce iese din dulcea umbră proiectată de oamenii mediocri este ceva prea de tot strălucitor; spiritul, originalitatea, sunt nestemate pe care le adunăm și le păstrăm pentru a ne găti cu ele la anumite zile.

În sfârșit, domnule, singur în vălmășagul Parisului, neputând găsi ceva în lumea mare, care nu-mi dădea nimic pe când eu îi jertfeam totul; cu un copil care luid mi umplea deplin inima fiindcă era bărbat; într-o zi, pe când simțeam că viața devine tot

mai rece, pe când mă încovoiam sub povara mizeriilor mele ascunse, am întâlnit femeia care avea să mă învețe violența dragostei, respectul pentru o dragoste mărturisită, dragostea cu toate nădejtile ei fecunde de fericire; cu un cuvânt: dragostea!... Reluasem legăturile cu vechiul prieten al tatălui meu, care cândva îmi purtase de grijă: la el am întâlnit-o pe tânără pentru care am nutrit o iubire care avea să dureze toată viața mea. Cu cât omul îmbătrânește, domnule, cu-atât recunoaște mai deschis prodigioasa influență a ideilor asupra evenimentelor. Prejudecăți foarte respectabile, care-și au obârșia în unele nobile idei religioase, au fost cauza nefericirii mele. Fata făcea parte dintr-o familie cât se poate de evlavioasă, ale cărei convingeri catolice se datorau spiritului unei secte impropriu numită jansenistă, și care, pe vremuri, a provocat tulburări în Franța; știi de ce?

– Nu... răspunse Genestas.

– Jansenius, episcop de Ypres, a scris o carte în care unora li s-a părut că au descoperit niște afirmații în dezacord cu dogmele Sfântului-Scaun. Mai târziu, acele afirmații, luate cuvânt cu cuvânt, nu au mai fost considerate drept eretice, ba, mai mult, unii comentatori au mers până la a tăgădui existența materială a acelor maxime. Aceste discuții fără nicio importanță au dus la crearea, în biserica galitană, a două orientări: cea a janseniștilor și cea a iezuiților. Ambele părți aveau în rândurile lor oameni de vază. Lupta s-a dat deci între două partide puternice. Janseniștii îi învinovăteau pe iezuiți că profesază o morală prea liberală și afișau o excesivă severitate a moravurilor și a principiilor, – janseniștii au fost deci, în Franța, un fel de puritani catolici, dacă acești doi termeni se pot alătura. În timpul Revoluției franceze s-a format – în urma schismei fără importanță pe care a produs-o Concordatul^[36] – o congregație de catolici puri care refuzau să-i recunoască pe episcopii numiți de puterea revoluționară și de tranzacțiile papei. Această turmă

de credincioși a alcătuit ceea ce se numește „mica Biserică”, ai căror enoriași duceau, ca și janseniștii, un trai exemplar de regulat, ceea ce pare a fi o lege necesară pentru existența tuturor sectelor proscrise și prigonite. Mai multe familii de janseniști țineau de „mica Biserică”. Părinții fetei îmbrățișaseră ambele aceste puritanisme, deopotrivă de aspre, care dau fizionomiei și caracterului ceva impunător; căci specificul învățăturilor absolute constă în a da măreție până și celor mai simple acțiuni, legându-le de viața viitoare: de aici, magnifica și suava puritate a inimii, respectul față de alții și față de sine; de aici un fel de – cum să spun? – un fel de sensibilitate exagerată la dreptate sau nedreptate; apoi o mare caritate, dar și o cinste severă și, ca să spun lucrurilor pe nume, neîndurătoare; în sfârșit, o oroare profundă pentru vicii, mai ales pentru minciună, care le cuprinde pe toate celelalte.

Nu-mi amintesc să fi trăit vreodată clipe mai delicioase decât acelea când admiram pentru întâia oară, la bătrânul meu prieten, pe acea autentică față, sfioasă, deprinsă cu cea mai strictă supunere, în care înfloreau toate virtuțile proprii acestei secte, fără niciun orgoliu totuși. Statura zveltă și fină dădea mișcărilor ei o grație pe care rigorismul n-o putea atenua; ovalul obrazului și trăsăturile ei aveau distincția și finețea tinerelor din familiile nobile; privirea era blândă și mândră totodată, fruntea senină; pe creștet se înălța un păr bogat, împletit în coade simple care-i serveau, fără ca ea să-și de. I seama, de podoabă. Cu un cuvânt, căpitane, aveam în fața ochilor întruparea desăvârșirii pe care o aflăm totdeauna la femeia de care suntem îndrăgostiți; ca să lubești, nu-i necesar oare să descoperi în ea însușirile acelei frumuseți visate care se potrivește cu ideile noastre particulare? Când am intrat în vorbă, mi-a răspuns simplu, fără grabă, fără sfială prefăcută, fără a-și da semna câtă plăcere îmi făceau timbrul armonios al glasului ei și darurile ei exterioare. Toți acești îngeri au aceleași

daruri după care inima îi recunoaște: același glas dulce, aceeași tandrețe în priviri, același ten alb, aceeași grație în mișcări. Calități care se armonizează, se topesc și se completează pentru a te fermeca, fără a putea spune în ce stă farmecul. Toate mișcărilor răspândesc ceva divin. Am iubit-o cu patimă. Iar dragostea mi-a însuflețit și mi-a satisfăcut sentimentele care mă agitau; ambiție, avere, pe scurt: toate visurile mele! Frumoasă, distinsă, bogată și binecrescută, fata asta întrunea calitățile pe care, în mod arbitrar, lumea le pretinde unei femei din acea societate înaltă în care doream să pătrund; cultivată, ea se exprima cu acea elocință spirituală – rară și, totodată, obișnuită în Franța, unde, la multe femei, cele mai frumoase cuvinte sunt goale în vreme ce în ele spiritul e plin de înțeleșuri. În sfârșit, avea, pe lângă toate, un sentiment adânc de demnitate care impunea respect; nimic mai de admirat la o soție. Mă opresc aici, căpitane! e anevoie lucru să descrii femeia pe care o iubești; între ea și noi, preexistă niște mistere care scapă oricărei analize.

Curând m-am destăinuit bătrânului meu prieten, care m-a prezentat familiei, sprijinindu-mă cu respectabila lui autoritate. Deși la început am fost primit cu recea politete proprie persoanelor exclusive – care, odată ce și-au făcut un prieten, nu-l mai părăsesc – după o vreme, am ajuns a fi primit cu familiaritate! Sunt sigur că această dovadă de stimă se explica prin purtarea mea în acea împrejurare. Cu toate că o iubeam nebunește, n-am făcut nimic care m-ar fi putut dezonoara în ochii ei, am evitat orice complezență servilă, nu i-am lingușit pe cei de care depindea soarta mea, m-am înfățișat așa precum eram și înainte de toate ca om. Când felul meu de a fi a devenit cunoscut, bătrânul meu prieten, care dorea la fel de mult să mă vadă punând capăt jalnicei mele burlăcii, le vorbi de speranțele mele, care fură privite cu bunăvoință dar și cu acea distincție la care rareori renunță oamenii din societatea înaltă; și, în dorința

de a-mi mijloci „o partidă bună” – expresie care face, dintr-un act atât de solemn, un fel de afacere comercială în care unul dintre cei doi soți caută să-l înșele pe celălalt – bătrânul trecu sub tăcere ceea ce numea el „un păcat de tinerețe” al meu. După opinia lui, existența copilului meu ar fi stârnit o repulsie morală și, în comparație cu ea, chestiunea averii n-ar mai fi însemnat nimic, încât s-ar fi ajuns la o ruptură. Și avea dreptate.

– Chestiunea asta, mi-a spus el, se va lămuri foarte ușor între tine și soția ta, de la care vei obține îndată o frumoasă și deplină iertare.

În sfârșit, pentru a-mi liniști remușcările, a recurs la toate argumentele convingătoare la care recurge obișnuita înțelepciune a oamenilor. Îți mărturisesc, domnule, că, în ciuda promisiunii mele, un sentiment spontan m-a îndemnat să mă destăinuiesc sincer șefului familiei; dar rigiditatea lui m-a făcut să reflectez, iar consecințele unei asemenea spovedanii m-au speriat; călcându-mi, ca un laș, pe suflet, am hotărât să aștept până voi obține de la tânăra fată destule dovezi de dragoste ca fericirea mea să nu mai poată fi primejduită de teribila-mi mărturisire. Hotărârea mea de a da totul pe față într-o bună zi justifica sofismele curente și pe acelea ale prudentului bătrân. Astfel, fără știrea prietenilor casei, părinții fetei m-au admis ca pe un viitor soț. Caracterul distinctiv al acestor familii pioase este discreția fără margini; ele trec totul sub tăcere, chiar lucrurile indiferente. N-ai crede, domnule, câtă adâncime dă sentimentelor aceasta gravitate blândă, prezentă până și în cele mai mici gesturi. La ei, toate preocupările erau utile; femeile își foloseau timpul liber cosând rufe pentru săraci; conversațiile nu erau niciodată ușurate, dar nici râsul nu era oprit, deși glumele erau simple și fără răutate. Spusele acestor dreptcredincioși păreau uneori ciudate, lipsite de picaneria pe care bârfeala și poveștile scandaloase o dau conversațiilor din societatea înaltă; căci numai tatăl și unchiul citeau ziarele, iar

logodnica mea nu-și aruncase niciodată ochii pe vreuna dintre acele foi care – chiar cele mai nevinovate dintre ele – scriu despre crime și despre desfrâul social; cu vremea, suietul încerca, în atmosfera aceea pură, impresia pe care o fac ochilor nuanțele de gri: o dulce tihnă, o suavă împăcare.

La prima vedere, traiul acesta părea de o monotonie înspăimântătoare. Aspectul interior al casei avea ceva care te îngheța; în fiecare zi vedeam toate mobilele, până și cele mai deteriorate, exact la fel de așezate și obiectele, chiar cele mai mărunte, întotdeauna la fel de curate. Cu toate astea, era un mod de viață cât se poate de atrăgător. După ce mi-am înăbușit repulsia spontană a omului deprins cu plăcerile varietății, ale luxului și ale agitației pariziene, am recunoscut foloasele unui asemenea trai, care dezvoltă ideile în toată întinderea lor și te îndeamnă la involuntare contemplații; inima e stăpână, nimic n-o distrage și până la urmă descoperă un nu-știu-ce imens ca oceanul. Ca în mănăstiri, întâlnindu-te mereu cu aceleași și aceleași lucruri, gândirea se depărtează cu necesitate de ele și se îndreaptă, cu totul, spre necuprinsul sentimentelor. Pentru un bărbat atât de sincer îndrăgostit cum eram eu, tăcerea, simplitatea vieții, repetarea aproape monahală a acelorași acte la aceleași ceasuri, dau mai multă vigoare iubirii. Datorită acestei tihne adânci, până și cele mai mici mișcări, orice cuvânt, orice gest dobândeau un interes uimitor. Fără a forța expresia sentimentelor, un surâs, o privire, oferă unor suflete care se înțeleg inepuizabile imagini pentru a-și descrie deliciile și mizeriile. Atunci am priceput că limbajul, în măreția frazelor, nu dispune de ceva mai variat, mai grăitor decât corespondența privirilor și armonia surâsurilor. De câte ori n-am încercat să-mi exprim sufletul cu ochii sau cu buzele, când mă vedeam nevoit să tac și în același timp să-mi mărturisesc violența iubirii pentru o fată care, alături de mine, stătea tot timpul liniștită și căreia încă nu i se explicase secretul prezenței mele în acea casă; căci

părinții ei voiau să-i lase libertatea în actul cel mai important al vieții sale. Dar când ești prada unei presiunii adevărate, nu-i așa că prezența persoanei iubite ne satisface dorințele cele mai violente? Permișiunea care ni se acordă de a o vizita nu înseamnă oare fericirea creștinului care-l vede pe Dumnezeu? A vedea nu e totuna cu a adora? Pentru mine – mai mult decât pentru oricare altul – era o tortură să nu am dreptul a-mi manifesta elanurile inimii; eram silit să îngrop în mine cuvintele arzătoare care înșală emoțiile și mai arzătoare atunci când le exprimă; cu toate astea, constrângerea de care vorbesc încătușându-mi pasiunea, o făcea să țâșnească încă mai vie în lucrurile mărunte și cele mai mici accidente contractară atunci un preț excesiv. S-o admir ceasuri întregi, să aștept un răspuns și să savurez îndelung modulațiile glasului ei pentru a descoperi în ele gânduri dintre cele mai tainice să-i pândesc tremuraturile degetelor când îi prezentam vreun lucru pe care-l căuta; să inventez pretexte pentru a-i atinge rochia sau cosițele, pentru a-i lua mâna, pentru a o convinge să vorbească mai mult decât ar fi vrut: toate aceste nimicuri erau, pentru mine, adevărate evenimente. În aceste – ca să zic așa – extazuri, ochii, mișcările, glasul ei comunicau sufletului meu necunoscute dovezi de iubire. Așa-i vorbeam eu, în singurul limbaj pe care mi-l îngăduia rezerva de o răceală feciorelnică a acestei fete; căci purtarea ei nu se schimba, ea continua să se poarte cu mine ca o soră cu un frate; numai că, pe măsură ce pasiunea mea creștea, contrastul dintre vorbele mele și ale ei, între privirile mele și ale ei devenea tot mai izbitor și în cele din urmă am înțeles că tăcerea asta plină de sfială era singurul mijloc de care se putea servi fata pentru a-și exprima sentimentele. Când veneam s-o văd, n-o găseam întotdeauna în salon? Și nu rămânea acolo în tot timpul vizitei pe care, poate, o așteptase și o presimțise? Această fidelitate mută nu mărturisea oare taina inimii ei nevinovate? În sfârșit, nu-mi asculta ea vorbele cu o

plăcere pe care nu se pricepea s-o ascundă? Naivitatea purtării și melancolia iubirii noastre i-au făcut pe părinți ca, până la urmă, să-și piardă răbdarea; aceștia, văzând că sunt aproape la fel de sfios ca și fiica lor, m-au judecat cu bunăvoință și m-au privit ca pe un om vrednic de stima lor. Tatăl și mama se destăinuiseră bătrânului meu prieten, împărtășindu-i despre mine părerile cele mai măgulitoare: devenisem fiul lor adoptiv și admirau mai ales moralitatea sentimentelor mele. Cu adevărat, mă simțeam din nou tânăr. În lumea lor pioasă și pură, bărbatul de treizeci și doi de ani redevenise adolescentul plin de încredere. Vara era pe sfârșite și, contrar deprinderilor ei, unele treburi reținuseră familia la Paris, dar în septembrie ea putu să plece la o moșie din Auvergne – și tatăl mă rugă să-i însoțesc, pentru două luni, la un castel străvechi așezat în inima munților Cantal. La această invitație prietenească nu am răspuns îndată. Șovăiala mi-a fost răsplătită cu cea mai dulce, cu cea mai încântătoare dintre mișcările involuntare prin care o fată modestă își poate trăda misterul inimii. Evelina... Dumnezeu! strigă Benassis și căzu tăcut pe gânduri.

— Iartă-mă căpitane Bluteau, continuă el, după o pauză lungă. Pentru prima oară, de doisprezece ani încoace, rostesc acest nume care-mi plutește mereu în minte și pe care-l aud mereu în somn. Așadar, Evelina – pentru că i-am spus pe nume – și-a ridicat capul cu o mișcare rapidă și scurtă care nu se potrivea cu blândețea înnăscută a gesturilor ei; m-a privit fără mândrie, dar cu o neliniște dureroasă; a roșit și și-a lăsat ochii în jos. Încetineala cu care și-a ridicat pleoapele mi-a făcut un fel de plăcere, până atunci necunoscută mie. I-am răspuns cu glasul întretăiat, bâlbâindu-mă. A înțeles emoția inimii mele și mi-a mulțumit printr-o privire dulce, aproape în lacrimi. Ne spusesem totul...

Am plecat, cu familia ei, la moșie. Din ziua în care inimile noastre se înțeleseseră, lucrurile din jurul nostru luaseră un alt

aspect; nimic nu ne mai era indiferent. Deși iubirea adevărată este întotdeauna aceeași, ea își adoptă forma ideilor noastre, devenind astfel în permanență asemănătoare și deosebită de ea însăși în fiecare ființă pentru care pasiunea devine ceva unic sau ceva în care se exprimă simpatiile sale. De aceea, numai filosoful, numai preotul pot cunoaște profunzimea acestei definiții a amorului, devenită vulgară: un egoism în doi. Ne iubim pe noi înșine în *celălalt*. Dar, dacă manifestările iubirii sunt atât de diverse încât nicio pereche de amanți nu are asemănare în scurgerea timpurilor, ele se supun totuși acelorași mijloace în expansiunea lor, Astfel, fetele – chiar cea mai evlavioasă dintre ele, chiar cea mai castă dintre toate – folosesc același limbaj, nedeosebindu-se decât prin grația ideilor. Atâta numai că, atunci când, pentru o altă fată, destăinuirea nevinovată a emoțiilor ar fi fost firească, Evelina vedea în aceasta o concesiune făcută unor simțăminte năvalnice și mai puternice decât calmul obișnuit al tinereții sale evlavioase, încât și cea mai furișă privire îi părea a fi violent smulsă de iubire. Această neîncetată luptă între inima și principiile ei dădea până și celui mai neînsemnat eveniment al vieții sale – atât de liniștite la suprafață și atât de adânc agitate – o forță mult mai presus decât aceea a fetelor exagerate, cu purtări falsificate de morala mondenă.

În timpul călătoriei, Evelina vorbea cu admirație de frumusețile pe care le descoperea în natură. Când credeam că nu avem dreptul să ne exprimăm fericirea pe care ne-o dăruiește prezența unei ființe iubite, revărsăm senzațiile de care inima ne e prea plină asupra unor obiecte exterioare, pe care sentimentele noastre ascunse le înfrumusețează. Poezia peisajelor care se perindau sub privirile noastre era atunci, pentru noi, un mijlocitor limpede înțeles – și elogiul naturii conținea, pentru sufletele noastre, toate tainele dragostei. În mai multe rânduri, mama Evelinei găsi cu cale să-și necăjească

fiica printr-o mică răutate feminină:

— Ai mai trecut, până astăzi, de vreo douăzeci de ori prin valea asta, dragă copilă, fără a o lua în seamă! îi spuse după o frază cam călduroasă a Evelinei.

— Vai, mamă, probabil că nu ajunseseam la vârsta când ești în stare să apreciezi asemenea frumuseți.

Iartă-mi acest amănunt, fără farmec pentru domnia-ta, căpitane, dar răspunsul ăsta, atât de simplu, mi-a făcut o bucurie de nedescris, pe care am sorbit-o din privirea pe care mi-a adresat-o. Bunăoară, un sat oarecare, luminat de razele dimineții, niște ruini acoperite de buruieni pe care le privisem împreună au întipărit adânc în sufletele noastre, prin amintirea unor lucruri materiale, dulcile emoții de care depindea tot viitorul nostru. Am sosit la castelul patrimonial, unde am rămas vreo patruzeci de zile. Acest timp, domnule, este singura parte de fericire deplină pe care mi-a acordat-o soarta. Gustam plăceri necunoscute orășenilor. M-am bucurat de fericirea îndrăgostiților care trăiesc sub același acoperământ, care se simt, cu anticipație, căsătoriți, care se plimbă împreună peste câmp, cărora, uneori, le e dat să rămână între patru ochi, să se așeze la umbra unui copac într-o vâlcea inimoasă, să se uite la o moară veche, să-și smulgă unele destăinuri; cunoști micile și încântătoare convorbiri prin care fiecare pătrunde zi de zi câte puțin în inima celuilalt. A! domnule, viața în aer liber, frumusețile cerului și ale pământului se acordă atât de bine cu desăvârșirea și cu deliciile sufletului! A surâde contemplând cerul, a uni vorbele cele mai simple cu cântarea păsărelelor sub frunzișul umed, a te întoarce acasă cu pași înceți ascultând dangătul clopotului care te cheamă prea degrabă – a admira împreună un mic detaliu al peisajului, a urmări capriciile unei găze, a cerceta o muscă aurie, o plăpândă creație în mâna unei fete iubitoare și castă, nu înseamnă oare a te înălța, câte un pic în fiecare zi, spre slăvile divine? În acele patruzeci de zile

fericite, am adunat atâtea amintiri care au dat culoare vieții mele, amintiri cu-atât mai frumoase și mai de neuitat cu cât, de atunci, aveam să nu mai fiu înțeles.

Astăzi, unele imagini în aparentă simple, dar pline de un tâlc amar pentru o inimă frântă, mi-au amintit iubirea dispărută, dar nu uitată. Nu știu dacă ai observat efectul amurgului pe coliba micului Jacques! La un moment dat, văpaia soarelui a dat strălucire naturii, apoi, deodată, peisajul a devenit trist și negru. Aceste două aspecte atât de diferite îmi înfățișau un tablou fidel al acestei perioade a vieții mele.

Domnule, am primit de la ea prima, singura și sublima dovadă care e îngăduită unei fete nevinovate s-o dea – și care, cu cât este mai furișă, cu-atât obligă mai mult suavă făgăduială de iubire, amintire a unui limbaj vorbit într-o lume mai bună! Sigur atunci că sunt iubit, am jurat să-i spun totul, să nu-i ascund nimic, rușinându-mă că am întârziat atâta a-i povesti necazurile pe care singur mi le creasem. Din păcate a doua zi după aceste clipe fericite, o scrisoare a preceptorului fiului meu mă făcu să tremur pentru o viață care-mi era atât de scumpă. Am plecat fără să destăinuiesc Evelinei taina mea și fără a da familiei altă explicație decât aceea a unor treburi urgente. În lipsa mea, părinții s-au alarmat. Temându-se să nu fie vorba de vreo legătură de inimă, au scris la Paris, cerând relații despre mine. Inconsecvenți cu principiile lor religioase, s-au ferit de mine, nedându-mi prilej să le risipesc bănuielile; unul dintre prietenii lor i a informat, fără știrea mea, despre întâmplările tinereții mele, prezentându-le greșeala mea într-un mod înveninat, insistând asupra existenței copilului meu pe care, spunea el, le-o ascunsesem cu anumit scop. Am scris viitorilor mei socri, dar n-am primit răspuns; s-au întors la Paris, m-am prezentat la ei, dar n-am fost primit. Alarmat, l-am trimis pe bătrânul meu prieten să afle pricina unei purtări care mi se părea de neînțeles. Când a aflat cauza, bietul bătrân s-a

sacrificat cu noblețe: a luat asupra lui păcatul tăcerii mele, a încercat să mă apere, dar n-a putut obține nimic. Interesele și principiile morale ale acestei familii erau prea grave, prejudecățile ei prea înrădăcinate ca să-și poată schimba hotărârea. Deznădejdea mea a fost fără margini. Mai întâi, am încercat să evit furtuna; dar scrisorile mele mi se trimiteau nedesfăcute înapoi. După ce am epuizat toate mijloacele omenești, după ce părinții fetei spuseseră bătrânului, autor al nefericirii mele, că în veci de veci nu-și vor da fiica unui om care avea pe conștiința lui moartea unei femei și viața unui copil din flori, chiar când Evelina îi implora în genunchi, atunci, domnule, nu mi-a rămas decât o ultimă nădejde, slabă ca ramura de salcie de care se prinde un nefericit ce se îneacă. Am cutezat a spera că iubirea Evelinei va fi mai tare decât hotărârile părintești și că va putea înfrânge neîndurarea părinților săi; poate că tatăl ei îi ascunsese pricinile refuzului care ucidea dragostea noastră, încât vrând ca ea să hotărască soarta mea în cunoștință de cauză, i-am scris. Vai! domnule, în lacrimi și durere, am scris în grabă, nu fără cumplite ezitări, singura scrisoare de dragoste pe care am făcut-o vreodată. Astăzi nu-mi amintesc decât vag ceea ce mi-a dictat deznădejdea; fără îndoială, îi scriam Evelinei că, dacă a fost sinceră și leală cu mine, nu putea, nu trebuia să iubească, în viața ei, decât pe mine; oare soarta ei nu era ratată, nu era ea osândită să-l mintă pe viitorul ei soț sau pe mine? nu-și trăda ea virtutea de femeie refuzând iubitului ei disprețuit devotamentul pe care i l-ar fi arătat dacă nunta săvârșită în inimile noastre s-ar fi consumat? și cărei femei nu i-ar plăcea să se afle legată mai mult printr-o făgăduială a inimii decât prin lanțurile legii? Mi-am scuzat greșelile invocând puritatea nevinovăției, fără a uita nimic din ceea ce putea înduioșa un suflet nobil și generos... Dar, de vreme ce vă destăinuiesc totul, mă voi duce să caut răspunsul ei și ultima mea scrisoare, spuse Benassis ieșind pentru a se urca

în odaia sa.

Se întoarse curând, ținând în mână o geantă uzată, din care scoase, cu adâncă emoție, niște hârtii în dezordine și care tremurau în mâna lui.

— Iată scrisoarea fatală, spuse. Copilul care a înșirat aceste rânduri nu știa cât de importantă va fi pentru mine hârtia care conține gândurile sale... Iată – continuă el, arătându-mi o altă scrisoare – ultimul strigăt pe care mi l-a smuls suferința; îndată vei putea să-ți dai seama de toate. Bătrânul prieten, căruia i-am încredințat umila mea rugă, a înmânat-o pe ascuns Evelinei și și-a umilit părul său alb implorând-o s-o citească, să-i răspundă; și iată ce mi-a scris ea:

„Domnule...”

Pe mine care, pe vremuri, eram iubitul ei – substantiv cast, pe care-l folosea pentru a exprima o castă iubire – acum mă numea *domnule!*... Cuvântul ăsta spune tot. Dar ascultă scrisoarea:

„Este o adevărată cruzime pentru o fată să constate falsitate la omul căruia urma să-și încredințeze viața; cu toate astea, a trebuit să vă iert, suntem atât de slabe! Scrisoarea dumneavoastră m-a mișcat, dar nu mai îmi scrieți, scrisul dumneavoastră îmi produce tulburări pe care nu le pot suporta. Suntem despărțiți pe veci. Argumentele pe care mi le-ați înfățișat m-au sedus, mi-au înăbușit simțământul care se ridicase în mine împotriva dumneavoastră; îmi plăcea atât de mult să vă știu fără prihană! Dar, dumneavoastră și cu mine, ne-am dovedit prea slabi înaintea tatălui meu! Da, domnule, am cutezat a vorbi în apărarea dumneavoastră. Pentru a-mi îndupleca părinții; a trebuit să înfrâng cele mai mari temeri care m-au agitat și aproape să trădez deprinderile vieții mele. Acum, cedez încă o dată rugii dumeavoastră și mă fac vinovată

răspunzându-vă fără știrea tatălui meu; dar mama știe: indulgenta de care a dat dovadă lăsându-mă o clipă singură cu dumneavoastră, mi-a dovedit cât mă iubește și m-a întărit în respectul pe care-l port vouă familiei și pe care era cât pe ce să-l nesocotesc. Iată de ce, domnule, vă scriu pentru prima și ultima oară. Vă iert fără nicio rezervă nefericirea pe care ați adus-o vieții mele. Da, aveți dreptate, prima dragoste nu se uită. Nu mai sunt o fată pură, n-aș putea fi o soție castă. Așadar, nu știu ce soartă mă așteaptă. Vedeți, domnule, anul pe care împreună l-am încheiat va avea un lung răsunet în viitor; dar nu vă învinovățesc de nimic... Voi fi veșnic iubită! de ce mi-ați spus asta? vorbele acestea putea-vor să liniștească inima agitată a unei biete fete solitare? Nu m-ați pierdut oare în viața mea viitoare, dându-mi amintiri care nu vor pieri niciodată? Dacă de acum înainte nu mai pot aparține decât lui Isus, va primi el oare o inimă sfâșiată? Dar nu zadarnic mi-a trimis aceste încercări, el are planurile lui, voia desigur să mă cheme la el, el, astăzi singurul meu refugiu. Domnule, nu mi-a mai rămas nimic pe această lume. Dumneavoastră, pentru a vă amăgi durerile, vă bucurați de toate ambițiile firești pentru un bărbat. Ceea ce vă spun nu este dojana, ci un fel de alinare religioasă. Gândesc e: a, dacă în clipa aceasta purtăm o povară jignitoare, mie-mi revine partea cea mai apăsătoare. EL, în care-mi pun întreaga nădejde, și pe care n-ati putea fi gelos, ne-a unit viețile; va ști să le și despartă după voia lui. Am observat că sentimentul dumneavoastră religios nu e așezat pe acea credința vie și curată care ne ajută să îndurăm toate relele de pe această lume. Domnule, dacă Dumnezeu se va îndura să împlinească o rugă stăruitoare și plină de râvnă, atunci vă va lumina cugetul. Adio dumneavoastră, care ar fi trebuit să-mi fiți călăuză, dumneavoastră, căruia i-am putut spune *iubitul meu* fără a păcătui și pentru care mă pot ruga fără să mă rușinez. Zilele noastre sunt în mâna Domnului, care ar putea să vă cheme la

dânsul înaintea mea; dar dacă va fi să rămân singură pe lume, atunci domnule, vă rog să-mi încredințați copilul.”

— Această scrisoare, plină de simțăminte generoase, continuă Benassis, mi-a înșelat speranțele. Drept pentru care, la început, n-am ascultat decât de durerea mea; mai târziu, am respirat balsamul pe care fata încercase să-l picure pe rănila sufletului meu, uitând de sine, – dar, în deznădejdea mea, i-am scris cam aspru:

„Domnișoară, acest simplu cuvânt vă va face să înțelegeți că am renunțat la dumneavoastră și că mă supun dorințelor dumneavoastră! Un bărbat poate simți un fel de îngrozitoare plăcere când se supune persoanei iubite, chiar atunci când ea îi poruncește s-o părăsească. Aveți dreptate și însumi mă osândesc. Odinioară, am nesocotit devotamentul unei fete, astăzi e rândul pasiunii mele să fie nesocotită. Dar nu credeam că singura femeie căreia i-aș fi dăruit sufletul meu va accepta să exercite această răzbunare. N-aș fi bănuț nicicând atâta duritate, atâta virtute poate, într-o inimă care-mi părea atât de duioasă și de iubitoare. Acum îmi dau seama de toată adâncimea iubirii mele, care a rezistat celei mai nemaiauzite dintre toate durerile, disprețul pe care mi-l arătați rupând fără părere de rău legătura care ne unea. Adio pentru totdeauna. Păstrez smerita mândrie a căinței și voi căuta o împrejurare în care să-mi pot ispăși păcatele pentru care dumneavoastră, ocrotitoarea mea în ceruri, ați fost fără îndurare. Poate că Dumnezeu nu va fi atât de crud ca dumneavoastră. Suferințele mele, suferințe pline de dumneavoastră, vor pedepsi o inimă rănită care veșnic va sângera în singurătate; căci asta-i partea inimilor sfâșiate: întunericul și tăcerea. Nicio altă imagine a iubirii nu se va mai întipări în inima mea. Deși nu sunt femeie, am înțeles, ca și dumneavoastră, că, spunând: *Te iubesc!* mă

legam pe viață. Da, aceste cuvinte, șoptite la urechea *iubitei mele* nu erau minciună; dacă m-aș putea schimba, ea ar avea dreptate să mă disprețuiască; veți rămâne așadar, în veci de veci, idolul singurătății mele. Căința și dragostea sunt cele două virtuți menite a le inspira pe toate celelalte; astfel, în ciuda prăpastiei care ne va despărți, veți fi întotdeauna principiul acțiunilor mele. Deși mi-ați umplut inima de amărăciune, nu veți afla în ea niciun gând amar; ar însemna să-mi încep rău viața mea cea nouă dacă mai întâi nu mi-aș curăța sufletul de toți germenii vătămători. Adio dar, singurei inimi pe care o iubesc pe lume și din care sunt izgonit! Nicio despărțire nu a fost vreodată atât de plină de sentimente și de duioșie; este rămasul-bun al unei inimi și al unei vieți pe care nimeni nu le mai poate însufleți din nou... Adio! Rămâneți cu bine, cu mine fie tot răul!”

După citirea acestor două scrisori, Genestas și Benassis se priviră o clipă, pradă unor gânduri negre pe care nu și le împărtășiră.

— Abia îi expediasem această ultimă scrisoare – a cărei ciornă, după cum vedeți, am păstrat-o, și care astăzi reprezintă pentru mine toată bucuria mea ofilită – continuă Benassis, și am căzut într-o tristețe de nedescris. Toate legăturile unui om cu viața de pe lumea asta se aflau împletite în această experiență castă, acum pierdută. Trebuia să spun rămas bun plăcerilor iubirii îngăduite și să mă împac cu moartea ideilor generoase care înfloriseră în adâncul inimii mele. Năzuințele unui suflet care se căiește, însetat de tot ce-i frumos, bun și cinstit, erau respinse de niște oameni cu-adevărat religioși. Domnule, încă din prima clipă, inima mi-a fost tulburată de hotărârile cele mai extravagante, dar, din fericire, amintindu-mi de copilul meu, am renunțat la ele. Am simțit atunci cum crește în mine dragostea de părinte, odată cu toate nenorocirile a căror cauză

nevinovată era copilul, dar de care numai pe mine trebuia să mă învinovătesc. Astfel, copilul devenise singura mea mângâiere. La treizeci și patru de ani, mai puteam nădăjdui să-mi slujesc dezinteresat țara, încât m-am hotărât să devin un bărbat vestit, ca să spăl – prin celebritate sau prin strălucirea puterii – greșeala care pătase nașterea fiului meu. Câte sentimente bune nu-i datorez și de câte ori n-am simțit că trăiesc cu adevărat în zilele când mă ocupam de viitorul lui! – Mă sufoc! strigă Benassis. După unsprezece ani, încă îmi vine greu să-mi amintesc de anul acela funest... Copilul, domnule, l-am pierdut!

Medicul tăcu și-și ascunse fața în palme, apoi, după ce se mai liniști, își înălță capul. Genestas văzu atunci – și nu fără emoție – lacrimile care scăldau ochii gazdei Htde.

— Această lovitură neașteptată, domnule, mai întâi m-a descumpănit, continuă Benassis. Nu m-am putut bucura de luminile unei morale sănătoase decât după ce m-am transplăntat în alt sol decât acela al lumii sociale. Abia mai târziu am recunoscut în nenorocirile mele mâna Domnului, târziu abia am învățat să mă resemnez ascultându-i glasul. Resemnarea mea nu putea fi subită, firea mea exaltată trebui să se trezească; ultimele pâlپări ale impetuoșității mele s-au consumat într-o ultimă criză, am șovăit îndelung înainte de a lua singura hotărâre pe care o poate lua un credincios. Mai întâi am vrut să-mi pun capăt zilelor. Toate aceste evenimente îmi accentuaseră, peste măsură, melancolia firii mele, încât am. Hotărât, cu sânge rece, acest act deznădăjduit. Mi-am zis că ne este îngăduit să părăsim viața atunci când viața ne părăsește. Sinuciderea îmi părea a fi în natură. Cred că frământările produc în sufletul omului aceleași ravagii ca și durerile extreme în trupul său; deci, această faptură inteligentă, suferind de o boală morală, are dreptul să se omoare, la fel cu oaia care,

bolnavă de capie, își fărâmă capul de un arbore. Să fie durerile sufletești mai lesne de lecuit decât cele ale trupului? mă îndoiesc și-acum. Între cel care speră neîncetat și cel care și-a pierdut orice speranță, nu știu care este mai laș. Sinuciderea mi s-a părut a fi ultima criză a unei boli morale, după cum moartea naturală este ultima criză a unei boli fizice; numai că, via (a morală fiind supusă legilor particulare ale vieții umane, sfârșitul ei n-ar trebui oare să concorde cu manifestările inteligenței? Iată de ce gândul ucide, nu pistolul. De altfel, hazardul care ne trăsnește în clipa când viața e mai fericită nu-l absolvă oare pe omul care refuză să continue un trai nefericit? Dar, domnule, reflecțiile pe care le-am făcut în acele zile de doliu m-au ridicat până la ideile cele mai înalte. O bucată de vreme am fost complicele marilor sentimente ale antichității păgâne; tot căutând însă acolo noi drepturi umane, am ajuns la încheierea că aș putea, călăuzindu-mă de luminile moderne, să sap mai adânc decât anticii în problemele care, pe vremuri, se transformau în sisteme.

Epicur îngăduia sinuciderea. Nu era aceasta o completare a moralei sale? El urmărea cu orice preț plăcerile simțurilor; dacă nu le avea, era plăcut pentru o ființă vie și-i era îngăduit să reintre în odihna naturii neînsufletește; singurul scop al omului fiind fericirea sau speranța fericirii, pentru cel care suferea și suferea fără speranță, moartea devenea un bine: a o obține în mod voluntar era un ultim act de bun-simț. El nu lăuda acest act, nici nu-l osândește; se mulțumea să spună, făcând o libajie lui Bachus: „Moartea nu e o pricină nici de râs, nici de plâns”. Mai moral și mai pătruns decât epicurienii de doctrina datoriei, Zenon și întregul Portic^[37] recomandă, în anumite cazuri, sinuciderea stoicului. Iată cum judeca el: omul se deosebește de animal prin aceea că e suveran asupra persoanei sale; răpiți-i acest drept de viață și de moarte asupra sa însuși și veți face din

el un sclav al oamenilor și al întâmplărilor. Acest drept de viață și de moarte o dată recunoscut, constituie o armă eficace împotriva tuturor relelor naturale și sociale; același drept acordat omului asupra semenului său dă naștere la toate tiraniile. Așadar, omul nu are nicio putere fără o libertate nemărginită a actelor sale: dacă vrea să scape de urmările rușinoase ale unei greșeli ireparabile, omul de rând înghite rușinea și continuă să trăiască, în timp ce înțeleptul înghite cucuta și moare; dacă, pentru o rămășiță de viață trebuie să îndure guta care-i macină oasele, cancerul care-i mănâncă fața, înțeleptul alege clipa potrivită, se descotorosește de dușmani și-și ia pentru totdeauna rămas bun de la prietenii pe care-i mârșăie cu prezența sa. Căzut în mâna unui tiran împotriva căruia luptase cu arma în mână, ce ar putea face? declarația de supunere așteptată, nu are decât s-o semneze, sau să întindă gâtul: imbecilul întinde gâtul, lașul semnează, înțeleptul sfârșește printr-un ultim act de libertate, se lovește în inimă. „Oameni liberi, striga atunci stoicul, învățați a rămâne liberi! Liberi de patimi, sacrificându-le datoriiilor; liberi de semenii voștri, arătându-le pumnalul sau otrava tare va ajuta să scăpați de ei; liberi de soarta, hotărând înșivă clipa când ea nu va mai avea nicio putere asupra voastră; liberi de prejudecăți, neconfundându-le cu îndatoririle; liberi de toate temerile animale, prin silința de a depăși instinctul grosolan care înlănțuie de viața pe atâția nefericiți.”

După ce am extras aceste argumente din mormanele de scrieri filosofice ale anticilor, m-am gândit să le dau o formă creștină coroborându-le cu legile liberului-arbitru pe care ni le-a lăsat Dumnezeu spre a ne putea judeca într-o zi la tribunalul său – și mi-am zis: „Voi pleda!” Dar, domnule, aceste raționamente m-au silit să mă gândesc la ce se va întâmpla după moartea mea și iată-mă în conflict cu vechile mele credințe zdruncinate, Când veșnicia apasă pe cea mai

neînsemnată dintre hotărârile noastre, toate devin grave în viața omului. Când această idee apasă cu toată puterea sufletul unui om făcându-l să simtă ceva imens care-l pune în legătură cu infinitul, atunci lucrurile se schimbă în mod straniu. Din acest punct de vedere, viața este și mare și mică. Conștiința greșelilor mele nu mă făcuse niciodată să mă gândesc la cer atâta timp cât am avut nădejde pe pământ, atâta timp cât îmi puteam alina suferințele cu o ocupație socială. A iubi, a mă devota fericirii unei femei, a întemeia o familie însemna pentru mine a oieri o nobilă hrană nevoii atroce de a-mi ispăși păcatele. Această încercare neizbutind, m-am gândit să ispășesc consacrându-mă copilului. Dar când, după aceste două eforturi ale sufletului meu, disprețul și moartea m-au acoperit cu un zăbranic veșnic, când toate sentimentele mele au fost deopotrivă rănite și când n-am mai putut vedea nimic în lumea noastră pământească, am ridicat ochii spre ceruri și l-am descoperit pe Dumnezeu.

La început, am încercat a face din religie o complice a morții mele. Am recitat evangheliile și n-am găsit niciun verset care să oprească sinuciderea, – dar această lectură m-a pătruns de gândirea divină a Mântuitorului oamenilor. Desigur, el nu spune nimic despre nemurirea sufletului, dar ne vorbește mult despre minunata împărăție a Tatălui său; nicăieri nu oprește paricidul, dar osândește tot ce e rău. Slava evangheliștilor și mărturia menirii lor este nu atâta de a ne fi lăsat legi, cât de a fi răspândit în lume duhul nou al legilor noi. Curajul de care dă dovadă cel ce-și ridică viața mi s-a părut atunci ca propria sa osândire: când se simte în putere să moară, trebuie să se simtă în putere să și lupte; a fugi de suferință nu este putere, ci slăbiciune; de altminteri, a părăsi viața din descurajare, înseamnă a te lepăda de legea creștină, pe care Isus a așezat-o pe aceste sublime cuvinte: Fericiți cei ce sufăr! Deci, sinuciderea nu mi s-a părut scuzabilă în nicio criză, nici chiar pentru omul

care, printr-o înțelegere greșită a măreției de suflet, dispune de sine cu o clipă mai devreme decât călăul care l-ar lovi cu securea. Primind răstignirea, Isus Cristos nu ne-a învățat oare să ne supunem tuturor legilor umane, chiar când sunt nedrept aplicate? Cuvântul „resemnare” săpat pe cruce, atât de ușor de înțeles pentru cei ce știu să citească literele sfinte, mi-a apărut atunci în toată divina sa limpezime.

Mai posedam încă optzeci de mii de franci; am vrut mai întâi să fug de lume, să-mi petrec restul vieții vegetând într-un sat pierdut; dar mizantropia, această vanitate ce se ascunde sub o piele de arici, nu e o virtute catolică. Inima unui mizantrop nu sângerează, ci se contractă, iar a mea sângera prin toate vinele. Reflectând la legile Bisericii, la sprijinul pe care-l acordă celor întristați, am ajuns a înțelege frumusețea rugăciunii în singurătate și mi-a încolțit în minte ideea fixă de *a îmbrăca haina preotească*, după frumoasa expresie a părinților noștri. Deși hotărârea mea era nestrămutată, mi-am rezervat totuși libertatea de a cerceta mijloacele pe care urma să le folosesc pentru a-mi atinge scopul. După ce mi-am adunat tot ce-mi mai rămase din avere, am plecat aproape liniștit. Pacea întru Domnul era o speranță care nu mă putea înșela. Sedus mai întâi de legea sfântului Bruno^[38], am venit pe jos la Grande-Chartreuse, pradă unor gânduri adânci. Ziua aceea a fost solemnă pentru mine. Nu mă așteptam ca drumul să-mi ofere un spectacol atât de măreț, în care, la tot pasul, ți se înfățișează o putere supraomenească. Stâncile suspendate, prăpăstiile, torentele care vuiesc în tăcerea din jur, singurătatea înconjurată de munți înalți și totuși fără margini, acest adăpost în care numai curiozitatea omului poate pătrunde, groaza sălbatică temperată de cele mai pitorești creații ale naturii, brazii milenari și plantele de-o zi, toate acestea te fac să devii grav. E greu să râzi când străbați pustietățile sfântului Bruno, căci acolo triumfă sentimentele melancolice. Ara văzut mănăstirea

Grande-Chartreuse, m-am preumblat pe sub vechile ei bolți tăcute, am ascultat, pe sub arcade, apa izvorului căzând picătură cu picătură. Am intrat într-o e chilie pentru a-mi măsura nimicnicia, am respirat pacea adâncă pe care predecesorul meu o gustase și am citit cu duioșie pisania pe care o gravase pe ușă, după datina mănăstirii; toate preceptele traiului pe care voiam să-l duc acolo erau rezumate în trei vorbe latinești: *Fuge, late, tace*^[39]...

Genestas își aplecă fruntea, ca și cum ar fi înțeleș.

— Eram hotărât, continuă Benassis. Chilia de lemn de brad, patul tare, singurătatea, toate se potriveau cu firea mea. Călugării erau la paraclis și m-am dus să mă rog cu ei. Acolo, hotărârea mea a pierit. Domnule, nu vreau să judec Biserica romană, sunt foarte drept-credincios, cred în acțiunea și în legile ei. Dar auzind pe acești bătrâni străini de lume și morți pentru lume îngânându-și rugile, am recunoscut în adâncul mănăstirii un egoism sublim. Călugăria nu folosește decât omului și nu e decât o lungă sinucidere; nu o osândesc, domnule. Dacă Biserica a deschis morminte, ele sunt fără îndoială necesare câtorva creștini cu totul inutili pe lume. Mi-am zis că ar fi mai bine să fac căința mea folositoare societății. La întoarcere, mi-a plăcut să cercetez condițiile în care resemnarea mea s-ar putea realiza. Începusem, în gând, a duce viața unui simplu marinar, mă gândeam să-mi slujesc patria luând loc în ultimul rang și renunțând la toate manifestările intelectuale; dar dacă viața asta era toată numai muncă și devotament, ea încă nu mi se părea destul de utilă. Mă temeam să nu înșel vederile lemnului. Dacă el m-a înzestrat cu oarecare putere a minții, nu eram dator s-o folosesc spre binele semenilor mei? Apoi, dacă mi-e îngăduit să vorbesc sincer, simțeam în mine un fel de nevoie de dăruire pe care obligațiile pur mecanice o răneau. În viața marinarilor nu vedeam o hrană pentru bunătatea firii mele, căci fiecare floare are mireasma ei.

După cum ți-am mai spus, m-am văzut nevoit să fac popas aici. Noaptea, mi s-a părut că aud o poruncă cerească în gândul milostiv pe care mi l-a inspirat starea acestei sărmâne regiuni. Gustasem dureroasele delicii ale maternității, m-am hotărât să mă dedic cu totul lor, ca să satisfac acest sentiment într-o sferă mai vastă decât aceea a mamelor, devenind o soră de caritate pentru o regiune întreagă, oblojind necurmat rănilor celor săraci. Mâna lui Dumnezeu mi s-a părut deci a-mi arăta soarta, când mi-am amintit că primul gând serios al tinereții mele mă făcuse să înclin spre profesiunea de medic – și am luat hotărârea de a practica aici. De altfel, *asta-i partea inimilor sfâșiate: întunericul și tăcerea*, spusesem eu în scrisoarea mea; ceea ce îmi făgăduisem mie însumi să fac, voiam să îndeplinesc. Am apucat pe calea tăcerii și a resemnării. *Fuge, late, tace* al călugărului este deviza mea de aici, munca mea e o rugăciune activă, sinuciderea mea morală e viața în acest canton, în care îmi place ca, întinzând. Mâna, să semăn în juru-mi fericirea și bucuria, să dau ceea ce eu au posed. Deprinderea de a trăi printre țărani, depărtarea mea de lume, m-au transformat cu adevărat. Chipul meu și-a schimbat expresia, s-a obișnuit cu soarele care l-a zbârcit, l-a tăbăcit. Am căpătat înfățișarea unui țăran, limbajul, portul, neglijenta, nepăsarea față de tot ce este poză. Prietenii mei de la Paris sau femeiuștele al căror curtezan fusesem n-ar recunoaște niciodată în mine pe bărbatul care cândva era la modă, pe sibaritul deprins cu mofturile, cu luxul, cu trufandalele Parisului. Astăzi, tot ce este exterior îmi este cu totul indiferent, ca tuturor celor care pășesc în lumina unei singure idei. Nu mai am alt scop în viață decât acela de a o părăsi, nu am de gând să fac nimic nici pentru a-i amâna, nici pentru a-i grăbi sfârșitul; dar îmi voi așterne de moarte, fără părere de rău, în ziua când ma voi simți bolnav.

Iată, domnule, în toată sinceritatea lor, întâmplările vieții anterioare celei pe care o duc aici. Nu ți-am ascuns niciuna

dintre greșelile mele, care sunt mari și pe care le-am făcut împreună cu alții. Am suferit mult, sufăr zi de zi; dar am văzut în suferințele mele cheazășia unui viitor fericit. Cu toate astea, cu toată resemnarea mea, există dureri împotriva cărora sunt neputincios. Astăzi era cât pe ce ca niște dureri ascunse să mă doboare sub ochii domniei-tale, fără să-ți dai seama...

Genestas sări în sus de pe scaun.

— Da, căpitane Bluteau, erai lângă mine. Nu mi-ai arătat chiar domnia-ta patul doamnei Colas când l-am culcat pe Jacques? Dacă mi-e cu neputință să văd un copil fără să-mi amintesc de îngerul pe care l-am pierdut, cată să înțelegi ce durere simt când culc un copil osândit să moară! Nu pot să mă uit în liniște la un copil...

Genestas păli.

— Da, capetele blonde atât de drăguțe, capetele nevinovate ale copiilor pe care-i întâlnesc îmi amintesc mereu de nenorocirile mele și-mi redeșteaptă chinul. Nu mai spun că mă îngrozește gândul că atâția oameni îmi mulțumesc pentru puținul bine pe care-l fac aici când acest bine e rodul remușcărilor mele. Numai dumneata, căpitane, cunoști taina vieții mele. Dacă surse curajului meu ar fi un simțământ mai curat decât acela al păcatelor mele, cât aș fi de fericit! dar, în schimb, n-aș avea nimic a-ți povesti despre mine.

Elegii

Sfârșindu-și povestea, Benassis fu izbit să observe pe chipul ostașului semnele unei adânci îngrijorări. Mișcat de faptul că fusese atât de bine înțeles, mai-mai că se căi a-și fi mâhnit oaspetele – și îi spuse:

– Dar, căpitane Bluteau, nenorocirile mele...

– Nu mai îmi spune „căpitane Bluteau”! strigă Genestas întrerupându-l pe medic și ridicându-se deodată printr-o mișcare violentă care părea a trăda un fel de nemulțumire interioară. Nu există niciun căpitan Bluteau... Sunt un nemernic!

Benassis îl privi, nu fără vie mirare, pe Genestas, care se plimba prin salon ca un bărzăune care caută o ieșire din odaia unde intrase din greșeală.

– Dar, domnule, cine ești? întrebă Benassis.

– Cine sunt? repetă militarul întorcându-se și așezându-se în fața medicului, pe care nu îndrăznea să-l privească în ochi. Te-am înșelat! continuă el cu glasul schimbat. Pentru prima oară în viață, am mințit – și sunt pedepsit, căci nu-ți mai pot spune nici scopul vizitei mele, nici al blestematului meu spionaj. De când, ca să spun așa, ți-am întrezărit sufletul, aș prefera să fiu pălmuit decât să te mai aud zicându-mi Bluteau! Domnia-ta poți să-mi ierți impostura, dacă vrei; dar eu, unul, n-o să mi-o iert niciodată, eu, Pierre-Joseph Genestas, care n-aș minți nici în fața unei curți marțiale pentru a-mi salva viața!

– Dumneata ești maiorul Genestas? strigă Benassis ridicându-se.

Luă mâna ofițerului, i-o strânse cu afecțiune și spuse:

– Domnule, după cum singur spuneai adineaori, eram prieteni fără a ne cunoaște. Dorisem fierbinte să te cunosc

auzindu-l pe domnul Gravier spunând despre domnia-ta: „Un om ca eroii lui Plutarh!”

— Nu sunt un om ca eroii lui Plutarh, răspunse Genestas, sunt nedemn de domnia-ta și-mi vine să-mi trag palme. Ar trebui să-ți mărturisesc deschis taina mea. Dar nu! bine-am făcut că mi-am pus o mască și am venit însumi aici să caut informații despre domnia-ta. Acum știu că trebuie să tac. Dacă aș fi acționat deschis, te-aș fi mâhnit. Ferească-mă Dumnezeu să-ți aduc cea mai mică supărare!

— Dar nu te înțeleg, domnule maior.

— S-o lăsăm baltă. Nu sunt bolnav, am avut o zi bună și mâine voi pleca. Dacă ai prilej să treci pe la Grenoble, vei avea acolo un prieten mai mult, și nu numai pentru zile bune. Averea lui Pierre-Joseph Genestas, spada lui, sângele lui, toate îți aparțin. La urma urmelor, sămânța cuvintelor domniei-tale a căzut pe pământ roditor. Când mă voi pensiona, mă voi retrage într-o văgăună, mă voi face primar și mă voi strădui să te imit. Dacă nu voi avea învățătura domniei-tale, voi studia.

— Ai dreptate, domnule; cel care-și folosește timpul pentru a îndrepta un simplu neajuns în activitatea unei comune aduce regiunii sale un serviciu la fel de mare ca și cel mai bun medic: dacă unul alină durerile câtorva oameni, celălalt îngrijește rănile patriei. Pot să-ți fiu de folos cu ceva?

— De folos? întrebă maiorul emoționat. Dumnezeule! scumpe domnule Benassis, serviciul pe care voiam să ți-l cer este aproape imposibil. Iată, am ucis destui creștini în viața mea, dar poți să ucizi oameni și să ai o inimă bună; de aceea, oricât aș părea de necioplit, sunt totuși în stare să înțeleg unele lucruri.

— Dar vorbește, hai!

— Nu, nu vreau să te mâhnesc cu bună-știință.

— O! domnule maior, sunt rezistent la suferință.

— Domnule, spuse ofițerul tremurând, e vorba ele viața unui

copil.

Fruntea lui Benassis se încreți dintr-o dată, dar făcu un gest pentru a-l ruga pe Genestas să continue.

— Un copil, continuă maiorul, care ar mai putea fi salvat printr-o îngrijire stăruitoare și minuțioasă. Dar unde să găsec un medic în stare a se devota unui singur bolnav? Nici vorbă că nu la oraș. Auzisem vorbindu-se de domnia ta ca de un om minunat, dar mă temeam să nu cad victimă unei false reputații, încât, înainte de a-l încredința pe micuțul meu domnului Benassis, despre care auzisem atâtea lucruri bune, am l ținut să-l studiez. Acum...

— Destul, spuse medicul. Deci, copilul e al domniei-tale?

— Nu, scumpe domnule Benassis, nu. Pentru a-ți lămuri misterul, ar trebui să-ți spun o istorie în care n-aș l apărea într-o lumină tocmai frumoasă; dar acum, după ce mi-ai destăinuit secretele domniei-tale, pot și eu să ți le destăinuiesc pe-ale mele.

— Așteaptă, domnule maior, spuse medicul; o chemă pe Jacquotte, care veni îndată, și-i ceru să-i aduc ci ceaiul. Vezi, domnule maior, seara, când totul doarme, cu, unul, nu dorm!... Supărările mă apasă, și atunci încerc să le alin bând ceai. Băutura asta îmi provoacă un fel de beție nervoasă, un somn care mă ajută să suport viața. Bei cu mine o ceașcă?

— Eu, spuse Genestas, prefer vinul domniei-tale de Ermitage.

— Fie. — Jacquotte, spuse Benassis slujnicei sale, adă vin și biscuiți. — Prevăd că o să stăm toată noaptea, continuă medicul către oaspetele său.

— Cred că ceaiul îți face destul rău! spuse Genestas.

— Îmi provoacă niște oribile accese de gută, dar nu mă pot lăsa de năravul ăsta, e prea dulce, îmi dăruiește, seară de seară, câteva clipe când viața nu mi se mai pare atât de apăsătoare... Spune, te ascult; povestea domniei-tale poate că-mi va mai îndepărta impresia prea vie a amintirilor pe care le-am evocat până acum.

– Scumpe domnule – spuse Genestas punând pe șemineu paharul gol – după retragerea de la Moscova, regimentul meu a trecut în refacere într-un orașel din Polonia. Acolo, plătind prețuri grele, ne-am cumpărat niște cai și am rămas în garnizoană până la întoarcerea împăratului. Toate mergeau bine. Trebuie să-ți spun că, pe-atunci, aveam un prieten. În tot timpul retragerii, am fost salvat, nu o dată, de un subofițer numit Renard, care a făcut pentru mine unele lucruri dintr-acelea după care doi oameni trebuie să se aibă ca frații, – bineînțeles, ținând seama și de cerințele disciplinei. Stăteam cantonați în aceeași locuință, o cocioabă de lemn, unde se adăpostea o familie întreagă și unde nu s-ar crede că ai unde să-ți ții capul. Cocioaba aparținea unor evrei care se ocupau cu tot felul de negustorii, iar capul familiei, care se pricepea să scoată bani din piatră seacă, făcuse bune afaceri în timpul retragerii noastre. Oameni ca ăștia se nasc în mizerie și mor în aur. Casa lor era construită peste o pivniță, tot de lemn, bineînțeles, în care-și îngrămădiseră copiii, printre care și o fată, frumoasă cum sunt evreicele când se îngrijesc și când nu sunt blonde. Avea șaptesprezece ani, fața albă ca neaua, ochi ca de catifea, gene negre, lungi și curbate, păr lucios, bogat, care-ți stârnea dorința să-l mângâi; o creatură în adevăr desăvârșită.

Pe scurt, domnule, prima oară am remarcat farmecul ei straniu într-o seară, când toți credeau că m-am culcat, și pe când îmi fumam liniștit luleaua plimbându-mă pe uliță. Copiii aceia viermuiau toți grămadă ca niște cățeluși. Era plăcut să-i vezi. Părinții cinau cu ei. Tot privind-i, am descoperit – prin fumul dens de tutun pe care-l făcea tatăl ce pufăia neîncetat – pe tânăra de care-ți vorbeam și care sta ca un napoleon de aur într-o grămadă de monezi mărunte. Eu, dragă Benassis, n-am avut niciodată vreme să mă gândesc la dragoste, – cu toate astea, când am văzut-o pe această fată, am înțeles că până atunci nu făcusem alta decât să cedez naturii; dar de data asta

mă prinsesem cu totul: și cu capul, și cu inima, și cu celelalte. Mă îndrăgostisem din creștet până-n tălpi, o! dar strașnic, nu glumă. Am rămas încremenit, cu luleaua între dinți, cu ochii la tânăra evreică – până când a suflat în luminare și s-a culcat. Mie mi-a fost cu neputință să închid ochii! cât a fost noaptea de lungă, am stat treaz, umplându-mi luleaua, fumând-o, plimbându-mă pe uliță. Niciodată nu fusesem într-o asemenea stare. Pentru prima oară în viața mea, m-am gândit să mă căsătoresc. Când s-a crăpat de ziuă, mi-am înșeuat calul și am călărit două ceasuri peste câmp ca să mă răcoresc; și, fără a-mi da seama, era cât pe ce să-mi omor calul de-atâta goană...

Genestas se opri, se uită la noul său prieten cu un aer îngrijorat și-i spuse:

– Scuză-mă, Benassis, eu, unul, nu sunt orator, vorbesc și eu cum îmi vine la gură; dac-aș fi într-un salon m-aș jena, dar cu domnia-ta, și la țară...

– Spune mai departe, zise medicul.

– Când m-am întors în odaia mea, l-am găsit acolo pe Renard, foarte preocupat. Crezând că am fost ucis într-un duel, își curăța pistoalele și se pregătea să caute pricină celui care m-ar fi trimis pe lumea cealaltă... O! dar să vezi ce fire avea individul. I-am destăinuit lui Renard dragostea mea, arătându-i cuibul cu copii. Și, fiindcă Renard înțelegea graiul lor chinezesc, l-am rugat să mă ajute să mă prezint tatălui și mamei și să încerce să stabilească o corespondență cu Iudith. Că așa o chema: Iudith. Pe scurt, domnule, timp de două săptămâni am fost omul cel mai fericit, pentru că în toate serile, evreul și soția lui ne serveau cina împreună cu Iudith. Cunoști lucrurile astea, n-o să abuzez de răbdarea domniei-tale, totuși, dacă nu ești fumător, nu poți înțelege plăcerea unui om cumsecade care-și fumează liniștit luleaua cu prietenul său Renard și cu tatăl fetei – și cu ochii la o prințesă. Este cât se poate de plăcut. Dar am uitat să-ți spun că Renard era parizian, băiat de familie.

Tată-său, băcan angrosist, voia să-l facă notar, și știa el de ce, dar fusese luat în armată, încât trebuise să spună rămas-bun penei și călimării. De altfel, parcă era făcut să poarte uniformă; avea un chip ca de fată și cunoștea la perfecție arta de a incinta lumea cu vorbe. Pe el îl iubea Iudith, în vreme ce de mine nici că se sinchisea. În timp ce mă extaziam în fața ei și eram cu capul în nori privind-o, Renard al meu, care, crede-mă, nu degeaba purta numele ăsta^[40], avea planul lui; trădătorul se înțelese cu lata, și încă atât de bine încât s-au și căsătorit după datina locului, pentru că aprobările nu le putea primi decât după prea multă vreme, l-a făgăduit însă fetei că se va cununa cu ea după legea franceză, dacă, din întâmplare, căsătoria ar fi fost contestată. Fapt este că, în Franța, doamna Renard a devenit din nou domnișoara Iudith. Dacă aș fi știut, l-aș fi ucis pe Renard și asta fără multă vorbă, fără să-i las vreme nici să clipească; dar tatăl, mama, fiica și subofițerul meu se înțeleseră între ei de minune. În timp ce eu trăgeam din lulea și-o adoram pe Iudith ca pe sfintele taine, Renard al meu își dădea întâlniri cu dânsa și-și vedea de planurile lui...

Domnia-ta ești singura persoană căreia i-am vorbit de istoria asta, pe care eu o numesc o infamie; m-am întrebat adeseori de ce un om care ar muri de rușine dacă ar lua o piesă de aur, fură, fără remușcări, femeia, fericirea, viața prietenului său. În sfârșit, hoțomanii mei erau căsătoriți și fericiți, în vreme ce eu continuam a sta acolo în toate serile, la cină, admirând-o ca un imbecil pe Iudith și răspunzând ca un tenor la mutrele *pe* care le făcea ea ca să-mi arunce praf în ochi. Cred că-ți dai seama că au plătit scump de tot viclenia lor. Pe cuvântul meu de om de onoare! Dumnezeu veghează mai mult decât ne închipuim noi la cele de pe pământ. Iată că rușii tabără peste noi. Începe campania din 1813. Suntem copleșiți. Într-o bună dimineață, primim ordin să ne deplasăm pe câmpia de lângă Lutzen, la o anumită oră. Împăratul știa bine ce face ordonându-ne să

pornim îndată. Rușii ne învăluiseră. Colonelul nostru zăbovește luându-și rămas bun de la o poloneză care locuia la o optime de leghe de oraș și avangarda cazacilor pune mâna pe el și pe detașamentul lui. Noi abia am avut vreme să ne aruncăm pe cai și să ne desfășurăm în formație în afara orașelului, că am și avut de dat o luptă călare, în care i-am respins pe ruși, încât, după lăsarea nopții, am putut s-o ștergem. Șarjaserăm timp de trei ceasuri și tăcuserăm adevărate minuni. În vreme ce noi luptam, escortele și materialul plecaseră înainte. Aveam un parc de artilerie și mari provizii de pulbere foarte necesare împăratului, pe care trebuia să le salvăm cu orice preț. Apărarea noastră i-a uimit pe ruși, care au crezut că suntem susținuți de un corp de armată. Cu toate astea, curând, datorită iscoadelor lor, și-au dat seama că se înșelaseră și că nu aveau în față decât un regiment de cavalerie și depozitele noastre de infanterie. Atunci, domnule, pe înserat, au dezlănțuit un atac pe viață și pe moarte – și atât de fierbinte încât câțiva dintre noi au rămas pe câmpul de luptă. Am fost încercuiți. Eram cu Renard în prima linie și-l vedeam luptând și atacând ca un diavol, căci gându-i era la nevastă-sa. Datorită lui, am izbutit să ocupăm din nou orașul, pe care bolnavii noștri îl pregătiseră pentru apărare; dar era într-o stare de plâns! Noi am intrat cei din urmă, el și cu mine; un detașament de cazaci ne aline calea și noi atacăm. Unul dintre acei sălbatici era gata să mă străpungă cu sulița, Renard îl vede, dă pinteni calului și se vâără între noi ca să abată lovitura; bietul său cal – un animal splendid, pe cuvântul meu! – încasează lovitura, dar, căzând, îl răstoarnă și pe Renard, și pe cazac. Îlucid pe cazac, îl iau în brațe pe Renard și-l salt pe greabănul calului, de-a curmezișul; ca pe un sac de grâu.

— Adio, domnule căpitan, s-a sfârșit cu mine!... îmi zice Renard.

— Nu, îi răspund; om vedea noi.

Eram atunci în oraș, descalec și-l așez la colțul unei case, pe o mână de paie. Avea capul crăpat, creierii în păr, dar vorbea... O! bărbat, nu glumă!

— Suntem chit, îmi spune. Ți-am jertfit viața mea, ți-o luasem pe Iudith. Ai grijă de ea și de copilul ei, dacă va avea. De altfel, căsătorește-te cu ea.

Domnule, în prima clipă, l-am lăsat să zacă acolo ca pe un câine; dar, după ce mi-a trecut furia, m-am întors... Murise. Cazacii puseseră foc orașului; atunci mi-am adus aminte de iudith; am căutat-o, am săltat-o pe crupă și, datorită vitezei calului meu, mi-am regăsit regimentul, care se retrăsese. Cât despre evreu și familia lui, nici urmă de ei! pieriseră toți ca niște șobolani. Numai Iudith îl aștepta pe Renard; la început nu i-am spus nimic, cred că mă înțelege. Domnule, acestei femei a trebuit să-i port de grijă în tot timpul dezastrelor campaniei din 1813, s-o adăpostesc, s-o feresc de rele, în sfârșit, s-o îngrijesc, încât cred că nu și-a dat niciodată seama de situația noastră. Aveam grijă s-o țin întotdeauna departe, la vreo zece leghe de noi și înaintea noastră, spre hotarul Franței; a născut un băiat în timp ce noi luptam la Hanau; acolo am fost rănit, dar am regăsit-o pe Iudith la Strasbourg, apoi am apucat către Paris, căci am avut nenorocul să cad bolnav în timpul campaniei din Franța. Dacă nu mi se întâmpla ghinionul ăsta, treceam la grenadierii de gardă, unde mă avansase împăratul. În sfârșit, domnule, m-am văzut nevoit să întrețin o femeie, un prunc care nu era al meu și aveam trei coaste rupte! îți dai seama că solda mea nu era o avere. Moș Renard, un rechin bătrân cu dinții tociți, nici nu voia să a uda de noră-sa; pe tatăl Iudithei parcă-l înghițise pământul. De durere, Iudith se stinge pe picioare. Într-o dimineață, plângea în timp ce-mi schimba pansamentul.

— Iudith, îi spun, copilul tău se va pierde...

— Și eu! îmi răspunde.

— Ba nu! îi spun, mai bine scoatem noi actele care se cer, te

iau de nevastă și-l recunosc ca al meu pe copilul lui...

N-am fost în stare să-mi termin vorba... A! scumpe domnule, merita oricât privirea de muribundă prin care Iudith îmi mulțumea; mi-am dat seama că o mai iubeam și, din ziua aceea, pruncul ei mi s-a lipit de suflet. În timp ce actele și părinții ei erau pe drum, biata femeie a murit. În ajunul morții sale, a mai avut puterea să se îmbrace, să se gătească, să îndeplinească toate ceremoniile care se cereau, să. Semneze o grămadă de acte; apoi, când copilul ei avu un nume și un tată, s-a culcat din nou, i-am sărutat mâinile și fruntea, apoi și-a dat sufletul. Așa a fost la nunta mea! Două zile mai târziu, după ce cumpărasem cele câteva palme de pământ în care biata fată odihnește, m-am pomenit tatăl unui orfan pe care, în timpul campaniei din 1815, l-am încredințat unei doici. De atunci – fără să fi împărtășit cuiva istoria vieții mele, care nu e prea frumoasă la povestit – am purtat de grijă micuțului ca și când ar fi al meu. Bunicu-său e la dracu. S-a ruinat și bate, cu familia, drumurile Persiei și ale Rusiei. S-ar putea să facă avere, fiindcă pare priceput într-ale negoțului cu pietre scumpe. Pe copil l-am înscris la colegiu; în vremea din urmă, l-am îndemnat să studieze serios matematicile ca să intre la Școala politehnică și să-și facă o viață bună; dar drăguțul de el s-a îmbolnăvit. E slab de piept. După spusele medicilor din Paris, s-ar putea înzdrăveni dacă ar sta la munte și ar fi îngrijit cum trebuie, în permanență, de un om cu multă bunăvoință. M-am gândit la domnia-ta și am venit să-ți cunosc ideile și modul de viață. După câte mi-ai spus, n-aș îndrăzni să te împovărez cu încă o supărare, deși acum suntem buni prieteni.

– Maiorule, spuse Benassis după o clipă de tăcere, adu-mi copilul Iudithei. Fără îndoială că este voia lui Dumnezeu să trec și prin încercarea asta – și am s-o îndur. Speranțele mele le voi închina Domnului, care și-a jertfit fiul pe cruce. De altfel, în timp ce-mi povesteai, emoțiile care m-au cuprins au fost

plăcute – ceea ce e de bun augur.

Genestas strânse cu vioiciune mâinile lui Benassis într-ale sale, fără a-și putea reține lacrimile care-i umezeau ochii și i se prelingeau pe obraji arși de soare.

– Să păstrăm secrete toate astea, spuse.

– Da, maiorule... Da' văd că n-ai băut.

– Nu mi-e sete, răspuse Genestas. Sunt năucit.

– Spune, când mi-l aduci?

– Chiar mâine, dacă vrei. L-am lăsat la Grenoble acum două zile.

– Bine! Pleacă mâine dimineață și întoarce-te; te aștept la Gropărița, unde vom prinzi împreună tuspatru.

– Ne-am înțeles, spuse Genestas.

Cei doi prieteni se duseră la culcare, urându-și unul altuia o noapte bună. Ajungând la palierul care despărțea odăile lor, Genestas așeză luminarea pe pervazul ferestrei și se apropie de Benassis.

– Să mă ia dracu! spuse cu un entuziasm naiv, dar nu vreau să ne despărțim astă-seară fără a-ți spune că tu, al treilea printre creștini, m-ai făcut să înțeleg că există ceva acolo, sus!

Și arată cerul.

Medicul îi răspuse printr-un surâs plin de melancolie și strânse cu multă afecțiune mâna pe care i-o întinse Genestas.

A doua zi, înainte de răsăritul soarelui, maiorul Genestas plecă la oraș, și, pe la amiază, se afla pe șoseaua dintre Grenoble și târg, în dreptul potecii care ducea spre casa Gropăriței. Călătorea într-o trăsură neacoperită, cu patru roți, trasă de un singur cal, vehicul ușor care se întâlnește pe toate drumurile în regiunile de munte. Însoțitorul său era un băiat slab și plăpând care părea de vreo doisprezece ani, deși mergea pe șaisprezece. Înainte de a coborî, ofițerul se uită în toate părțile spre a găsi pe câmp vreun țaran care să se învoiască a se

întoarce cu trăsura la Benassis, căci poteca, îngustă, nu-i îngăduia s-o mâne până la casa Gropăriței. Din întâmplare, paznicul îi ieși în drum și-l scoase din încurcătură pe Genestas, care astfel putu, împreună cu fiul său adoptiv, să ajungă pe jos la locul de întâlnire, urmând potecile de munte.

— Nu te-ai simți fericit, Adrien, să te poți plimba prin locurile astea frumoase vreme de un an, să înveți a vina și a călări în loc să te gălbejești cu nasul în cărți? Poftim, privește!

Adrien aruncă peste vale o privire palidă de copil bolnav; dar, indiferent față de frumusețile naturii – cum sunt toți tinerii – spuse, în timp ce continua să meargă:

— Cât de bun ești, tată.

Genestas simți că i se strânge inima de atâta bolnăvicioasă nepăsare și nu-i mai adresă fiului său niciun cuvânt, până ajunseră la casa Gropăriței.

— Maiorule, ce punctual ești, strigă Benassis, ridicându-se de pe banca de lemn pe care ședea.

Dar îndată se așază din nou și căzu pe gânduri văzându-l pe Adrien; îi privi cu atenție chipul galben și obosit, admirând frumoasele trăsături curbe care dominau distinsa lui fizionomie. Copilul, leit maică-sa, moștenise de la ea tenul măsliniu și ochii negri, frumoși, melancolic de spirituali. Toate trăsăturile frumuseții evreiești-poloneze se întruneau în capul său pletos, prea mare pentru trupul firav pe care era așezat.

— Dormi bine, dragul meu? îl întrebă Benassis.

— Da, domnule.

— Arată-mi genunchii, suflecă-ți pantalonii.

Roșind, Adrien își desfăcu jartierele și-și dezveli genunchiul, pe care medicul îl palpă cu grijă.

— Bine. Acum vorbește, strigă, strigă tare!

Adrien strigă.

— Ajunge! Arată-mi mâinile...

Tânărul îi întinse mâinile moi și albe, cu vine albaștrii, ca ale

femeilor.

– Ce colegiu ai urmat la Paris?

– Colegiul Saint-Louis.

– Provizorul^[41] vostru obișnuia să-și citească breviarul noaptea?

– Da, domnule.

– Va să zică nu adormei îndată?

Adrien nu răspunse, încât Genestas îi spuse medicului:

– Provizorul lui, care e un vrednic preot, m-a povățuit să-l retrag de la școală pe acest mic infanterist, pentru motive de sănătate.

– Să știi, răspunse Benassis, cufundându-și privirile-i luminoase în ochii neliniștiți ai lui Adrien, că se poate face bine. Da, vom face un bărbat din copilul ăsta. – Vom trăi împreună ca doi camarazi, băiete! Ne vom culca și ne vom trezi devreme. – Pe fiul tău îl voi învăța să călărească, maiorule. După ce, timp de o lună sau două, mă voi strădui să-i vindec stomacul printr-un regim lactat, îi voi procura un permis de armă de vânătoare, și-l voi da pe mâna lui Butifer, – amândoi vor merge la vânat capre negre. Lasă-ți fiul să trăiască patru sau cinci luni la țară și nu-l vei mai recunoaște, maiorule. Butifer va fi fericit! îl cunosc pe individ, te va conduce, prietene, până-n Elveția, peste Alpi, te vei cățara pe piscuri și vei crește în înălțime cu șase degete în șase luni; vei avea obrajii rumeni, nervii căliți și te vei dezvăța de relele deprinderi din colegiu. Atunci vei putea să-ți continui învățătura și vei deveni bărbat. Butifer e un tânăr cinstit, putem să-i încredințăm banii trebuitori pentru cheltuielile pe care le vei face călătorind și vânând; răspunderea pe care i-o voi încredința îl va cumiți și pe el timp de șase luni – ceea ce-i va prinde cât se poate de bine.

Chipul lui Genestas părea a se lumina din ce în ce, cu fiecare vorbă a medicului.

– Să prânzim. Gropărița e nerăbdătoare să te vadă, spuse

Benassis, lovind ușor cu palma obrazul lui Adrien.

— Deci, nu-i bolnav de plămâni? îl întrebă Genestas pe medic, luându-l de braț și trăgându-l deoparte.

— Nicidecum.

— Dar ce are?

Ei, răspunse Benassis, trece printr-un moment greu, asta-i tot.

Gropărița apăru în prag și Genestas privi cu mirare ținuta ei simplă și cochetă. Nu mai era țărăncuța din ajun, ci o pariziană elegantă și grațioasă, care-i arunca priviri împotriva cărora se simțea slab. Ostașul își îndreptă apoi ochii spre masa de lemn de nuc – neacoperită, dar atât de bine lustruită, încât părea lăcuită – pe care se aflau ouă, unt, o plăcintă mare, fragi de munte înmiresmați. Peste tot, sărmana fată așezase flori, care arătau că pentru ea era o zi de sărbătoare. Văzând acestea, maiorul nu se putu opri să-și dorească pentru sine o casă ca aceea și o pajiște ca aceea; se uită la țaran că și privirea lui exprima totodată speranță și îndoială; apoi își îndreptă ochii spre Adrien, de care Gropărița se ocupa servindu-l cu ouă.

— Maiorule, întrebă Benassis, știi ce preț ai de plătit pentru găzduire? Trebuie să-i istorisești Gropăriței mele o poveste ostășească.

— Mai întâi lăsați-l să prânzească în tihnă; dar pe urmă, după cafea...

— Bine, mă învoiesc bucuros, răspunse maiorul; totuși, îți cer și eu ceva: să ne povestești o întâmplare din viața dumitale dinainte.

Dar, domnule, răspunse ea roșind, nu mi s-a întâmplat niciodată ceva care ar merita să vă povestesc.

— Mai dorești o bucată de plăcintă cu orez, dragă prietene întrebă ea văzând că Adrien își golise farfuria.

— Da, domnișoară.

— Delicioasă, plăcinta, spuse Genestas.

— Stai, să guști cafeaua ei cu frișcă! strigă Benassis.

— Aș prefera s-o ascult povestind pe drăguța noastră amfitrioană.

— Nu te pricepi, Genestas, spuse Benassis. — Ascultă, copila mea, continuă medicul, adresându-se Gropăritei, căreia îi strânse mâna, ofițerul pe care-l vezi aici lângă tine ascunde o inimă de aur sub o înfățișare aspră, încât poți vorbi fără sfială. Vorbește sau taci, noi nu vrem să te necăjim. Sărmană copilă, să știi că nu sunt pe lume decât trei persoane în stare să te asculte și să te înțeleagă: acestea cu care te afli acum. Povestește-ne iubirile pe care le-ai avut, noi nu-ți iscodim tainele de-acum ale inimii tale.

— Iată cafeaua pe care ne-a pregătit-o Mariette, răspuse ea. După ce veți fi cu toții serviți, bucuros o să vă povestesc iubirile mele. — Dar nici domnul maior să nu-și uite făgăduiala, adaogă, aruncând către Genestas o privire modestă și totodată agresivă.

— Sunt incapabil de așa ceva, domnișoară, răspuse respectuos Genestas.

— La vârsta de șaisprezece ani, începu Gropărița, deși slăbuță, eram nevoită să-mi cerșesc pâinea pe drumurile Savoiei. Dormeam la hanul Echelles, într-o iesle plină de fin. Hangiul care mă adăpostea era un om de treabă, dar nevastă-sa nu mă putea vedea în ochi și mă ocăra mereu. Eu mă necăjeam mult din pricina asta, fiindcă nu eram o sărăntoacă din cele rele, — mă rugam lui Dumnezeu în fiecă seară și dimineață, nu furam, trăiam după cele zece porunci, cerând de-ale gurii numai pentru că nu știam să fac nimic și pentru că eram cu adevărat bolnavă, cu totul neputincioasă să țin în mână o săpăligă sau să deapăn bumbacul. Într-o zi, hangiul m-a gonit din casă din pricina unui câine. Fără părinți, fără prieteni, de când mă știam pe lume nu întâlnisem la nimeni măcar o privire binevoitoare. Buna doamnă Morin, care mă crescuse, murise; fusese foarte iubitoare cu mine, dar de mângâierile ei nu-mi aduc aminte: de altfel, sărmana bătrână lucra la câmp ca un

bărbat, și, dacă mă răsfăța, se întâmpla și să mă pocnească cu lingura peste degete când înfulecam prea repede din blidul ei. Biata bătrână, nu trece o zi să nu mă rog pentru sufletul ei! De-ar da bunul Dumnezeu să aibă parte, acolo sus, de o viață mai fericită decât pe lumea asta, mai ales un pat mai bun de-ar avea; se plângea neîncetat de culcușul în care dormeam amândouă. Nici nu vă puteți închipui, domnilor, cât îți rănesc sufletul înjurăturile, ocările și privirile care parcă-ți străpung inima, ca un cuțit. Am cunoscut niște bătrâni săraci, pe care de-alde astea nu-i mai impresionau de loc; dar eu, una, nu eram făcută să îndur atâta. Un. „nu” m-a. Făcut întotdeauna să plâng. În fiecare seară mă întorceam acasă tot mai amărâtă și nu mă alinam decât după ce-mi spuneam rugăciunile. În sfârșit, în toată grădina lui Dumnezeu, n-am aflat suflet lângă care să mi-l pot odihni pe-al meu! Singurul meu prieten era albastrul cerului. Întotdeauna, cerul albastru m-a făcut să mă simt fericită. După ce vintul gonia norii, mă culcam la umbra unei stânci și priveam. Atunci visam că sunt o doamnă din societatea înaltă. Tot privind, mi se părea că mă scald în albastrul cerului; trăiam acolo sus, cu gândul, nu mai simțeam nicio povară, urcam, urcam și deveneam ușoară de tot. Dar, ca să mă întorc la iubirile mele, vă voi spune că hangiului îi fătase cățeaua un cățeluș drăguț ca un prunc, alb, cu lăbuțele pătate cu negru; parcă-l văd și-acuma, drăgălașul! Micuțul era singura făptură care, în vremea aceea, m-a privit cu prietenie; îi puneam deoparte bucățile cele mai bune, mă cunoștea, serile îmi sărea înaintea, nu se rușina de sărăcia mea, se gudura pe lângă mine, îmi lungea picioarele; cu un cuvânt, avea în priviri atâta bunătate, atâta recunoștință încât ades plângeam văzându-l.

— Iată singura ființă care mă iubește! îmi spuneam.

Iarna, dormea la picioarele mele. Sufeream atât de mult când îl bătea cineva încât îl dresasem să nu mai intre prin case ca să fure oase – și se mulțumea cu pâinea mea. Dacă mă vedea

tristă, se apropia de mine, mă privea drept în ochi și părea a-mi spune:

— De ce ești tristă, sărmană Gropăriță?

Când călătorii îmi aruncau vreun ban, îl ridica din praf și mi-l aducea, drăguțul de el. Cu prietenul ăsta, parcă nu mă mai simțeam atât de nefericită. Puneam zilnic deoparte câteva centime, cu gândul să adun cincizeci de franci și să-l cumpăr de la moș Manseau. Într-o zi, nevastă-sa, văzând cât mă iubește câinele, găsi cu cale să. Se îndrăgostească de el. Câinele însă, trebuie să vă spun, n-o putea suferi. Animalele astea ghicesc sufletele! își dau îndată seama cine le iubește. Aveam o piesă de aur de douăzeci de franci cusută în tivul juponului; așa că i-am spus domnului Manseau:

— Scumpe domnule, mă gândeam să vă ofer economiile mele de peste an pentru câinele dumneavoastră; dar, până ce soția dumneavoastră vi-l va cere, deși nu-l iubește, vindeți-mi-l mie pentru douăzeci de franci; poftim banii.

— Nu, drăguță, îmi răspunse, păstrează-ți bine banii. Ferit-a sfântul să iau eu bani săracilor! Câinele e al tău. Dacă nevastă-mea va face scandal, du-te cu Dumnezeu.

Ce scenă i-a făcut nevastă-sa!... Doamne, ai fi zis că i-a luat casa foc! Da' nu veți ghici niciodată ce-a fost în stare să născocoască! Văzând că pe mine mă iubește câinele și că nu-l va putea avea niciodată, l-a otrăvit. Sărmanul meu cățeluș a pierit în brațele mele... L-am plâns ca pe copilul meu și i-am săpat o groapă sub un brad. Nici nu știți ce-am îngropat acolo! Mi-am spus, așezându-mă la mormântul lui, că voi rămâne în veci singură pe pământ, că nu voi izbuti nimic, că voi deveni din nou ce-am fost, fără nimeni pe lume și că nu voi găsi prietenie în nicio privire. Am rămas așa acolo toată noaptea, sub cerul liber, rugându-l pe Dumnezeu să se îndure de mine. Când m-am întors pe drum, am întâlnit un biet copil de zece ani care nu avea mâini.

– Bunul Dumnezeu mi-a ascultat ruga, mi-am zis. Niciodată nu mă rugasem ca în noaptea aceea. – Voi purta de grijă micuțului, vom cerși împreună și îi voi fi mamă; unde-s doi, toate izbutesc mai ușor, – poate că voi avea mai mult curaj pentru el decât pentru mine!

La început, micuțul părea mulțumit – ar fi fost de neînțeles să nu fie – îi făceam toate pe plac, îi dădeam tot ce aveam mai bun, în sfârșit, eram roaba lui, ma tiraniza; cu toate astea, îmi ziceam că tot e mai bine decât singură. Aș! de îndată ce micul bețiv a aflat că aveam douăzeci de franci ascunși în corsaj, l-a descusut și mi-a furat piesa mea de aur, prețul bietului meu cățeluș! cu banii aceia voiam să-i plătesc niște liturghii... Un copil fără mâini! te înfiori când te gândești. Furtul ăsta m-a dezgustat de viață. Va să zică, tot ce mi-era drag, pierrea în mâinile mele! într-o zi, văd apropiindu-se o splendidă caleașcă franțuzească, ce urca dealul spre

Echelies. În ea, o domnișoară frumoasă ca sfânta fecioara și un tânăr care-i semăna.

– Ce fată drăguță! îi spunea tânărul, aruncându-mi o monedă de argint.

– Numai dumneavoastră, domnule Benassis, vă puteți da seama cât de fericită m-a făcut complimentul ăsta, singurul pe care l-am auzit în viața mea; dar domnul acela făcea mai bine dacă nu-mi zvârlea banii. Îndată, îmboldită de nu știu ce anume care mi-a zăpăcit mintea, am luat-o la goană pe niște scurtături de-am ajuns la stâncile de la Echelies cu mult înaintea caleștii care urca domol. Am avut prilejul să-l văd din nou pe tânărul din caleașcă; era și el mirat că mă întâlnește din nou, iar eu eram atât de bucuroasă încât inima îmi bătea să-mi spargă pieptul; un fel de instinct mă atrăgea spre dânsul. După ce m-a recunoscut, am luat-o iar la goană, bănuind că domnișoara și cu el se vor opri pentru a admira cascada de la Couz; când s-au coborât devale, m-au găsit încă o dată sub nucii de pe drum:

atunci au intrat în vorbă cu mine, părând a-mi arăta interes. De când sunt pe lume nu auzisem glasuri mai dulci decât ale chipeșului tânăr și al soră-si, căci erau cu siguranță trate și soră; vreme de un an m-am tot gândit la ei, am tot tras nădejde că se vor întoarce. Aș fi dăruit cuiva doi ani din viața mea numai ca să-l mai văd pe acel călător care mi se păruse atât de blând! Iată care-au fost – până în ziua când l-am cunoscut pe domnul Benassis – cele mai mari evenimente în viața mea; căci atunci când stăpâna m-a dat afară pentru că mă îmbrăcasem cu scârba ei de rochie de bal, mi s-a făcut milă de ea și am iertat-o; și, pe onoarea mea de fată cinstită, dacă-mi îngăduiți să vă vorbesc deschis, mă socoteam mult mai bună decât dânsa, deși ea era contesă.

– Vezi, spuse Genestas după o clipă de tăcere, vezi că Dumnezeu totuși te iubește; aici ești ca un peștișor iu apa.

La vorbele astea, Gropărița se uită la Benassis cu o privire plină de recunoștință.

– Aș vrea să fiu bogat! spuse ofițerul.

Exclamația fu urmată de o tăcere adâncă.

– Mi-ați rămas dator o poveste, spuse în cele din urmă Gropărița alintându-se.

– Am să-ți spun, răspunse Genestas. – În ajunul bătăliei de la Friedland, continuă el după o pauză, fusesem trimis în misiune la cartierul generalului Davout, de unde mă întorceam la bivuacul meu când, la cotul unui drum, mă pomenesc drept în fața împăratului. Napoleon mă privește:

– Tu ești căpitanul Genestas? mă întrebă.

– Da, sire.

– Ai luptat în Egipt?

– Da, sire.

– N-o lua pe drumul ăsta, îmi spuse, ia-o la stânga, vei ajunge mai de-a dreptul la divizia ta.

Nu vă puteți închipui cu ce glas blând mi-a spus împăratul aceste cuvinte, el, care avea atâtea alte griji, căci străbătea țara toată în recunoașterea câmpului de luptă. V-am povestit întâmplarea asta ca să vă arăt ce memorie avea și ca să știți că eu eram dintre aceia pe care-i cunoștea. În 1815 am depus jurământul. Fără greșeala aceea, poate că astăzi aș fi colonel; dar niciodată n-am avut intenția să-i trădez pe Burboni; pe atunci nu mă gândeam decât să apăr Franța. Eram comandant de escadron într-o unitate de grenadieri ai gărzii imperiale și, cu toate că rana mă mai durea, am scos și eu sabia din teacă în bătălia de la Waterloo. Când totul s-a sfârșit, l-am însoțit pe Napoleon la Paris; apoi, când a ajuns la Rochefort, l-am urmat în ciuda ordinului său; mă simțeam fericit să-l veghez ca să nu i se întâmple vreo nenorocire pe drum. De aceea, într-o zi, când venise să se plimbe pe malul mării, m-a văzut făcând de gardă la *vece* pași de el.

— Ei, Genestas, mi-a spus apropiindu-se de mine, va să zică n-am murit?

— Vorba asta mi-a săgetat inima. Dacă l-ați fi auzit, v-ați fi cutremurat, ca mine, din creștet până-n tălpi. Mi-a arătat spre criminalul vas englezesc care bloca portul și mi-a spus:

— Când îl văd, regret că nu m-am înecat în sângele gărzii mele!

— Da, adăugă Genestas privind spre medic și spre Gropărița, chiar așa a spus.

— Mareșalii care v-au împiedicat să șarjaji înșivă, i-am spus, și care v-au așezat în hodoroga aceea de trăsură, nu vă erau prieteni.

— Vino cu mine! îmi strigă el cu vioiciune, lupta încă nu s-a sfârșit.

— Sire, bucuros m-aș alătura vouă; dar acum am în brațe un copil fără mamă și nu sunt liber.

— Și așa, Adrien, pe care-l vedeți aici, m-a împiedicat să

ajung la Sfânta-Elena.

— Poftim, îmi spuse împăratul, nu ți-am dăruit niciodată nimic, tu, nu erai dintre cei care aveau totdeauna o mână plină și alta întinsă; iată tabachera de care m-am servit în ultima campanie. Rămâi în Franța, la urma urmelor e nevoie și aici de ofițeri viteji. Să nu părăsești serviciul și să nu mă dai uitării! Tu ești ultimul egiptean din armata mea pe care-l văd în picioare.

Și mi-a dăruit o mică tabacheră.

— Gravează pe ea: „Onoare și patrie”, mi-a mai spus, asta-i istoria ultimelor noastre două campanii.

Apoi, au apărut și însoțitorii săi și am rămas toată dimineața cu ei. Împăratul se plimba în sus și în jos pe coastă, era tot timpul calm, dar uneori își încrunta sprâncenele. La amiază, se constată că e imposibil să se imbarce. Englezii știau că se află la Rochefort, încât n-avea de ales decât între a se preda lor sau a străbate din nou Franța. Uram cu toții neliniștiți! Minutele ni se păreau ceasuri. Napoleon se afla între Burboni, care l-ar fi împușcat, și englezi, care nu sunt oameni de onoare, căci nu se vor spăla niciodată de rușinea de care s-au acoperit zvârlind pe o insulă stâncoasă un inamic care le ceruse ospitalitate. Îngrijorați cum eram, nu mai știu care dintre oamenii din suita sa îi prezentă pe locotenentul Doret, un marinar care tocmai îi propusese să-l treacă în America. În adevăr, în port se afla un bric al statului și un bastiment comercial.

Căpitane, îl întrebă împăratul, ce plan ți-ai făcut?

— Sire, îi răspunse omul, vă veți imbarca pe vasul comercial, iar eu pe bric, sub pavilion alb, cu oameni devotați; îl vom aborda pe englez, îl vom incendia, vom sări, veți trece.

— Plecăm cu voi! îi strigă căpitanului.

Napoleon ne privi pe toți și spuse:

— Căpitane Doret, păstrează-te pentru Franța.

Pentru prima și ultima oară l-am văzut pe Napoleon emoționat. Apoi ne făcu un semn cu mâna și plecă. M-am

depărtat după ce l-am văzut abordând vasul englez. Era pierdut, știa. În port se afla un trădător care, prin semnale, îl avertiza pe inamic de prezența împăratului. Napoleon a încercat deci un ultim mijloc, a făcut ceea ce făcea pe câmpul de luptă, a înaintat spre inamic în loc: să-l lase pe el să vină la dânsul. Vorbiți de dureri; nu exista cuvinte în stare să descrie deznădejdea celor care l-au iubit.

— Unde e tabachera lui? întrebă Gropărița.

— E la Grenoble, într-o cutie, răspuse maiorul.

Mă voi duce s-o văd, dacă-mi dați voie. Când mă gândesc că aveți un obiect pe care l-a ținut în mâinile lui... Avea mâini frumoase?

— Foarte frumoase.

— E adevărat că a murit? Spuneți-mi adevărul adevărat.

— Da, sigur, a murit, copilă dragă.

— Eram atât de mică în 1815, încât nu i-am putut vedea decât pălăria, și pentru atâta era cât pe ce să fiu strivită la Grenoble.

— Delicioasă e cafeaua cu frișcă, spuse Genestas.

— Ei, Adrien, ce spui, o să-ți placă regiunea? Vei mai veni s-o vizitezi pe domnișoara?

Copilul nu răspuse, se vedea cât de colo că se teme s-o privească pe Gropărița. Benassis îl cerceta mereu pe tânăr, părând a-i citi în suflet.

— Sigur că va veni s-o vadă, spuse Benassis. Dar să ne întoarcem la casele noastre, trebuie să încălec și să fac un drum destul de lung. În lipsa mea, Jacquotte va avea grijă de toate.

— Veniți cu noi, spuse maiorul Gropăriței.

— Bucuros, răspuse ea, trebuia oricum să-i înapoiez niște lucruri doamnei Jacquotte.

Porniră la drum spre locuința medicului – și Gropărița, care, în tovărășia celorlalți, se simțea veselă, îi călăuzi pe niște potecuțe peste locurile cele mai sălbatice din munți.

— Domnule ofițer, spuse ea după o clipă de tăcere, dar nu

mi-ați spus nimic despre dumneavoastră, și aș vrea să-mi povestiți o întâmplare din război. Mi-a plăcut mult ceea ce ne-ați spus despre Napoleon, dar m-a și întristat... Fiți amabil...

— Are dreptate, spuse cu blândețe Benassis, ar trebui să ne povestești vreo întâmplare interesantă, cât mergem pe jos. Hai, spune-ne o istorie vrednică de auzit, cum ar fi aceea cu grinda, la Berezina.

— Am prea puține amintiri, spuse Genestas. Există oameni cărora li se întâmplă tot felul de pățanii; eu, însă, n-am izbutit niciodată să devin eroul vreunei istorii. Hai, să vă spun totuși singura întâmplare cu haz pe care-am trăit-o. În 1805 nu eram decât sublocotenent; eram încadrat în Marea Armată și mă aflam la Austerlitz. Înainte de a cuceri Ulmul, a trebuit să dau câteva lupte în care cavaleria a făcut minuni. Pe-atunci eram sub comanda lui Murat, care nu știa de glumă. După una dintre primele lupte ale campaniei, am ocupat o regiune cu mai multe moșii frumoase. Seara, regimentul a cantonat în parcul unui castel arătos locuit de o femeie tânără și distinsă, o contesă; firește, poposesc acolo și dau fuga ca să împiedic orice jaf. Intru în salon chiar în clipa când subofițerul meu o amenința pe contesă luând-o la ochi cu arma și pretinzându-i brutal ceea ce femeia, bineînțeles, nu-i putea acorda, fiindcă era din cale-afară de urât! Cu o lovitură de spadă îi dau în lături carabina și glonteale nimerește într-o oglindă; apoi îl pocnesc pe subofițer cu latul spadei și-l culc la pământ. La țipetele contesei și la auzul împușcăturii, toată lumea dă buzna în salon și mă amenință.

— Stați, strigă contesa în limba germană către cei care voiau să-mi facă de petrecanie, ofițerul acesta mi-a salvat viața!

Toți se retrag. Doamna mi-a dăruit batista ei, o batistă frumoasă, brodată, pe care-o mai am și mi-a spus că voi fi oricând binevenit la moșia ei și că, dacă voi avea vreo supărare, de orice fel ar fi, voi găsi în ea o soră și o prietenă credincioasă;

în sfârșit, câte și mai câte. Femeia era frumoasă ca o mireasă, grațioasă ca o pisicuță. Am cinat împreună. A doua zi, eram îndrăgostit nebunește; dar în aceeași zi trebuia să ocup poziție la Gunzburg mi se pare, și-am plecat luând cu mine și batista.

Începe lupta; eu îmi spuneam:

— Care-o fi pentru mine? Doamne, dintre toate gloanțele care zboară, care-o fi pentru mine?

Dar nu doream să fiu lovit în coapsă, căci nu m-aș mai fi putut duce la castel. Nu făceam pe delicatul, doream o rană bună la braț, ca prințesa să mă poată pansa și răsfăța. Ca un scos din minți mă aruncam împotriva inamicului. N-am avut noroc, am scăpat teafăr, neatins. Adio contesa. A trebuit să-mi continui marșul Asta-i tot...

Într-acestea, ajunseseră la Benassis care încalecă îndată și dispăru. Până să se întoarcă, bucătăreasa, căreia Genestas i-l prezentase pe fiu-său, îl luase în primire pe Adrien și-l instalase în vestita odaie a domnului Gravier. Fu foarte mirată când stăpânul ei îi ceru să aducă în camera tânărului un simplu pat de campanie; și aceasta pe un ton atât de poruncitor încât Jacquotte nu îndrăzni să facă nici cea mai mică observație. După cină, maiorul luă drumul spre Grenoble, fericit de asigurările lui Benassis că băiatul se va însănătoși.

În primele zile ale lui decembrie, opt luni după ce încredințase medicului copilul său, Genestas fu avansat locotenent-colonel într-un regiment cu garnizoana la Poitiers. Tocmai se pregătea să-l anunțe pe Benassis că va părăsi orașul când primi de la acesta o scrisoare prin care prietenul său îl vestea că Adrien se însănătoșise deplin.

„Copilul – îi scria acesta – a crescut înalt și voinic, se simte minunat. De când nu l-ai văzut, a învățat atâtea de la Butifer încât trage cu pușca la fel de bine ca și contrabandistul însuși;

de altfel, e zvelt și sprinten, ține la drum, călărește bine. E de nerecunoscut. Băiatul de șaisprezece ani, care nu de mult arăta ca de doisprezece, pare acum a avea douăzeci. Are privirea îndrăzneată, mândră. E un bărbat – și un bărbat la al cărui viitor trebuie să te gândești.”

– Negreșit, chiar mâine o să trec pe la Benassis și-o să-i cer părerea despre profesiunea cea mai potrivită pentru acel camarad, își spuse Genestas în timp ce se ducea la agapa de rămas-bun pe care ofițerii o dădeau în cinstea lui, căci nu avea să mai rămână la Grenoble decât câteva zile.

Când locotenent-colonelul se întoarse, servitorul său îi înmână o scrisoare adusă de un curier care îl așteptase multă vreme pentru răspuns. Deși năucit de mulțimea toasturilor pe care ofițerii le rostiseră în cinstea lui, Genestas recunoscuse scrisul fiu-său și-și zise că, probabil, avea să-l roage să-i împlinească vreo dorință tinerească; lăsă scrisoarea pe masă, și nu o citi decât a doua zi, după ce aburii șampaniei se risipiseră:

„Iubitul meu tată..

– A! băiețuș, își spuse, te pricepi tu să te dai bine pe lângă mine, când vrei să obții ceva!

Apoi continuă să citească:

„Bunul domn Benassis a murit...”

Genestas scăpă din mână scrisoarea și abia într-un târziu continuă să citească:

„Nenorocirea a îndoliat toată regiunea și ne-a surprins cu-atât mai mult cu cât, în ajun, domnul Benassis era deplin sănătos și fără niciun semn de boală. Alaltăieri, parcă și-ar fi presimțit sfârșitul, a trecut în vizită pe la toți pacienții, chiar pe la cei care locuiau cel mai departe; intrase în vorbă cu toți oamenii pe care-i întâlnește în drum, spunându-le:

– Rămâneți cu bine, prieteni.

Apoi s-a întors, ca de obicei, că să cîneze cu mine pe la ora cinci. Jacquotte spunea că era cam roșu și vânăt la față; cum se

lăsase ger, ea nu i-a pregătit baia de picioare la care obișnuia să-l silească atunci când vedea că i se urcă sângele la cap. Încât, de două zile încoace, biata fată se vaită, cu ochii în lacrimi:

— Dacă-i făceam baia de picioare, scăpa cu viață!

Domnului Benassis îi era foame, a mâncat bine, și a fost mai vesel ca oricând. Am râs amândoi, cu poftă, deși nu l-am văzut niciodată râzând. După cină, pe la ceasurile șapte, un om din Saint-Laurent-du Pont a venit să-l caute pentru un caz urgent. Mi-a spus:

— Trebuie să plec; numai că încă nu mi-am făcut digestia și nu-mi place să călătoresc în starea asta, mai ales pe timp rece; e pericol de moarte!

Cu toate astea, a plecat la drum. Goguelat, poștașul, a adus, pe la ora nouă, o scrisoare pentru domnul Benassis. Jacquotte, obosită de spălatul rufelor, s-a dus la culcare, lăsându-i scrisoarea și rugându-mă să pregătesc ceaiul în odaia noastră, la focul domnului Benassis, căci eu dorm încă alături de el, în pătuțul meu de chingi. Am stins focul în salon și m-am urcat sus, să-mi aștept prietenul. Înainte de a pune scrisoarea pe șemineu, m-am uitat, de curiozitate, la timbrul și la scrisul de pe ea. Scrisoarea fusese expediată din Paris și adresa părea a fi fost scrisă de o mână de femeie. Îți spun toate astea din pricina urmărilor pe care scrisoarea a avut-o asupra evenimentelor. Pe la ceasul zece, aud tropot de cal și pe domnul Benassis care spunea lui Nicole:

— Crapă pietrele de ger și nu mă simt bine.

— Doriți s-o trezesc din somn pe Jacquotte? îl întrebă Nicole.

— Nu, nu.

Și s-a urcat la etaj.

— V-am pregătit ceaiul, îi spun.

— Mulțumesc, Adrien, îmi răspunse, zâmbitor cum îl îl știi.

A fost ultimul lui zâmbet. Numai ce-l văd că-și scoate cravata, care parcă-l sufoca.

— Ce cald e aici! spuse.

Apoi s-a trântit într-un jilț.

— Ați primit o scrisoare, îi spun, iat-o.

Ia scrisoarea, privește scrisul și strigă:

— A! Dumnezeule, te pomenești că-i liberă!

Apoi și-a lăsat capul pe spate și mâinile au început a-i tremura; în sfârșit, așeză o luminare pe masă și dezlipi scrisoarea. Tonul exclamațiilor sale era atât de înspăimântător încât m-am uitat la el în timp ce citea – și l-am văzut roșind și plângând. Apoi, pe neașteptate, cade cu capul înainte, îl ridic și văd că avea fața vânătă.

— Mor, bolborosi el, făcând un efort îngrozitor să se ridice. Să mi se ia sânge, să mi se ia sânge! strigă apucându-mă de mână... Adrien, aruncă în foc scrisoarea asta!

Și-mi întinse scrisoarea pe care am zvârlit-o în vatră. Li chem pe Jacquotte și pe Nicole; dar numai Nicole mă înțelege; el se urcă și mă ajută să-l culc pe domnul Benassis în pătuțul meu de chingi. Nu mai auzea, bunul nostru prieten! În clipa aceea, a deschis ochii, mari, dar n-a mai văzut nimic. Nicole, care plecase călare după domnul Bordier, chirurgul, a dat sfoară în târg. Atunci, într-o clipă, tot târgul a fost în picioare. Domnul Janvier, domnul Dufau, toți cei pe care îi cunoști au venit primii. Domnul Benassis trăgea să moară, nu mai avea vlagă. Domnul Bordier i-a ars tălpile picioarelor, dar nu a obținut niciun semn de viață. Îl lovise un acces de gută și, în același timp, o hemoragie cerebrală. Îți dau toate aceste amănunte pentru că știu, scumpe tată, cât de mult îl iubeai pe domnul Benassis. Cât despre mine, sunt foarte trist și abătut. Pot să-ți spun că, în afară de tine, nu există om pe care să-l fi iubit mai mult. Stând serile de vorbă cu bunul domn Benassis, învățam mai multe decât din toate lecțiile de la colegiu. Când, a doua zi, dimineața, în târg s-a aflat că a murit, a fost un spectacol de nedescris. Curtea, grădina erau pline de lume. Să fi auzit

plânsete, bocete! în sfârșit, toată lumea lăsase lucrul, fiecare povestea ce auzise de la domnul Benassis când vorbise cu el pentru ultima oară; unul spunea cât bine îi făcuse medicul; mulțimea creștea cu fiecare ceas și fiecare ținea să-l vadă. Vestea cea tristă s-a lățit îndată, locuitorii cantonului și chiar cei din regiune au avut, cu toții, același gând: bărbați și femei, fete și băieți au venit la târg pe o rază de zece leghe. Când s-a pornit convoiul, sicriul a fost purtat în biserică de cei mai bătrâni patru locuitori din comună, dar cu multă anevoința, pentru că între casa domnului Benassis și biserică se adunaseră aproape cinci mii de persoane, care, cele mai multe, îngenuncheaseră ca înaintea unei procesiuni. În biserică n-au putut încăpea cu toții. Când a început slujba, s-a făcut, în ciuda plânsetelor, o liniște atât de adâncă încât se auzeau, tocmai din capătul uliței mari, clopotele și cântările. Dar când a trebuit să se transporte sicriul de la biserică la cimitirul cel nou, pe care domnul Benassis l-a făcut pentru târg – neștiind, bietul om, că acela care se va înmormânta acolo primul va fi chiar dânsul – toată mulțimea a izbucnit într-un bocet. Domnul Janvier spunea rugăciunile plângând, și toți care se aflau acolo aveau lacrimi în ochi. În sfârșit, a fost doborât în mormânt. Seara, mulțimea se împrăștiase și fiecare plecase la casa lui, ducând doliul și jalea în toată regiunea. A doua zi de dimineață, Gondrin, Goguelat, Butifer, paznicul și alte câteva persoane s-au pus pe lucru pentru a ridica, pe mormântul unde zace domnul Benassis, un fel de piramidă de pământ, înaltă de douăzeci de picioare, acoperită cu iarbă și la care lucrează toată lumea. Cam acestea sunt, scumpe tată, întâmplările care s-au petrecut la noi în ultimele trei zile. Testamentul domnului Benassis a fost găsit, deschis, în sertarul mesei sale, de către domnul Dufau. Destinația pe care bunul nostru prieten a dat-o averii sale a mărit și mai mult, dacă era posibil, dragostea care i se purta și regretul pentru moartea lui. Acum, scumpe tată, aștept să-mi

trimiți, prin Butifer care-ți aduce rândurile astea, un răspuns în care să-mi dictezi ce am de făcut. Vei veni să mă cauți sau trebuie să vin eu la tine, la Grenoble? Spune-mi ce dorești să fac și fii. Încredințat de deplina mea supunere.

La revedere, tată, mii de sărutări de la fiul tău iubitor Adrien Genestas.”

— Haide, trebuie să pornim! strigă ostașul.

Ordonă să se pună șaua pe cal și porni la drum într-o dimineață de decembrie cu cerul acoperit de un vâl cenușiu, cu un vânt prea slab pentru a goni cețurile printre care copacii desfrunziți și casele ude nu mai aveau înfățișarea lor obișnuită. Tăcerea era întunecată – căci există și tăceri strălucitoare. Când vremea e frumoasă, și cel mai mic zgomot e vesel; dar când vremea e sumbră, natura nu e tăcută, ci mută. Ceața, aninându-se de copaci, se condensa în picături care cădeau încet peste frunze, ca niște lacrimi. Orice zgomot murea în atmosferă. Colonelul Genestas, cu inima strânsă din pricina gândului morții și al adâncilor păreri de rău, privea cu simpatie natura atât de tristă. Fără voie, compara cerul luminos de primăvară și valea care i se înfățișase atât de veselă în timpul primei sale călătorii cu priveliștile melancolice ale cerului vânăt ca plumbul, ale munților despuiți de podoaba lor verde și care încă nu îmbrăcaseră hlamida albă a zăpezii, ale cărui efecte nu sunt lipsite de grație. Pământul gol e un spectacol dureros pentru omul care se apropie de un mormânt; pentru el, mormântul acela pare a fi pretutindeni. Brazii negri, care din loc în loc împodobeau crestele, adăogau imagini îndoliate acelora care întristaseră inima ofițerului; de aceea, ori de câte ori cuprindea cu privirea toată întinderea văii, nu se putea opri a gândi la nenorocirea care se abătuse peste canton și la golul pe care-l lăsa dispariția unui om. Curând, Genestas ajunsese în locul unde, în timpul primei sale călătorii, băuse o cană de lapte. Văzând fumul colibeii unde creșteau copiii de la azil, se

gândi mai stăruitor la duhul binefăcător al lui Benassis și voi să între pentru a-i da sărmaneii femei o pomană de sufletul răposatului. După ce-și legă calul de un copac, deschise ușa fără a mai bate,

— Bună ziua, mătușica, spuse el bătrâneii, pe care o găsi la gura sobei, înconjurată de copiii ei care stăteau pe vine; îți mai aduci aminte de mine?

— O! da cum nu, sigur, domnule. Ați trecut pe la noi într-o primăvară și mi-ați dat doi scuzi.

— Ține, mătușică, pentru dumneata și pentru copii.

— Mulțumesc, domnule, mulțumesc. Dumnezeu să vă ajute!

— Nu-mi mulțumi, banii ăștia vin de la bietul moș Benassis.

Bătrâna își înaltă capul și se uită la Genestas.

— A! domnule, cu toate că și-a cheltuit toată averea pentru regiunea noastră și că suntem cu toții moștenitorii lui, am pierdut cea mai mare avuție, că fără el nu știu cum vom mai trăi.

— Adio, mătușică; roagă-te pentru dânsul! spuse Genestas lovind ușor pe copii cu cravașa.

Apoi, însoțit de tot poșidicul și de bătrâna, încăleacă din nou și plecă. Coborând devale, apucă pe poteca cea largă care ducea spre casa Gropăriței. Ajunse pe înălțimea de unde se putea zări casa, dar cu mare neliniște observă că ușile și obloanele erau închise; atunci se întoarse pe drumul cel mare, mărginit de plop, acum desfrunziți. Chiar la cotitură, îl zări pe bătrânul plugar, îmbrăcat aproape ca de sărbătoare și care mergea încet, singur și fără unelte.

— Bună ziua, moș Moreau.

— A! bună ziua domnule... Vă recunosc, adăugă unchiașul după o clipă de tăcere. Sunteți un prieten al răposatului nostru domn primar! Vai! domnule, nu făcea mai bine Dumnezeu dacă, în locul lui, mă chema la dânsul pe mine, un sărman bolnav de sciatică? Eu nu sunt bun de nimic pe lumea asta, pe

când dânsul era bucuria tuturor.

— Nu știi cumva de ce nu e nimeni acasă la Gropărița?

Bătrânul ridică privirea spre cer.

— Cât e ceasul, domnule? că nu se vede soarele, spuse.

— E ora zece.

— O, atunci e la liturghie sau la cimitir. Se duce în toate zilele; a moștenit o rentă pe viață de cinci sute de livre și casa cât va trăi; dar, de când a murit el, e ca nebună...

— Unde te duci, moșule?

— La înmormântarea micului Jacques, nepotu-meu. Era bolnăvicios și-a murit ieri dimineață. Mi se pare că bunul domn Benassis îi purta de grijă. Câți tineri mor! adăugă Moreau cu un aer jumătate trist, jumătate glumeț.

La intrarea în târg, Genestas își opri calul zărindu-i pe Gondrin și Goguelat, amândoi înarmați cu lopeți și cazmale.

— Camarazi, le strigă, am avut durerea de a-l pierde!...

— Știm, știm, domnule ofițer! răspuse Goguelat morocănos; am aflat, chiar acum am semănat iarbă pe mormântul lui.

— N-ar fi o viață frumoasă de povestit? întrebă Genestas.

— Da, continuă Goguelat; afară de bătălii, el era Napoleon al văii noastre.

Ajungând la casa parohială, Genestas îi zări în poartă pe Butifer și pe Adrien stând de vorbă cu domnul Janvier, care, fără îndoială, se întorcea de la liturghie. Văzându-l pe ofițer gata să descălece, Butifer se repezi să-i țină calul de căpăstru, iar Adrien sări de gâtul tătâne-său, care fu emoționat de gestul acesta; dar ostașul își ascunse simțămintele și-i spuse:

— Iată-te reparat, Adrien! Pentru Dumnezeu, datorită sârmanului nostru prieten, te-ai făcut aproape bărbat! N-o să-l uit nici pe meșterul Butifer, dascălul tău.

— A! domnule colonel, spuse Butifer, luați-mă în regimentul dumneavoastră! De când a murit domnul primar, mi-e teamă de mine. Nu mă povățuia el să mă fac soldat? ei, acum vreau

să-i îndeplinesc dorința. V-a spus cine sunt, poate că veți fi îngăduitor cu mine...

— S-a făcut, dragul meu, spuse Genestas bătând palma cu el. Fii pe pace, îți voi face rost de un serviciu bun. — Dar dumneavoastră, domnule preot?...

— Domnule colonel, sunt la fel de îndurerat ca toată populația cantonului, numai că îmi dau seama mai bine decât alții cât de ireparabilă este pierderea pe care am suferit-o. Omul acela era un înger! Din fericire, a murit fără dureri. Dumnezeu a desfăcut cu mână milostivă legăturile unei vieți care-a fost o neîncetată binefacere pentru noi.

— Dacă nu sunt indiscret, pot să vă rog să mă însoțiți până la cimitir? Aș dori să-i spun un fel de rămas-bun.

Butifer și Adrien îi urmară pe Genestas și pe preot, care mergeau vorbind la câțiva pași mai înainte, Când locotenent-colonelul ieși din orașel, îndreptându-se spre micul lac, zări pe coasta muntelui un loc mare, stâncos, înconjurat de ziduri.

— Iată cimitirul, îi spuse preotul. Cu trei luni înainte de a fi adus aici, el, cel dintâi, a fost nemulțumit de inconveniente care rezultă de pe urma vecinătății cimitirelor și a bisericilor; și, pentru a respecta legea care cere mutarea lor la oarecare distanță de locuințe, a donat el însuși acest teren comunei. Astăzi vom înmormânta un sărman copil: inaugurăm astfel cimitirul prin îngropăciunea nevinovăției și a virtuții. Să fie moartea o răsplată? Vrea Dumnezeu să ne dea o lecție chemând la el două ființe desăvârșite? Ne ducem oare spre el numai când suntem greu încercați: fie la o vârstă fragedă, de suferință fizică, fie la o vârstă mai înaintată, de suferința morală? A! iată monumentul rustic pe care i l-am înălțat.

Genestas zări o piramidă de pământ, înaltă de vreo douăzeci de picioare, încă goală, dar ale cărei margini începuseră a se acoperi cu iarbă sub mâinile pricepute ale câtorva locuitori. Gropărița izbucnise în lacrimi, cu capul în mâini, așezată pe

pietrele în care se fixase o imensă cruce de brad necojit. Ofițerul citi următoarele cuvinte săpate în lemn cu litere mari:

D.O.M. ^[42]
AICI ODIHNEȘTE
BUNUL DOMN BENASSIS
PĂRINTELE NOSTRU AL TUTUROR
RUGAȚI-VĂ PENTRU EL!

— Dumneavoastră, domnule, întrebă Genestas, ați?...
— Nu, răspunse preotul; noi am adus cuvântul care s-a repetat din creierii munților și până la Grenoble.

După ce o clipă rămase tăcut, și se apropie de Gropărița, care nu-l auzi, Genestas spuse preotului:

— De îndată ce mă voi pensiona, voi veni să-mi trăiesc ultimele zile printre dumneavoastră.

Octombrie 1832 — iulie 1833

- [1] Scrisoarea din 23 sept. 1832 către mama sa, în *Correspondance*, Paris, Garnier, 1962, tome II, p.132.
- [2] Scrisoarea din 2 sept. 1833, ibidem, p.355.
- [3] Albert Béguin, *Balzac visionnaire*, Geneve, Skira, 1946, p. 148.
- [4] Scrisoarea din 23 sept. 1832 către Zulma Carraud, în H. de Balzac, *Correspondance*, Paris, Garnier, 1962, tome II, p. 129.
- [5] Scrisoarea din 5 oct. 1833 către Zulma Carraud, *ibidem*, p.382.
- [6] Funérailles de Balzac, în *Avant l'exil*, Paris, Librairie de l'Édition Nationale, 1894, p.507.
- [7] Vestită mănăstire întemeiată în secolul XI, într-o vale a Alpilor francezi, nu departe de masivul cu același nume.
- [8] Mare vasal al regelui.
- [9] Adept al lui Piron, filozof sceptic din antichitate.
- [10] Prozator francez, autor de romane facile.
- [11] Regiune agricolă cuprinsă între Sena și Marna.
- [12] Fără ghimpi (lat.).
- [13] Veche provincie franceză.
- [14] Pe vremea aceea medicii purtau uniformă.
- [15] Pentru încălzirea patului.
- [16] E vorba de unul dintre acei preoți care, în timpul Revoluției franceze (1790), jurase pe constituția civilă și revoluționară a clerului.
- [17] Era pe vremea când unele slujbe la stat se cumpărau cu bani.
- [18] Girandolă – sfeșnic cu mai multe brațe.
- [19] Regiune vestită pentru bogăția podgoriilor ei.
- [20] E vorba de regimul revoluționar burghez care a domnit în Franța în anii 1793-1794.
- [21] Membri ai unor secte religioase.
- [22] Epoleți de lână purtau numai gradele inferioare.
- [23] Locuitorii din această provincie a Franței au reputația de oameni descurcăreți.
- [24] Veteran al campaniei din Egipt.
- [25] Napoleon.
- [26] Denumire dată armatei lui Napoleon în timpul campaniei împotriva Rusiei.
- [27] În germană: Piei din ochii mei sau te omor!
- [28] Mică regiune la est de Paris.
- [29] Reședința regilor Franței, la Paris
- [30] Cântec burlesc din secolul al XVIII-lea, foarte popular în Franța.

- [31] *Binecuvântează*, rugăciune latină care se rostește înainte de a începe masa.
- [32] Corect: necromant – persoană care se ocupă cu invocarea morților, pentru a afla viitorul.
- [33] Crucea de război.
- [34] Adică a drapelului.
- [35] Membri ai unei congregații de preoți mireni, care conduc numeroase școli.
- [36] Care stabilise relațiile dintre Biserică și Stat(1801).
- [37] Nume dat școlii filozofice a stoicilor greci, al cărei întemeietor, Zenon din Citium (sec. IV î.e.n.), își ținea lecțiile sub unul dintre porticele Atenei.
- [38] Fondatorul mănăstirii Grande-Chartreuse.
- [39] Fugi, ascunde-te, taci...
- [40] În franceză *renard* înseamnă *vulpe*.
- [41] Provizor — director de studii al unui liceu.
- [42] Prescurtarea cuvintelor latinești *Deo optimo maximo* (Dumnezeului celui mare și prea milostiv).

Table of Contents

[Cuprins](#)

[Cuvânt înainte](#)

[Locurile și omul](#)

[Peste câmpii](#)

[Napoleon al poporului](#)

[Spovedania medicului de țară](#)

[Elegii](#)